

---

sociologisk forskning

nr 4 2006

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg
Sociologiskforskning@soc.lu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)
Bo Isenberg
Henrik Lundberg
Marcus Persson
David Wåsterfors

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet, Box 114
221 00 Lund
tel. 046-2228809
fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren

ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finner du på vår hemsida
www.sociologforbundet.se
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2006

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, ordf.
Mikael Carleheden, vice ordf. Erik Wesser, kassör
Ulrika Schmauch, sekr.
Ord. ledamöter: Apostolis Papakostas,
Elisabeth Lindberg, Anders Petersen,
Merete Hellum, Henrik Loodin,
Suppleanter: Malin Wreder, Eva Schmitz

Innehåll

Politik och makt	3
Makt och motstånd i köpcentrumet	5
<i>Hillevi Ganetz</i>	
Tvånget i tvångsvården	23
<i>Eva Johnsson och Kerstin Svensson</i>	
Var går gränsen?	41
<i>Sara Högdin</i>	
”Islam in the Modern World-System	67
<i>Immanuel Wallerstein</i>	
Recensioner	75
Inlägg: Är det dags för en tvärinstitutionell redaktion?	88
<i>Erik Bihagen</i>	
Inlägg: Om konflikten mellan Gillberg och Kärfve	90
<i>Denny Vågerö</i>	
Sociologförbundet har ordet	95

Sociologi i Sverige i Samtiden

**Sveriges Sociologförbund
Årsmöteskonferens 2007**

Samhällsrelevant forskning är sociologins specialitet. För 200 år sedan beskrev Auguste Comte sociologi som vetenskapens drottning. Utifrån hur samhället formas och förändras, har sociologisk kunskap flyttat fram positionerna på alla samhällsnivåer. Teori och empiri har utvecklats i växelverkan och skilda paradigmer tävlar om tolkningsföreträde. Samtidigt har vi sett att våra ökade kunskaper om och förståelse för samhällsutvecklingen lokalt och globalt, med konflikter, legitimitetskriser, jämlikhetssträvanden, har haft svårt att nå fram till praktiker, beslutsfattare och vanliga medborgare.

Årsmöteskonferensen är på många sätt en intern angelägenhet, en chans att mötas, att utbyta idéer. Men denna gång vill vi vidga perspektivet. Vi vill bjuda in media, praktiker och medborgare för att lära känna vårt arbete. Sveriges sociologer måste beskriva sin forskning, redovisa sina fynd och förklara sina teorier, och ta emot synpunkter, kritik och kanske uppskattning från de som forskningen vänder sig till.

Från sociologförbundets sida ska vi se till att varje workshop på årsmötet får mediabevakning, vi ska bjuda in praktiker från offentlig och privat sektor, vi ha redan sett till att få sammankallande för olika workshops från hela Sverige, och aktiva sociologer kommer att presentera ny och spännande forskning. Vi uppmuntrar inte bara uppsatspresentationer, utan också kritisk diskussion om forskningsläget och om ny litteratur.

Gå in på www.sociologforbundet.se och läs mer om årsmöteskonferensen den 8–9 februari 2007.

Politik och makt

Artiklarna i årets sista nummer av Sociologisk forskning belyser aspekter av politik och makt i tre skilda scenarier.

Först ut är artikeln "Makt och Motstånd i köpcentrumet" med ett av Stockholms största shoppingcenter i fokus. I artikeln rör sig författaren mellan två poler, den ekonomiska makten i form av köpcentrumsbolaget och den politiska makten i form av kommunen.

Nästkommande artikel knyter an till vårdsektorn. Trots dess väl förankrade plats i den svenska vårdpolitiken har tvångsvården länge varit ett omdebatterat ämne. I artikeln med titeln "Tvånget i tvångsvården" diskuteras och analyseras tvångsvårdens Janusansikte; å ena sidan framstår tvånget i tvångsvården som repression å andra sidan som en nödvändighet för att skydda människor i samhället.

I den härpå följande artikeln är makt- och politikaspekterna knutna till etnicitet och kön. Mot bakgrund av att man inom skola och socialtjänst uppmärksammat en växande problematik när det gäller ungdomar som tvingas förhålla sig till skilda normsystem jämför och analyserar utifrån etnicitet och kön artikeln "Var går gränsen" föräldrars gränssättning med avseende på unga människors deltagande i sociala aktiviteter.

Gäst i detta nummer är professor Immanuel Wallerstein, författare till "The Modern World-System". Hans artikel har titeln "Islam in the Modern World-System" där han bland annat sätter islams framväxt i ett historiskt perspektiv.

Under rubriken "Sociologförbundet har ordet" är det denna gång förbundets sekreterare som har ordet.

Vi kan med stor tillfredsställelse konstatera att under det gångna året har vi fått in väldigt många manuskript och detta ser vi som ett uttryck för tidskriftens betydelse för den sociologiska diskussionen i Skandinavien

Vidare, med förhoppning att skapa en levande och engagerad debatt när det gäller aspekter som rör sociologiämnet har vi i detta nummer tagit med två inslag; ett som rör tidskriftens utformning och ett annat som rör yttrande om Gillberg/Kärfve konflikten. Vi vill i detta sammanhang påpeka att utrymme för inslag fortsättningsvis kommer att ges på sociologförbundets nyligen utformade debattforum www.sociologforbundet.se som vi hoppas ska bli välbesökt.

Katarina Sjöberg
redaktör

ABSTRACT

This article focuses how power and resistance are exercised in one of Stockholm's biggest shopping centres. Power and resistance are key words in Cultural Studies. However, the tradition is dominated by studies where 'ordinary/common' people and their everyday resistance against economical, political and symbolic power is analysed. Critics of Cultural Studies have pointed out that this domination in some cases has led to a romanticized view on common people's resistance and an unproblematic, simplified concept of power. This article works in the tradition of Cultural Studies, but takes this critique seriously by distinguishing three arenas where economic, political and symbolical forms of power intersect and clash with other interests. These are located in the tension between three sets of relations: a) the shopping centre versus the local municipality, b) the centre management versus the individual businesses that run shops in the centre, and c) the shopping centre as a whole (comprising the owners, the shops and the space itself) versus the visitors (who are predominantly women). The empirical material consists of observations and field-notes, branch statistics, interviews with customers, shop employees and centre managers, photographic documentation, advertisements and other public sources from 1998 to 2002.

Key words

Cultural Studies, shopping centres, economic, political and symbolic power, resistance, the flaneur, gender

Hillevi Ganetz, FD i medie- och kommunikationsvetenskap, docent i Genusvetenskap Uppsala universitet. Arbetar för närvarande med sitt projekt Genus och populärmusik där Ganetz studerar hur genus och sexualitet skapas i processen "att bli artist" med Fame Factory som analysmaterial.

Hillevi Ganetz

Makt och motstånd i köpcentrumet

Michel de Certeau beskriver i sina arbeten hur idéer om den hälsosamma, planerade, rationella och övervakade staden, växte fram under 1800-talet, idéer som sprang fram ur såväl utopiska som socio-ekonomiska intressen. Han kallar denna planerade stad för "staden som begrepp" (de Certeau 1974/1988). Ett välkänt exempel är 1800-talets Paris, designat av Baron von Haussmann, Napoleon den tredjes prefekt (Benjamin 1982/1990, Donald 1992)). Hans vision av en stad med raka och breda boulevarder, anlagda parker och nya rekreativmiljöer kom att präglade Paris. Omkring 1870 var en femtedel av det centrala Paris' gator en skapelse av Haussmann och stadens för bebyggelse tillgängliga area hade fördubblats (Donald 1992).

Men är då denna historia om "staden som begrepp" den enda? Nej, svarar både de Certeau och Walter Benjamin. En röd tråd i den sistnämndes verk med titeln *Pas-sagearbetet* (1982/1990) är hur det moderna projektet ständigt undermineras av det omedvetna, drömmarna – det vill säga den andra och magiskt mörkare sidan av det rationella, upplysta och transparenta. För honom står passagerarna i förbindelse med det omedvetna: en brevlåda bredvid en ingång till en passage blir för Benjamin ett tillfälle att lämna ett tecken till den "medvetna" värld han, med inträdet i det hemlighetsfulla mörkret, just ska lämna (Benjamin 1982/1990: 123). I Benjamins tankevärld skulle en karta över staden inte enbart rekonstruera gator, kyrkor och hus utan också "stadens hemliga gestalter, djupt förborgade: mord och uppror, de blodiga knutpunkterna i gatunätet, kärlekens och de eldiga lidelsernas lagringsplatser" (Benjamin 1982/1990: 117).

Också för de Certeau är staden något mer än "staden som begrepp". Den är alltid mer mångfasetterad, oförutsägbar och aktiv än dess planerare och maktthavare vill erkänna. Det som "stör" den rationella ordningen är, menar de Certeau, människornas praktiker, deras "taktiska" lister som står i kontrast till de ekonomiska och politiska maktthavarnas "strategiska" medel. Med Certeaus ord; "Och under stadens ideologiserande diskurser sprider sig de lister och kombinationer som föds av en makt utan läsbar identitet. De är inte gripbara, har ingen rationell transparens – och är omöjliga att administrera" (de Certeau 1974/1988: 95).

Både Benjamin och de Certeau är främst intresserade av "vanliga" människors motståndstaktiker mot ekonomisk, politisk och symbolisk maktutövning. Bådas tän-

kande har också haft stort inflytande på forskningstraditionen Cultural Studies, vilket, enligt traditionens kritiker, förklarar den (för) stora koncentration på analyser av folkligt "vardagsmotstånd". Men Benjamin fokuserar i motsats till de Certeau även flanören. En person, som enligt honom, inte bör förväxlas med normalmedborgaren, utan istället utgör en extrem bohemisk position från vilket vardagslivet kan upptäckas på ett mer distanserat sätt. Flanörens beteendemönster är både ett sätt att röra sig *och* en reflexiv process som betecknas av en stark närvaro i nuet och ett uppmärksam iakttagande av omgivningen (Gleber 1997: 67). Flanören är ingen motståndsmän, och det menade heller inte Benjamin. Flanören bör förstås som annorlunda och avvikande, en individualist ständigt på väg åt motsatt håll än "massan". I egenskap av avvikande kan flanören också ses som en utmaning mot den ekonomiska, politiska och symboliska maktutövning som präglar såväl staden som passagera.

Teori och empiri

Nutidens ättlingar till passagera är köpcentrumen. Här ska fortsättningsvis fokus läggas på maktutövning och motstånd mot denna maktutövning i just ett sådant. Diskussionen som följer utgår från ett av Storstockholms största köpcentrum, nämligen Solna Centrum. Artikeln presenterar tre arenor där ekonomisk, politisk och symbolisk maktutövning bryts och korsas med andra intressen. Dessa är a) köpcentrumet visavi kommunen, b) köpcentrumsledningen visavi de enskilda företagarna samt c) köpcentrumet i stort (köpcentrumbolag, företagarna samt själva rummet) visavi besökarna. Artikelns teoretiska fond utgörs av verk skrivna inom ramen för den Cultural Studies-inspirerade konsumtionsforskning som framträdde på 1980-talet och som diskuterar konsumtion i relation till rum och platser.¹ Under inflytande av ett mer allmänt intresse för rum och spatials metaforer, började konsumtionsforskningen undersöka de särskilda konsumtionsrummen, som inte längre enbart sågs som platser för varors försäljning utan som rum där sociala och kulturella identiteter kunde prövas. Ytterst uppstod detta intresse för rum och plats som en följd av att de Certeaus verk gjordes tillgängliga på engelska. Speciellt betydelsefullt var hans syn på konsumtion som "sekundär produktion". Detta begrepp använde de Certeau för att fånga de moment av aktivitet som också finns i konsumtionsprocessen då han ansåg att den ensidiga, passiva bilden av konsumtion som ditintills dominerat forskningen var missvisande. Men i denna artikel ska inte enbart folkligt motstånd mot ekonomisk och/eller politisk maktutövning belysas utan ambitionen är att också synliggöra makt och motståndsstrategier inom och mellan de ekonomiska och politiska sfärerna. Artikeln avslutas med ett återvändande till flanören och en diskussion av vem denne modernitetens hjälte kan vara idag, i det senmoderna.

Empirin består av material insamlat inom ramen för kultur- och medieforsknings-

¹ Några exempel på sådana verk är Miller (1987), Morris (1988), McCracken (1990), Sack (1992), Shields (1992).

projektet *Populära passager: Medierna i det moderna konsumtionsrummet*, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.² Ett omfattande etnografiskt källmaterial bestående av dokument, foton, fältanteckningar och intervjuer, insamlat kollektivt av hela forskargruppen under åren 1998-2002. Det etnografiska materialet består av 164 fältanteckningar, 94 intervjuer och ett 30-tal kommentarer och andra arbetsanteckningar. Dessutom producerades fyra böcker: Bjurström, Fornäs & Ganetz (2000), Becker m.fl. (2001), Becker m.fl. (2002) samt Gemzöe (2004). Den sistnämnda volymen utgör en reflexiv metodologisk diskussion av hur man kan närstudera medier, konsumtion och det senmoderna samhällets mötesplatser. Då det skulle föra allt för långt att sammanfatta de utmaningar som följer på medieetnografiskt arbete och *tväritet* (Bäckström & Fornäs 2004), det vill säga ett långtgående tvärvetenskapligt samarbete, vill jag hänvisa den metodintresserade till denna volym.

Ur det enorma material som omnämndes ovan har jag för denna artikel fört samman och utvecklat en del av de fragment och mer eller mindre utförliga diskussioner som berör maktdimensioner i köpcentrumet. Trots att artikeln alltså är ett resultat av ett kollektivt projekt och jag därmed lika gärna skulle ha kunnat ha skrivit ”vi” som ”jag”, så väljer jag ändå att för det mesta skriva i första person. Detta beroende på att många av slutsatserna är mina egna.

Köpcentrumet visavi kommunen

Det kan tyckas som om den ekonomiska makten i form av köpcentrumbolaget och den politiska makten i form av kommunen, lever i fullständig frid och endräkt med varandra. Ett illustrerande exempel på detta är den ceremoni som hölls 2001 där kommunstyrelsens ordförande och borgmästare samt köpcentrumets ägare, Rodamco Sverige, och dess vd, deltog. Det man firade var att en nybyggd del av köpcentrumet invigdes. Borgmästaren inledde med att beskriva Solna stad som en föregångskommun när det gällde att få till stånd ett samarbete mellan den politiska och den privata sektorn i skapandet av en modern och expansiv stadsmiljö, och Solna Centrum var det klarast lysande exemplet på vad ett sådant samarbete kan åstadkomma. Sedan lämnades mikrofonen vidare till vd:n som gratulerade Solna Centrum till dess enorma framgångar och som med varma känslor mindes den första gången han träffat borgmästaren för cirka femton år sedan. Han berättade i korta ordalag om företagets framgångsrika expansion: det var i dagsläget ägare till tolv köpcentrum runt om i Sverige och ägdes i sin tur av det holländska företaget Rodamco CE som äger köpcentrum över hela Europa. Grunden till Rodamcos succé hade en gång lagts just

---

² I projektgruppen har ingått som fasta medlemmar Johan Fornäs (huvudsökande), Karin Becker, Erling Bjurström, Hillevi Ganetz och Åsa Bäckström (assistent) – alla medievetare. Samt under skiftande perioder forskarna Göran Bolin, Leonor Camauër, Lena Gemzöe, Nanna Gillberg, Martin Gustavsson, Anette Göthlund, Hasse Huss, Lars Kaijser, Sonja Kalmering, Martina Ladendorf, Karin Lövgren och Love Nordenmark som kommer från sex olika discipliner.

här, i Solna, fortsatte han och passade på att tacka alla dem som bidragit, nämligen (i tur och ordning) de inblandade politikerna, arkitekterna och konsulterna, det byggföretag som byggt det nya köpcentrumet, företagsägare och butiksinnehavare i Solna Centrum. Han avslutade, sist men inte minst, med "ett stort tack till de allra viktigaste: de köpglada konsumenterna". Sedan följde den obligatoriska bandklippingen samt fotografering av de två leende herrarna, skakande varandras händer (Fornäs 2002: 331-333).

Som framgår av beskrivningen ovan ges åskådaren ett intryck av total sammanmältning av de politiska och ekonomiska maktsfärerna. Så har dock inte alltid varit fallet. Den mark som köpcentrumet är byggt på, har skiftat ägare under årtiondenas lopp; från något som kan liknas vid godsägarkapitalism (fram till 1945), över folkhems kapitalism (till slutet av 1970-talet) och 1980-talets neo-liberala "turbokapitalism", fram till dagens globaliserade kapitalism (Gustavsson 2001: 60). I dagens läge äger kommunen ingen mark i köpcentrumet, förutom den som stadshuset och det kommunala biblioteket står på. Det är det holländska företaget Rodamco CE som innehar majoriteten av aktierna i köpcentrumbolaget. Men denna privatisering av det offentliga rummet har inte skett helt utan motstånd från vissa politiska partier och utomparlamentariska organisationer.

Partipolitiskt motstånd

Internt och när det gäller den politiska sfären har Vänsterpartiet – med det socialdemokratiska och borgerliga partiernas goda minne – gått i spetsen för en opposition som handlat om att spjärna emot den kommersialisering av det offentliga rummet som gradvis skett. Under årens lopp har man bland annat motionerat om lokaler för barn- och ungdomsverksamhet samt en teaterscen och man har också protesterat mot utförsäljningen av kommunens lokaler till köpcentrumbolaget. Allt förgäves (Gustavsson 2001).

I kampen om makten över rummet mellan de ekonomiska och politiska maktsfärerna vann fastighetsbolaget de heta definitionsstriderna som rådde under åren 1986-1993 och som handlade om vilken social praxis som skulle vara möjlig i det nya inglasade centrumet. "Inomhustorget", befarade Vänsterpartiet i ett särskilt yttrande 1986, "innebär också ett demokratihot, då det kan medföra inskränkningar av mötes- och demonstrationsfriheten". Farhågorna besannades. I en socialdemokratisk interpellation 1988 konstateras att Amnesty och Svenska Freds nekats att sätta ut bokbord "eftersom fastighetsägaren inte godtog politiska aktiviteter i den delen av Solna Centrum". Markägaren ville helt enkelt inte göra denna plats till ett tillhåll för, som vd:n för fastighetsbolaget uttryckte det, "ayatollor och politiska tyckare". Fyra år senare hade handlingsutrymmet begränsats även för andra organisationer. Som exempel kan nämnas att politiska partier nekats ha lottförsäljning och informationsbord under kommunkärnans glastak, något som påpekas av en socialdemokratisk interpellant (Gustavsson 2001).

Till sin hjälp i kampen om makten över det offentliga rummet har fastighetsbolaget paradoxalt nog haft hjälp av statliga och kommunala ordningsföreskrifter. Det

skulle föra för långt att i detalj här redovisa hur offentliga platser regleras i Svensk författningssamling och den lokala ordningsföreskriften för Solna kommun. Sammanfattningsvis kan sägas att det område som ockuperas av köpcentrumet definieras som "vanlig" offentlig plats i lagtexten, men i praktiken fungerar det som ett halvoffentligt rum. Detta på grund av att lagtexten och de lokala ordningsföreskrifterna lämnar utrymme för köpcentrumets egna ordningsregler. Utrymmet motiveras med att kommunen inte äger marken – den är privatägd. Dessa ordningsregler finns uppsatta vid alla in- och utgångar. Där föreskrivs bland annat att det är förbjudet att affischera och ordna demonstrationståg (Gustavsson 2001).

Utomparlamentariskt motstånd

Solnaborna har alltså för alltid förlorat sitt stadscentrum. I dess ställe har ett köpcentrum vuxit fram. Men även om det kan verka som om den politiska makten kapitulerat, så har inte de utomparlamentariska grupperna gett upp. Så har exempelvis stadens 850 pensionärer, organiserade i den lokala pensionärsföreningen, protesterat mot bristen på avgiftsbefriade sittplatser i centrumet.

Vi vill inte tjuvsitta på de många serveringsplatserna och varken skall eller orkar äta glass, pizza eller dricka kaffe och bakelse varje gång vi behöver sitta och vila våra gamla kroppar. (Ur skrivelse till kommunfullmäktige, Gustavsson 2001: 81)

Under en period togs nämligen bänk efter bänk bort ur köpcentrumet. Att ta bort bänkar från köpcentrum är en bland flera metoder att hålla kunder i rörelse, men den mer officiella förklaringen var att bänkar med vilande människor skymmer reklamen utanför butikerna. Följande intervjuutsnitt illustrerar två manliga pensionärs version av "bänkstriden":

Den ena mannen heter Karl Erik. Den andra Kjell. /.../ Men argast är de över bänkarna som förut stod vid Stadium. En dag bestämde sig Stadium för att bänkarna skymde det rostfria. Båda är indignerade – och visar mig den rostfria dekoren i centrum – hur kan något skymma vad som bara är ett täckmaterial? En dekor?

Stadium flyttade över bänken till Vivo-sidan – men Vivo menar att bänkarna skymmer deras grönsaker. Nya indignerade utrop. Grönsaker! Föreståndaren beskyller pensionärerna för att ha flyttat på bänken själva, ringer efter väktarna och får bänkarna undanflyttade. /.../ Männerna pratar indignerat om hur pensionärer och handikappade inte kan vila sig efter att de handlat på Vicon. De allra flesta handlar på Vivo och Ica varje dag. Och ändå kan de inte få vila sig lite där borta.

Vi gör nytta också, säger de och skrattar, de brukar sitta på bänken vid Vivo och se på alla som tar blommor utan att betala. De berättar livligt om damen som stoppade ner två ljung i väskan och gick utan att betala och om de andra som tar en bukett med sig då de passerar. Solna centrum borde hyra oss som spioner istället. (Fältanteckning 000323)

Som framgår av citatet var frågan om bankarnas vara eller inte vara något som djupt engagerade även PRO:s ”gräsrotter” och gav upphov till kritiska diskussioner och även motståndshandlingar i vardagen. Pensionärernas protest resulterade i att bankarna började dyka upp igen – tydligen såg köpcentrumbolaget inga problem i att begränsa yttrandefrihets- och demonstrationsrätten, men ett problem i att inte tillmötesgå en av sina snabbast växande kundgrupper.

Symboliskt motstånd

Men även om det tycks som om den politiska makten, i form av kommunstyrelse och -fullmäktige, kapitulerat inför den ekonomiska makten, finns motståndfickor inom den kommunala förvaltningen, främst i form av tjänstemän inom kultursektorn, det vill säga representanter för den symboliska makten. Det ena motståndsfickan springer ur konflikten mellan offentlighetens och de kommersiella aktörernas respektive intressen, och hur den kommer till visuellt uttryck. Här handlar det alltså om en strid mellan symbolisk och ekonomisk maktutövning. Som förut nämnts ingår båda stadsbiblioteket och stadshuset, med Solna stads politiska styrelse och administrativa centrum, i Solna Centrum, omringade av butiker. Framför stadshuset ligger ett stort öppet torg och i taket över dess ingång hänger ett av stadens största och mest påkostade offentliga konstverk, en mobil skapad av en berömd konstnär. Stadens museiintendent underströk i en intervju att hon ansåg det vara viktigt att all reklam hölls på betryggande avstånd från konstverket så att det fick hänga i fred över torget. Enligt henne behövdes detta utrymme för att kunna skänka den eftertraktade konstnärliga dimensionen åt den annars så kommersiella miljön. Bakom en sådan syn ligger ett ideal om en kommersbefriad zon i köpcentrumet. Öppenhet och i synnerhet fri sikt har här sammansmält med det offentliga i ett ideologiskt försök att förkroppsliga det demokratiska idealet av fritt idé- och tankeutbyte (Jackson 1998). I jämförelse med det öppna torget framför stadshuset står det helt klart att de trängre, mindre luftiga utrymmena i centrumet helt domineras av reklam och andra kommersiella budskap, även om det också finns konstnärliga verk utspridda här och där. Konstverken är här företrädesvis placerade i nära anslutning till det vardagliga och familjära, det vill säga i sammanhang där gränsen mellan det offentliga och det kommersiella är mindre tydlig, i de trängre och gyttigare delarna av centrumet (Becker 2001).

Den andra motståndsfickan är biblioteket som bara genom sin närvaro som kulturell institution och med placering mitt på det mest centrala torget, utmanar den ekonomiska makten. Allmänt kan säga att bibliotek idag inte enbart är platser där man lånar och läser böcker; dagens bibliotek påminner mer om medietek. Den traditionella bilden av biblioteket som en kulturens högborg reserverat för den bildade medel- eller överklassen har också förändrats: under de senaste decennierna har biblioteken ”förfolkligats” på samma sätt som boklådorna och liksom dessa till och med hamnat mitt i ett köpcentrum (Ganetz 2002).

Roller som folkets tjänare på kulturområdet, är bibliotekschefen på biblioteket på Solna centrum mycket medveten om. I en intervju definierar hon verksamhetens mål som ett medel att stimulera människor att söka kunskap och kulturupplevelser, er-

bjuda medborgarna fri tillgång till information, arbeta läsfrämjande och folkbildande samt att söka undanröja sociala, fysiska och geografiska hinder för människor att använda bibliotekets tjänster och att särskilt uppmärksamma barns och ungdomars behov av böcker och läsning.

Med den lokala ledningen för Rodamco har man dock, enligt bibliotekschefen, dålig kontakt. "Dom sköter sitt och vi sköter vårt" säger hon. Det har dock talats om att köpcentrumbolaget ska sponsra vissa kulturprogram, men hittills har detta inte realiserats då, enligt bibliotekschefen, köpcentrumledningen vill ha arrangemangen utanför biblioteksbyggnaden, "dom vill inte ha det långt inne i en byggnad som dom inte ens har hyresintäkter av" (Ganetz 2002: 106).

Förutom de mål som citeras ovan ser bibliotekschefen centrumets bibliotek som "en viloplats från det kommersiella, detta att man ständigt ska plocka upp en portmonnä så fort man går in genom en dörr här i centrum" (Ganetz 2002: 107). Det är inte så att hon inte uppskattar köpcentrumet, men hon tycker att det också behövs alternativ till kommersialismen inom köpcentrumet, särskilt för barn och äldre som ofta saknar ekonomiska resurser.

Går man runt i biblioteket ser man tydligt att byggnaden inte bara är en plats där människor kan stilla läshungern utan biblioteket är också viktigt som ett rum i sig. I Solna Centrum – och säkert gäller detta också andra bibliotek – fungerar biblioteket som en plats utan stress och oro, ett rum för eftertanke och lugn. Denna avstressade atmosfär skänker människor en plats som fungerar som en oas mitt i kommersialismens centrum. Här, i denna gamla institution för symbolisk makt, kan människor göra sig osynliga för den ekonomiska maktens strategier.

Köpcentrumledningen visavi företagen

Solna Centrum, liksom andra centrumanläggningar, leds av en centrumledning på plats. Denna består av centrumchef, centrumassistent, marknadsansvarig, uthyrningsansvarig, driftansvarig samt fastighetstekniker. Köpcentrumets ledning kan placeras in på en *mellannivå* i den hierarkiska struktur som organisationen utgör. Basen utgörs av den så kallade *operativa nivån*. I Solna centrumets fall består denna av butiker, caféer och restauranger. Det är här som varor och tjänster till konsumenterna erbjuds och därför är denna nivå också den mest synliga för konsumenterna. Centrumledningens mot- eller medpart, beroende på hur man ser det, är företagarföreningen som är en sammanslutning av de hyresgäster som hyr butiks- och restaurang/cafélokaler i centrumet.

Solna Centrum enligt köpcentrumledningen

Liksom de flesta internationella och nationella köpcentrum är Solna Centrum uppbyggt kring några så kallade ankarbutiker, det vill säga stora, välkända kedjor eller varuhus som är placerade vid in- och utgångar. I Solna Centrum finns Åhléns, H&M och liknande större företag. Där finns också stora sportkedjor som Intersport, liksom mindre nationella klädkedjor. De stora butikerna varvas med mindre, lokala detaljis-

ter. I centrumet finns också två stora matvaruaffärer, liksom kommunal service som bibliotek, stadshus, försäkringskassa och arbetsförmedling.

En vid definition av begreppet köpcentrum är ett rum som utgörs av en samling butiker, organiserade inom en gemensam ram. Ofta finns också inslag av serveringar och andra typer av tjänster (Bjurström, Fornäs & Ganetz 2000: 54). Den "gemensamma ramen" är något som köpcentrumledningen står för, ibland i konflikt med den operativa nivån. Hur formuleras då den gemensamma ramen för just Solna köpcentrum och finns det några konflikter inom den ekonomiska sfär som här består av köpcentrumledningen och butikerna?

I intervjuerna talar centrumledningen om centrumet som ett hemligt, folkligt köpcentrum. Begreppet *folklighet* motiveras från ledningens sida med siffror om medelinkomst och besöksfrekvens. Den genomsnittliga Solnabon är en typisk "medel-Svensson", det vill säga ingen höginkomsttagare utan med tillhörighet i arbetar- till medelklass och som besöker köpcentrumet i genomsnitt tre gånger i veckan. Begreppet folklighet i centrumledningens tappning kan preciseras med de underordnade kategorierna a) *trivsamhet* och b) *autenticitet*, ord som ofta dyker upp i samtal med ledningen för centrumet. Dessa kategorier är mer abstrakta, men man arbetar också med mer konkreta kategorier som till exempel c) *tillgänglighet*.

Centrumchefen nämner ofta ordet *trivsamhet* i samband med att han talar om att centrumet är byggt som en småstad. Andra närliggande ord som dyker upp i intervjun med centrumchefen är exempelvis "koppla av", "behagligt", "social mötesplats" och "närhet". Betoningen av begreppet "trivsamhet" är ledningens sätt att så att säga välja sida vad gäller de för all upplevelseindustri centrala kategorierna trygghet och spänning. I Solna Centrums fall utfaller balansakten till trygghetens fördel, även om man också gärna vill betona det spännande.

Autenticitet, eller ordet äkthet, nämns också ofta i intervjuerna, speciellt i relation till andra, konkurrerande köpcentrum som beskrivs som "konstgjorda". Solna Centrum är inte så. Som centrumchefen uttrycker det; "man har funnits så länge på den plats man varit på. Man har blivit ett naturligt inslag i... människans och de boendes vardag och miljö" (Ganetz 2001: 47). Detta sagt med hänsyftning till att centrumet är byggt över den gamla stadskärnans huvudtorg. "Autenticiteten" understryks också av arkitekturen: dels av det småstadsmässiga, dels genom att en del väggar avbildar delar av Solnas historia. Till detta kommer det naturliga solljuset som silar in genom glastaket.

Begreppet *tillgänglighet* kan brytas ned till tre mer konkreta beståndsdelar, nämligen a) generösa öppettider – centrumet måste hålla öppet åtminstone 360 dagar per år, b) god nåbarhet – många parkeringsplatser, nära till allmänna kommunikationer, bra tillgänglighet för de omkringboende, samt c) en bred butiksmix, som karaktäriseras av icke-exklusivitet, sådant som "passar" den genomsnittliga Solnabon.

Konflikten mellan det lokala och nationella

Det är framför allt kring öppettider och butiksmix som det funnits diskussioner. Inte alla företagare, särskilt ägare till småbutiker, vill ha öppet 360 dagar per år. Enligt företagarföreningens dåvarande ordförande:

/.../jag vill inte kalla dom en militant skara, men en *bestämd* skara som vill ha sommarstängt, ha kortare tid på söndagar, kanske inte alls söndagsöppet och det är ofta såna som har varit här i väldigt många år och finns kvar sen dess och är väldigt nöjda kanske med vad man har uppnått. Kedjeföretagen generellt dom säger det att vi öppnar gärna upp, gärna dygnet runt bara alla gör det så. Så Dressman, Stadium med flera dom tycker om öppettider. Ju längre öppettider dom har ju mer säljer dom. Dom får lönsamhet på det så rent generellt så är det så att ju längre man har öppet ju mer människor får man in men det är svårare med lönsamheten för dom mindre butikerna, det är lättare för dom större. (Intervju 000908)

Som framgår av citatet är det främst de mindre lokala butikerna som står i konflikt med de stora nationella kedjeföretagen. Detta visar att maktresurser även är ojämnt fördelade inom den operativa nivån. Då intervjun gjordes hade butikerna stängt på söndagar under sommaren, men det hade centrumledningen planer på att ändra, med stöd av de stora kedjebutikerna. Centrumledningen ville också att hela centrumet skulle vara öppet även under storhelger. Centrumchefen konstaterade att "oavsett vad man bedriver för sorts butik eller vilken form av handel man ägnar sig åt, så är ju tillgänglighet, öppenhet [i betydelsen generösa öppettider] bland de viktigaste" (Ganetz 2001: 49). Följaktligen finns det också inskrivet i hyreskontrakten att butiksinnehavarna måste följa de bestämda öppettiderna, i annat fall utmäts höga böter.

Under den tid som fältarbetet pågick i centrumet höjdes också butikshyrorna avsevärt, trots intensiva förhandlingar med företagarföreningen. Kritikerna menade att idag har inga mindre företag råd att betala hyrorna, vilket innebär att alla utom de nationella, stora kedjorna slås ut och att köpcentrumens butiksmix blir alltmer likriktad, inte bara lokalt och nationellt utan även internationellt.

En sådan likriktning har uppenbara risker: en av dem är att människor kommer att tröttna på köpcentrum som alla är fyllda med samma innehåll. En annan risk är att butikernas engagemang för köpcentrumet som helhet minskar i paritet med hur stora kedjor de tillhör. Som exempel kan nämnas det ointresse som personalen i den bokhandel som ingick i fältstudien visade för gemensamma aktiviteter, som exempelvis centrumets julfest. Tilläggas bör att marknadsföringen för bokhandeln sköts centralt av bokhandelskedjan och inte av centrumet, något som kan ha bidragit till det ringa intresset. Även om centrumledningen då och då ordnar kurser för bokhandelns personal ses den kedjeinterna utbildningen som viktigast. Bokhandeln får här tjäna som exempel på hur den gemensamma unika ram som utgör Solna köpcentrums håller på att minska i betydelse. Det som återstår är de stora kedjorna vars butiker enbart hålls samman av det gemensamma rummet och som mycket litet anknyter till den lokala platsen, dess historia och människorna som bor där.

Ovanstående visar att makt och motstånd inte alltid handlar om de inom Cultural Studies ibland så romantiserade konflikterna mellan "vanliga" människor och de ekonomiska och politiska systemen. Också inom exempelvis den ekonomiska sfären existerar maktutövning och motstånd. Problemet för den forskning som bygger på etnografiska fältstudier, och som till så stor del består av samtal och intervjuer, är dock att dessa konflikter är svåra att dokumentera och därmed analysera, inte minst eftersom chefer och underlydande är ytterst ovilliga att tala öppet om meningsskiljaktigheter. Dels har man ingen skyldighet att göra det, särskilt om det rör sig om privata företag, vilket en av projektets forskare fick erfara då han ville undersöka mobiltelefonbutiker och -marknad – han blev helt enkelt nekad tillträde (se Kaijser 2002 & 2004). Dels kan öppenhet innebära allt från svårigheter på arbetsplatsen till avsked. Även om företagarna på den operativa nivån i ett köpcentrum inte står i ett beroendeförhållande till ledningen på samma sätt som en anställd gentemot sin närmaste chef, visar vårt empiriska material på en ovilja att tala öppet om konflikter.

Köpcentrumet visavi besökarna

Om maktutövning och motstånd föreföll svårobserverbara inom den ekonomiska sfären, var köpcentrumets strategier i förhållande till besökarna eller kunderna lättare att observera. Ur den här aspekten låter sig de Certeaus (1974/1988) begrepp strategier och taktiker väl användas. Strategier har i detta sammanhang tre specifika karakteristiska drag: det första utgörs av det rumsliga, det vill säga strategier som kopplade till en specifik plats, det andra handlar om kontroll av platsen genom överblick det vill säga en panoptisk praktik, eller en förmåga att förutse vad som ska hända genom överblick, det tredje bygger på en speciell typ av kunskap, kopplad till en specifik makt som handlar om att kontrollera det egna territoriet.

Människor låter sig visserligen styras och manövreras men de bjuder också på motstånd. Med de Certeaus ord: de svarar med temporalt inriktade *taktiker*. Temporalt inriktade taktiker bygger inte strategier på en plan eller en överblick över rummet. Taktiker är isolerade aktioner, de tar tillfället i akt och är rörliga. Taktikerna utnyttjar sprickorna i helheten, det oväntade och osynligheten.³

Övervakning, kontroll och transparens

Den panoptiska praktiken finns representerad på flera sätt i köpcentrumet och den första aspekt som man självklart kommer att tänka på och även är lätt att observera i köpcentrumet är närvaron av väktare, det vill säga övervakning. Denna form av över-

³ Michel de Certeaus begrepp strategier och taktiker är mycket omdiskuterade inom kulturforskningen. Det har bl.a. anförts att talet om dessa vardagliga taktiker romantiskt uppförstorar helt harmlösa beteenden till en form medvetet motstånd. Vid en läsning av de Certeau framstår dock detta som en extrapolering: han understryker att taktiker *kan* vara medvetna, men är för det mesta omedvetna handlingar som uppstår spontant i stunden.

vakning brukar vanligtvis förklaras från varuhus- eller köpcentrumsledningars håll med att kunderna vill känna sig trygga då de vistas på (halv)offentliga platser. Även om en sådan önskan är högprioriterad i de kundundersökningar som genomförts, handlar denna önskan inte om att själv bli övervakad utan att det rör sig främst om en önskan att stoppa den kriminalitet som ”de andra” står för. I praktiken fungerar dock köpcentrumets väktarstyrka, både den uniformerade och civilklädda, så att de övervakar både människor i allmänhet och de som anses störa ordningen.

Väktarnas uppgift i köpcentrumet kan sammanfattas med att de bevakar både *sociala* och *fysiska* gränser. Den sociala gränsen är att ”man inte får gasta högt och störa kunderna, man får inte stjäla, man ska uppföra sig civiliserat”, som en av väktarna uttrycker det (Lövgren 2001: 138). I detta arbete har de hjälp av de lokala ordningsregler som omnämndes ovan. Bevakningen av köpcentrumets fysiska ramar symboliseras av att det är förpassning över dessa gränser som används som straff för den som stör den sociala ordningen. Väktarna använder straffen avvisning, som innebär att be någon frivilligt lämna platsen, och avlägsna, som innebär att handgripligen kasta ut någon. Samtidigt får köpcentrumets fysiska gränser inte vara för tydliga – då kan besökarna tycka att det inte är trevligt att besöka köpcentrumet eller i värsta fall känna sig otrygga då fara och hot impliceras av markerade, kontrollerade gränser.

Men även speglar är en aspekt av övervakning: Benjamin skriver på flera ställen i *Passagearbetet* om de speglar som finns uppsatta överallt i de parisiska passagerna. En av hans kommentarer fångar en viktig aspekt som lika gärna kunde gälla ett modernt köpcentrum:

Man kan jämföra den rena förtrollningen hos de spegelväggar vi känner från den feodala epoken med den erotiska hos passagernas spegelväggar, med deras inbjudande lockelse att träda in i den förföriska basaren (Benjamin 1982/1990: 455).

Spegeltemat alluderar på och sammanbinder konsumtion och begär, varan och njutningen, samtidigt som speglar rent faktiskt också vidgar och fördjupar rummets perspektiv. Men speglarnas funktion är även en typ av övervakning och kontroll. Reflekterande speglar, uppsatta i alla möjliga och omöjliga vinklar och vrår, signalerar också ”någon annan än du själv kan se dig”. Även om människor som rör sig i centrumet antagligen inte tänker på detta i vanliga fall, så överväger säkert till exempel en presumtiv snabbare möjligheten då han ser sig omkring före tillgreppet.

Ytterligare en aspekt av den panoptiska strategin är köpcentrumets transparens, en strategi som är inbyggd i köpcentrumets arkitektur och planering. Det är möjligt att argumentera för att köpcentrumarkitekturen inte ger plats för det dolda, mörka, avvikande och överraskande (det som Benjamin så lyriskt skildrade i *Passagearbetet*), beroende på att köpcentrumets yttersta syfte är att exponera allt som en hugad konsument kan tänkas önska sig. Det moderna köpcentrumet kan verka vara präglad av genomskinlighet, av transparens, eftersom varorna då syns så mycket bättre. Men det är inte enbart varorna som ska synas i de moderna köpmiljöerna, även kunderna ska kunna bli synade och kontrollerade. Det genomskinliga köpcentrumet är alltså inte

enbart konstruerat för att rikta allt ljus på varan utan också för att kunna övervaka människan.

Detta är emellertid inte hela historien: även i Solna köpcentrum finns utrymmen som inte är helt transparenta. I de slingrande, dunkla gångar, direkt inspirerade av Paris' passager, finns hemlighetsfulla platser. Under fältarbets gång, vid spårstudier, det vill säga studier som innefattar att forskaren följer efter slumpvis utvalda människor i syfte att förstå konsumtionens rörelsemönster, upptäckte vi det som vi kom att benämna "svarta hålet". I en av gångarna finns ett område med flera fristående moduler, där varje modul utgör en eller ett fåtal småaffärer. Mellan dessa bildas slingrande gångar där vi flera gånger tappade bort de personer vi observerade. De försvann, de verkade gå upp i rök. På så sätt blev de osynliga inte bara för marknadsaktörernas panoptiska strategier, utan också för vetenskapens, som detta utsnitt ur en fältanteckning visar.

Hillevi och jag följer efter och låtsas titta på grytor och andra köksprylar. Han kommer emot oss och vårt engagemang i köksgrytor blir intensivare. Vi går ut före honom och han kommer strax efter. Vi går uppför trappan och låter honom ta ledningen igen. Han går bort mot Postgången, stannar till helt kort framför uraffären, och går sedan vidare. Han går in på Carlings klädaffär och stannar och bläddrar mellan plaggen. Stannar ett par minuter. Därefter tittar han i skyltfönstret till Guldfynd, går sedan ännu längre bort, in på Duka, därefter bort till AIK-shoppen där han stannar och tittar i fönstret. Efter det vänder han, vilket jag gissat att han skulle göra, och går in i labyrinten utanför systemet. Där tappar vi bort honom, och Solnas svarta hål har slukat ännu en flanör. (Fältanteckning 981117)

Kampen om det sociala rummet

Den mest uppenbara konflikten mellan besökare och köpcentrum, som även diskuteras i stor omfattning av den av Cultural Studies inspirerade konsumtionsforskningen, är kampen om det sociala rummet som hela tiden pågår i kommersiella köprum. Ett köpcentrum är en plats som är starkt präglad av ekonomisk maktutövning från affärsidkarnas och centrumbolagets sida. Tydliga moståndsstrategier från besökarnas sida, som till exempel är direkt riktade mot konsumtion, är mycket svåra att finna. Detta beror givetvis på att de flesta människor som kommer till köpcentrumet inte är inställda på något annat än att just shoppa eller handla – de vill uträtta sina ärenden på effektivast möjliga sätt, det är därför de väljer köpcentrumet. I våra intervjuer med centrumbesökare, fann vi att de flesta av informanterna faktiskt blev missnöjda när de *inte* kunde konsumera, när exempelvis en lunchrätt tagit slut eller en vara inte fanns inne (Ladendorf 2001). Men i intervjuerna fanns också starka berättelser om köpcentrumet som socialt rum. Köpcentrumets besökare är inte hela tiden inriktade på att köpa saker, utan de besöker köpcentrumet för att iaktta andra människor, träffa vänner, utnyttja kommunal service eller bara titta på varor och skyltning. Ett köpcentrum är alltså en plats som kan användas som ett socialt rum, samtidigt som de sociala dimensionerna starkt präglas av ekonomiska krafter (Shields 1992).

Enligt centrumchefen får köpcentrumet gärna vara en sådan träffpunkt, då människor kommer tillbaka till en trevlig plats, vilket i längden gynnar handeln. Men ett köpcentrum kan inte enbart vara en social träffpunkt och därför pågår hela tiden försök att reglera den ömtåliga balansen mellan det kommersiella och det sociala. Världen över och i olika köpcentrum har det utarbetats olika sätt att tygla den sociala dimensionen i form av övervakningskameror, vakter, köpstimulerande muzik som underminerar samtal och skapar ett visst tempo, bänkar som inte inbjuder till ett längre sittande (eller inte finns alls) och en rumslig organisering som präglas av transparens. Även de events som köpcentrumledningen arrangerar är ett sätt att skapa ett flöde, hålla människor i rörelse. Dessa events får dock inte vara för stora och populära: centrumchefen berättade en historia om när Bananer i pyjamas gästade centrumet och det uppstod totalstopp då massor av människor samlades för att se händelsen. Det var inte bra för affärerna, Bananer i pyjamas var en för stor upplevelse, tyckte han, och därför ville han i fortsättningen satsa på små ”mer-upplevelser” som att ha någon i frack som sitter och spelar piano i centrumet (Fornäs 2001: 396ff).

Från flaneur till flâneuse

Trots köpcentrumets bemödanden att få in människor i affärerna och därmed öka chanserna att de också handlar något, utgörs en femtedel av besökarna av personer som inte köper något (*CentrumProfil* 98). Några av dessa utgörs av de individer eller grupper som köpcentrumets panoptiska strategier explicit är riktade emot – snattarna, A-lagarna, de hemlösa – och som i sin tur svarar med temporalt inriktade taktiker. Men några skulle även kunna tänkas vara vår tids motsvarighet till Benjamins flanör, denna medelklassens rebell vars taktiska lister bland annat är att aldrig delta men att iaktta och röra sig på ”fel” sätt. En längre vistelse i köpcentrumet avslöjar emellertid att den manlige bohemen fattas. Benjamins flanör, modernitetens hjälte, sitter hellre på ett stadscafé och dricker caffè latte. Han har övergivet köprummet, och flanerar inte längre i nutidens motsvarigheter till passagera. Där vistas däremot kvinnorna.

Den osynliggjorda kvinnliga konsumenten

Varuhuset, som på 1850-talet började avlösa passagera, byggdes en gång med inriktning på den kvinnliga konsumenten – det var henne varuhusledningen främst vände sig till både i reklam och rumslig planering. Historikern Huza (1999, jfr Lancaster 1995: 182) pekar exempelvis på att då män antogs vilja handla mer snabbt och effektivt, fick männens avdelningar en egen, separat ingång från gatan till varuhuset – mycket mindre än huvudingången, den ”kvinnliga” ingången. Det finns dock en viktig skillnad mellan varuhus och köpcentrum. De sistnämnda kan inte sägas ha en genusspecifik planering. Det är snarare ”lättillgänglighet för alla” som är honnörsoordet vad gäller den rumsliga planeringen, som framgått ovan.

En annan skillnad mellan de nutida köpcentrumen och de äldre varuhusen är vem eller vilka reklamen riktar sig till. De äldre varuhusen riktade sina annonser direkt till den kvinnliga konsumenten, såväl genom de varor som utannonserades, de kvin-

nor som avbildades i annonserna som genom själva estetiken. En genomgång av reklamen för köpcentrumet under två år visade att det är den heterosexuella *kärnfamiljen* som tilltalas, inte kvinnor. De människor som avbildas är par bestående av en kvinna och man, ibland i sällskap med barn. Dessa par eller familjer framställs i olika mysiga och glada situationer, men aldrig tydligt konsumerande, det vill säga exempelvis i kassan överräckande pengar eller kontokort, i det belamrade provrummet eller böjda över frysdysken. Förklaringen till detta skulle kunna vara en slags realistisk inställning hos köpcentrumledningen – idag i vårt jämställda samhälle är det inte enbart kvinnor som står för inköpen utan även männen. Detta rimmar illa med verkligheten: tillgänglig statistik visar att det fortfarande är kvinnorna som sköter inköpen till familjen. Exempelvis visar köpcentrumets egen besöksstatistik att hela 70 procent av alla besökare är kvinnor (*CentrumProfil 98*). Tyvärr finns inga siffror om huruvida dessa kvinnor handlar ensamma eller i sällskap med någon annan (eller inte handlar överhuvudtaget), men den stora signifikanta skillnaden mellan könen låter ändå ana att den genomsnittliga kunden inte utgörs av den traditionella kärnfamiljen, utan av ensamma kvinnor, möjligtvis i par. Mot denna bakgrund måste reklamens inriktning på kärnfamiljen snarare förstås som en frukt av familjen som ideal och norm och inte som en realistisk skildring av vem som handlar i köpcentrumet. Vidare, ett sådant ideal kan också placeras in i en konsumtionskontext och positioneras därmed familjen som en konsumtionsenhet. Det är i ett sådant sammanhang som realismen i reklamen måste förstås. Konsumtionsantropologen Miller (1998) konstaterar att även om det är kvinnorna som sköter de dagliga inköpen, så sker dessa i en familjekontext. De varor som inhandlas är inte ämnade för kvinnornas eget bruk, utan avsedda för familjemedlemmarna. Familjen är alltså en konsumtionsenhet och genom att i reklamen framhäva den heterosexuella kärnfamiljen som ideal och norm, otydliggörs dess funktion som konsumtionsenhet.

Att köpcentrumet vänder sig till familjen innebär också ett osynliggörande av den kvinnliga konsumenten. Föregångarna till nutidens köpcentrum – varuhusen – vände sig uttryckligen till henne. Varuhusens erkännande av henne innebar också ett erkännande av den kvinnliga konsumentens ekonomiska makt och kulturella smak. Dessutom innebar erkännandet ett bejakande av kvinnors rätt till det sociala, offentliga rum som varuhuset också är. Men köpcentrumet förnekar den kvinnliga konsumenten, trots att hon är dess mest frekventa besökare och kund. Det är alltså möjligt att påstå att kvinnor med köpcentrumen fråntagits den erkända rätten till ett av de få offentliga rum som varit (och är) deras. Givetvis dominerar kvinnorna som sagt fortfarande köpcentrumet i antal och har på så sätt inte förlorat i betydelse. Men i och med framhållandet av den heterosexuella kärnfamiljen som köpcentrumets ideala konsumtionsenhet förnekas och osynliggörs den faktiska kvinnliga konsumenten.

Samtidigt finns hon där i form av otaliga individer som handlar, shoppar, utnyttjar någon annan service eller flanerar. Och kanske finns ett embryonalt motstånd inbäddat i det enkla faktum att nutidens flanörer är just kvinnor: i alla fall har Wilson (1992), Gleber (1997) och Nava (1997) hävdat detta i den diskussion om flanerandets könsbestämning som utbröt efter Wolffs (1985) artikel där hon hävdade att flanör-

begreppet utesluter kvinnor. De menade istället att det finns och har alltid funnits ett alternativt kvinnligt flanerande i köpmiljöer, med kvinnliga motståndsblickar och uppmärksamt vandrande rörelser, som i sig blir en utmaning mot den ekonomiska, politiska och symboliska maktutövning som präglar såväl staden som köpcentrum. I dagens passager, i vår tids köpcentrum, har flanören dragit sig tillbaka till mer bekväma och privata miljöer och överlämnat den mest avvikande handlingen man kan göra i en kommersiell miljö till flâneusen – att inte köpa något.

Avslutande kommentar

Avsikten med denna artikel har inte varit att komma med några tvärsäkra slutsatser som kan sammanfattas i ett antal punkter om hur makt utövas i ett köpcentrum. Istället har vägen varit målet; avsikten har varit att i någon mån spegla det finmaskiga nät bestående av makt och motstånd som täcker flera nivåer och arenor. Köpcentrumets maktstruktur kan på ett symboliskt plan också ses som en metafor för det samhälle och den kultur vi lever i: makt och motstånd är inte enhetliga, i förhållande till varandra polära begrepp, utan båda utövas i varierande grad medvetet, avsiktligt, konsekvent eller kollektivt. Därför kan dessa begrepp aldrig tas för givet. Makt och motstånd måste ständigt diskuteras i sin specifika kontext och definieras i förhållande till varandra.

Referenser

- Becker, K., Bjurström, E., Fornäs, J. & Ganetz, H. (2001) *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Becker, K., Bjurström, E., Fornäs, J. & Ganetz, H. (2002) *Medier och människor i konsumtionsrummet*. Nora: Nya Doxa.
- Becker, K. (2001) "Bara titta – Solna Centrum som visuell arena" i Becker m.fl. *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Benjamin, W. (1982/1990) *Paris, 1800-talets huvudstad. Passagearbetet, band 1-3*, Stockholm/Stehag: Symposion.
- Bjurström, E., Fornäs, J. & Ganetz, H. (2000) *Det kommunikativa handlandet. Kulturella perspektiv på medier och konsumtion*, Nora: Nya Doxa.
- Bäckström, Å. & Fornäs, J. (2004) "Polyfona praktiker i ett kollektivt projekt" i Gemzöe *Nutida etnografi. Reflektioner från mediekonsumtionens fält*. Nora: Nya Doxa.
- CentrumProfil 98*.
- Certeau, M. de (1974/1988) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Fornäs, J. (2001) "Upplivelsesproduktion i händelsernas centrum" i Becker, K. m.fl. *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Fornäs, J. (2002) "Mediesamspel i tid och rum" i Becker, K. m.fl (red) *Medier och människor i konsumtionsrummet*. Nora: Nya Doxa.

- Ganetz, H. (2001) "Hemligheter och lögnar i köpcentrumet" i Becker, K. m.fl. *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Ganetz, H. (2002) "Böcker: lån och gåvor" i Becker, K. m.fl. *Medier och människor i konsumtionsrummet*. Nora: Nya Doxa.
- Gemzöe, L. (red) (2004) *Nutida etnografi. Reflektioner från mediekonsumtionens fält*. Nora: Nya Doxa.
- Gleber, A. (1997) "Female flanerier and the Symphony of the City" i von Ankum, K. (red) *Women in the Metropolis: Gender and Modernity in Weimar Culture*. Berkeley: University of California Press
- Gustavsson, M. (2001): "Markägare och mötesplatser", i Becker, K. m.fl. (red) *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Huzs, O. (1999) "Drömmar och kompetens. Kvinnor och det tidiga 1900-talets varuhus" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 20:4.
- Jackson, Peter (1998) "Domesticating the Street: The Contested Space of the High Street and the Mall", i Fyfe, N. R. (red) *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space*. London/New York: Routledge.
- Kaijser, L. (2002) Telefoni: Mobila gränser" i Becker, K. m.fl. *Medier och människor i konsumtionsrummet*. Nora: Nya Doxa.
- Kaijser, L. (2004) "När strukturerna framträder" i Gemzöe, L. (red) *Nutida etnografi. Reflektioner från mediekonsumtionens fält*. Nora: Nya Doxa.
- Ladendorf, M. (2001) "Köpcentrumet som vardagsrum" i Becker, K. m.fl. *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Lancaster, B. (1995) *The Department Store: A Social History*, London/New York: Leicester University Press.
- Lövgren, K. (2001) "Batonger och bänkar" i Becker, K. m.fl. *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- McCracken, G. (1990) *Culture & Consumption*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Miller, D. (1987) *Mass Consumption and Material Culture*. Oxford: Blackwell.
- Miller, D. (1998) *A Theory of Shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Morris, M. (1988) "Things To Do With Shopping Centres" i Sheridan, S. (red) *Grafts*, London/New York: Verso.
- Nava, M. (1997) "Women, the City and the Department Store" i Falk, P. & Campbell, C. (red) *The Shopping Experience*. London: Sage.
- Sack, R.D. (1992) *Place, Modernity, and the Consumer's World*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Shields, R. (1992) "Spaces for the Subject of Consumption" i Rob Shields (red) *Lifestyle Shopping*. London & New York: Routledge.
- USK (2000) *Besökarna bedömer kvaliteten på Biblioteken i Solna Centrum, Bergshamra och Huvudsta*. Stockholm: Utrednings- och statistikkontoret.
- Wilson, E. (1992) "The Invisible Flaneur" i *New Left Review*, Nr 191.
- Wolff, J. (1985) "The Invisible Flâneuse: Women and the Literature of Modernity" i *Theory, Culture & Society*, 2/86, Vol.3.

ABSTRACT

Our main aim is to understand the phenomena coercion by regarding how it is created and maintained during coercive care of drug abusers in Sweden. In this article we follow processes through coercive care by stories from social workers and clients. 23 interviews were conducted with 13 social workers in the social services and 10 persons who have been under coercive care. The material derives from two parallel studies where the social services work has been in focus. The interviewees' stories elucidate actions and interaction throughout the coercive care. Hereby they describe a process where the drug user first is transformed from a subject to an object. When the care continues in to voluntary treatment the objectification of the drug user ceases and turns into a re-subjectification, where the disciplined can regain influence on his life, but this time as disciplined. We argue that coercion is a process of both objectification and re-subjectification and that coercion is productive since it produces changed identities.

Key words

Coercion, drug abuse, social services, rituals

Eva Johnsson, Fil.dr. är verksam vid Institutionen för Vårdvetenskap och Socialt Arbete Vid Växjö Universitet

Kerstin Svensson, Fil. dr. docent, är verksam vid Socialhögskolan Lunds universitet

Eva Johnsson och Kerstin Svensson

Tvånget i tvångsvården

Tvångsvård är en omdiskuterad företeelse i vårdlandskapet. Å ena sidan hävdas kritik om att tvånget är repression, å andra sidan talar förespråkarna om att tvång kan vara nödvändigt att använda för att skydda människor. Denna diskussion är inte kontroversiell, diskussionen som sådan är mer eller mindre en inneboende del i en välfärdsstatlig diskurs. Jenny Björkman (2001) har visat hur tvånget tidigt blev en del av den svenska välfärdsstatens instrument genom att det betraktades som ett sätt av samhället och staten att ta hand om medborgarna. I den meningen ses tvång som omsorg och gränsen mellan tvång och frivillighet blir flytande (Stenius 1998). Tännsjö (2002) menar att tvångsvård av vuxna personer är något av det svåraste ett samhälle kan ge sig in på. Att hantera en tvångsvårdslagstiftning innebär risker för staten att kränka individer både genom att använda för mycket tvång och genom att använda för lite tvång. När tvånget anses ha använts för mycket bedöms det som repression. När det betraktas som omsorg finns det risk att de som anses behöva räddas genom tvånget inte blir räddade. Med denna komplicerade bild är det ofrånkomligt att tvångsvården länge har varit omdebatterad, trots dess välförankrade plats i den svenska vårdpolitiken.

Klassiska arbeten som Erving Goffmans (1973) *Totala institutioner* och Michel Foucaults (1987) *Övervakning och straff* har stimulerat många forskare att analysera institutionsvård och den makt som finns i vården. Ofta har makten betraktas som något negativt, något som bör undvikas och därmed har framför allt de nedbrytande aspekterna av vården betonats. Foucaults (1987) maktbegrepp innebär däremot att makten är något produktivt och något allestädes närvarande. Makten i vården är en vårdande makt eller en pastoral makt (Foucault 1987; Svensson 2001; Järvinen 2002). Makten kan inte undvikas och den producerar kontroll och hjälp i samma handlingar. Utifrån detta perspektiv blir det inte meningsfullt att konstatera att det utövas makt i vården, i synnerhet inte att det utövas makt i tvångsvården. Däremot blir det meningsfullt att se hur makten utövas och vad makten producerar. Genom att förstå mekanismerna i de processer där makten utövas kan vi förstå delar av samspelet mellan staten och individen och vi kan förstå normaliseringspraktiker som socialt arbete. Tvång är en ytterlighet av den välvilja vård och sociala interventioner vilar på, den ytterlighet där staten agerar med motivet att det sker för individens bästa.

Tvångsvård förekommer i Sverige för psykiskt sjuka, missbrukare och barn. I alla formerna har tvångsvårdslagstiftningen en tydlig skyddsaspekt. Om man utgår från

den nuvarande tvångsvårdslagen för missbrukare: LVM, Lag om vård av missbrukare i vissa fall (SFS 1988:870), finner man att den är konstruerad så att det är möjligt att tillämpa tvång på den person som till följd av ett fortgående missbruk anses vara i behov av att bryta sitt missbruk, att personen inte samtycker till vård och att vårdbehovet därför inte kan tillgodoses på annat sätt. Dessutom krävs att personen utsätter sin fysiska och psykiska hälsa för allvarlig fara, att individen löper uppenbar risk att skada sig själv eller någon närstående. Intentionen bakom ett tvångsingripande är att dels bryta det akuta tillståndet, dels att motivera till fortsatt vård.

Beslutet om tvångsvård fattas i en situation med flera spänningsfält. Dels är det en fråga om relationen mellan staten och individen som konkretiseras i mötet mellan socialsekreterare och klient. Dels är det en fråga om repression och kränkning kontra omsorg och räddning, där tvånget kan ha båda innebörderna. Situationen när tvånget blir till verklighet är komplex och innehåller komponenter av såväl missbrukets art och omfattning och personens livssituation och ambitioner som socialtjänstens kunskap om personen, socialsekreterarens värderingar och kunskaper samt de omgivande administrativa och organisatoriska förutsättningarna (Svensson 2005a; Johansson 2006).

Vi kan därigenom förstå förutsättningarna för tvångsutövningen och hur tvånget blir till, men vad innebär det? Vad är tvång? Hur ser tvånget ut i praktiken, när det utövas? Hur yttrar sig de praktiska handlingar som bär på både repression och omsorg, både stöd och kontroll? Hur uppfattar och beskriver de berörda parterna det? Syftet med denna artikel är att förstå tvång genom att se hur det skapas och upprätthålls vid tvångsvård för vuxna missbrukare.

Material och metod

För att förstå praktiska handlingar kan man antingen observera dem eller fråga de som varit med om handlingarna. Inget av tillvägagångssätten kan till fullo ge oss förståelse för handlingen. I en observation är det forskarens tolkning av det observerade som framträder och med hjälp av intervjuer kan forskaren tolka de berättelser de intervjuade återgivit. Ett så abstrakt fenomen som tvång kan inte observeras, det måste förstås som erfarenhet från dem som varit med om det. Vi måste förstå tvånget som en interaktion, ett utbyte mellan individer som genom sin utformning skapar tvångets praktik. Berättelser kan därför vara meningsfulla studieobjekt eftersom de avspeglar den praktik de skapats i. Charles Tilly (2000) menar att sociala sammanhang och relationer genererar berättelser som vi kan använda för att förstå såväl sammanhanget som relationerna. Berättelserna om en social praktik formas utifrån de kollektiva förväntningarna och blir därmed standardiserade. Genom att studera de standardiserade berättelserna om tvång kan man därför förstå hur tvånget praktiseras och erfars (Tilly 2000). Eftersom tvång inte är iakttagbart är det enbart genom berättelser vi kan förstå det.

Denna artikel bygger på två empiriska studier som båda genomförts inom ramen för det av Socialstyrelsen finansierade projektet "Kunskapsbaserad socialtjänst":

Sociorama i Kronobergs län och KUBAS i Helsingborg. Studierna har genomförts under 2004 och redovisats var för sig (Johnsson 2006; Svensson 2005a). Upplägget av de båda studierna har skett i samråd och i denna artikel presenteras en gemensam analys som fördjupar de enskilda presentationerna. I Sociorama-studien gjordes 13 intervjuer, åtta med socialsekreterare som utredde omhändertaganden för vård enligt LVM under 2003 och fem med personer som omhändertogs (Johnsson 2006). I KUBAS-studien intervjuades fem socialsekreterare och fem personer som omhändertogs under senare delen av 2003 (Svensson 2005a). Det sammanlagda materialet består därmed av 23 intervjuer: 13 med socialsekreterare och 10 med personer som varit omhändertagna. En viktig skillnad mellan de två studierna är att de omhändertagna som ingår i KUBAS-studien befann sig i tvångsvård vid intervjutillfället, medan de som ingår i Sociorama-studien hade avslutat sin tvångsvård tre till nio månader före intervjutillfället.

Intervjuerna har genomförts utifrån en gemensam semistrukturerad intervjuguide där temana varit givna, men möjligheterna till följdfrågor och fria berättelser varit stora. De givna temana var: tvånget, vården, relationen mellan personerna samt förhållandet mellan socialtjänst och klient. Inför denna artikel har det sammantagna materialet gemensamt analyserats utifrån beskrivningar av processen. Studien kan närmast definieras som en kvalitativ fallstudie vilken kännetecknas av koncentration på en företeelse eller situation för att kunna belysa samspelet mellan viktiga faktorer som kännetecknar denna företeelse och situation (Merriam 1994). Företeelsen här är "tvång" och studien har en explorativ ansats i sin utgångspunkt att förstå tvånget genom att beakta hur det skapas, upprätthålls och släpps inom ramen för ett tvångsomhändertagande enligt LVM.

Den referensram som varit ledande i tolkningen av utsagorna är Randall Collins (2004) arbete om interaktioner och ritualer. Genom Collins perspektiv på situationens och relationens betydelse blir det möjligt att skapa en förståelse för tvånget med hjälp av berättelser om de situationer och händelser som beskrivs i intervjuerna. Den mikroanalys som detta interaktionistiska perspektiv erbjuder ger därmed en möjlighet att se hur de separata händelserna samspelar till den helhet som bildar tvånget.

I presentationen av intervjupersonerna har vi, i enlighet med Collins (2004) mening att aktörer skapas i den situation de befinner sig, utgått från de beteckningar som är giltiga i situationen. Det innebär att de personer som omhändertagits för tvångsvård kallas för klienter när relationen till socialtjänsten är central, för missbrukare när det är rusmedelsanvändningen som ger dem sin roll och för omhändertagna när det är tvångsvården som ger dem rollen. Eftersom majoriteten av socialsekreterarna är kvinnor har vi valt att genomgående beskriva dem som "hon", medan de omhändertagna som i huvudsak var män, betecknas "han". Vi undviker på så sätt att intervjupersonerna känns igen av andra, vilket annars kunde ha varit lätt eftersom de intervjuade är väl medvetna om varandras deltagande i studien.

Identitet genom interaktionsritualer

Tvång är ett abstrakt fenomen som finns i föreställningar, erfarenheter och överenskommelser. För att förstå hur tvånget förverkligas behöver man förstå vilka olika komponenter som samspelar i att skapa tvånget. Tvång är inte enbart *en* handling, det måste betraktas som en uppsättning tekniker och en kombination av händelser som sammantaget formerar tvånget. Den abstrakta företeelsen tvång blir till genom sitt sammanhang och förstås genom betraktarens erfarenheter. Därmed är tvång att betrakta som ett fenomen som blir till genom en kedja av händelser och i vissa konkreta situationer. Man skulle i detta avseende, i enlighet med Collins (1988, 2004), kunna tala om att tvångets "identitet" skapas genom den rad av händelser och erfarenheter som formar det. Att söka efter vad tvång innebär är alltså att förstå den interaktionskedja där det blir till.

Collins (1988, 2004) beskriver en situation som den princip som indikerar hur den sociala strukturen är sammansatt, både i dess positiva och dominanta aspekter och i dess negativa och underordnade aspekter. En aktör skapas i den situation han eller hon befinner sig. Makten kommer från förmågan att ha kontroll av definitionen på situationen. Genom att LVM är en tvångsvårdslagstiftning finns det en uttalad och definierad makt. I denna ges socialtjänstens aktörer makten och kontrollen över situationen. I den konkreta situationen är det dock inte givet att det är socialsekreteraren som styr händelseförloppet. Situationen skapar handlingsutrymmet och positionerna för aktörerna och det är erfarenheterna från de olika situationerna som sammantaget skapar tvånget.

I de situationer där interaktionen sker utspelas ritualer. Dessa ritualer beskriver Collins (2004) utifrån Durkheims och Goffmans arbeten. Ritualer etableras i möten mellan människor. I mötena har de interagerande ett gemensamt fokus som de båda är medvetna om och de delar den "emotionella energi" som finns i den specifika situationen. Med emotionell energi menar Collins (2004) den laddningen som finns i en interaktion, en laddning som kommer genom deltagandet i den ritual som interaktionen innebär. I ritualen skapas en intersubjektivitet där parterna delar handlingar, medvetande och emotioner och skapar gemensamma symboler. Ju högre grad av intensitet och ömsesidighet, desto högre grad av samstämmighet råder i tolkningen av den gemensamma situationen.

För att förstå det abstrakta fenomenet "tvång" kan man därför studera hur det iscensätts och hur makten uppfattas och hanteras av dem som är delar i interaktionen. Ju högre närhet och samstämmighet, desto mindre tydligt blir tvånget (Svensson 2001). Collins (2004) påtalar också att aktörernas roller blir mer kategoriella när situationen är starkt formaliserad. I en tydligt formaliserad ritual blir handlingsutrymmet i rollerna begränsat till det som förväntas av den kategori rollen tillhör. Det innebär att både socialsekreterare och tvångsomhändertagen klient får handlingsutrymmen som begränsas av tvångsvårdens ramar och förväntningar på dem. En socialsekreterare förväntas agera i linje med de legala och administrativa reglerna och en missbrukare som tvångsomhändertagits för vård förväntas vara impulsstyrd slav under drogen.

Dessa kategoriella förväntningar innebär också att de båda aktörerna har olika inflytande över situationen. Socialsekreteraren har tolkningsföreträde och klienten är i en underordnad position. Det är utgångspunkten för det samspel som sker dem emellan och där en kedja av interaktioner och ritualer skapar och upprätthåller tvånget. Genom att följa denna kedja och tydliggöra de mekanismer som för processen genom tvångsvården vidare tydliggörs också innebörden i tvånget, tvångets identitet.

Interaktionskedjan i den ideala och fullständiga processen genom ett tvångsomhändertagande och vård enligt LVM består i följande länkar:

- a) En initiering och manifestering av tvånget genom en eventuell anmälan till socialtjänsten, utredning, läkarundersökning och beslut i domstol.
- b) En objektifiering och förflyttning där den omhändertagne eventuellt genomgår en akut avgiftning och transporteras till tvångsvårdsinstitutionen.
- c) Inskrivning och vistelse på tvångsvårdsinstitution, ett upprätthållande av objektifieringen parallellt med att möjligheterna till en ny subjektivitet börjar prövas.
- d) En ny subjektivitet etableras med socialtjänstens bistånd genom de fortsatta insatser som sker efter tvångsvården.
- e) Successiv frihet och självständighet möjliggörs allt medan den nya subjektiviteten prövas mot bilden av normalitet.

I praktiken löper inte interaktionskedjan friktionsfritt a till e, men idealbilden är mönstret för vad som skall ske och den är därför också mönstret för hur den följande texten har strukturerats. För att få bilden av hur tvånget blir till skall vi steg för steg följa vad som sker i de olika länkarna i interaktionskedjan.

Tvånget initieras och manifesteras

Omhändertagande för tvångsvård är både en akut intervention och en intervention som syftar till att motivera för fortsatt vård. I tolkningar av tvångsvården beskrivs ofta de båda aspekterna, tvånget som både kränkning och räddning (se t.ex. Johansson 2000; Ekendahl 2001; Falk 2002; Johnsson 2002; Svensson 2002). Den akuta interventionen kan upplevas som mycket plötslig av dem som blir föremål för den, men den kan också markera kulmen på en process. Tvånget kan uppfattas som avbrott i livet då LVM-vården blir en slutpunkt för en period av intensivt och destruktivt missbruk och en startpunkt för frivillig behandling och ett bättre liv. Narkotikamissbrukare har beskrivit hur själva tvångsomhändertagandet upplevts som en vändpunkt eller epifani vilket då innebär att självuppfattningen och interaktionen med omgivningen förändrats och att nya positioner och interaktioner därmed blir möjliga (Johnsson 2002; 2006).

När situationen bär på ambitioner både om räddning och om kontroll inbjuder den naturligtvis till skilda tolkningar. Det är vanligt att åsikterna kan gå isär, att missbrukaren och socialsekreteraren uppfattar missbrukets intensitet och personens livssituation på olika vis i situationen då tvånget initieras. I ett fall berättade en person som

tvångsomhändertagits: *"Men i det läget, jag hade bara inte druckit färdigt. Och hon gjorde ett omedelbart omhändertagande när jag.....jag kanske hade druckit färdigt på fredagen där."* Socialsekreteraren beskriver samma situation från ett annat perspektiv: *"Ja, då var det ju då när vi tog ett omedelbart omhändertagande. Då hade han ju druckit... ja, flera månader hade han druckit. Han hade haft bukspottkörtelinflammation och LVM-intyget sa att han inte kunde dricka överhuvud taget för då riskerade han sitt liv."* Diskrepansen är uppenbar i bedömningen av situationen där socialsekreteraren grundar sin bedömning på dels lagstiftningens intentioner, dels sin kännedom om missbrukaren. Missbrukaren å andra sidan ser att han hade kunnat fortsätta och uttrycker sin förvåning. I den beskrivna situationen håller sig socialsekreteraren till regelverket och relationen till klienten blir mindre viktig. I denna interaktionsritual i det akuta läget är graden av närhet och samstämmighet låg. Längre fram i processen hade klienten accepterat ingripandet och formulerade sin uppfattning av situationen mer i samklang med socialsekreterarens sätt att se det: *"Hade jag inte fått LVM då så hade jag inte levt idag."* Under tvångsvården har deras ursprungligen skilda tolkningar omformulerats till en gemensam hållning, där socialsekreterarens tolkning av situationen även har blivit klientens. Socialsekreterarens tolkningsföreträdare är tydligt.

I de typiska situationerna är det socialtjänstens representant som genomför tvånget på missbrukaren och missbrukaren blir objekt för socialtjänstens åtgärd, men det förekommer också omvända situationer, där missbrukaren skapar en situation som får socialsekreteraren att ta till tvångsåtgärder. Många kommuner har idag en svag ekonomi och man har inte utrymme för att bevilja bistånd till missbruksbehandling. Både Staaf (2004) och Ekendahl (2004) kunde i sina empiriska studier konstatera att tvånget i många fall uppstår då socialtjänsten av kostnadsskäl undvikit att placera missbrukaren i frivillig vård.

En av de intervjuade omhändertagna menade: *"De tog inget LVM på mig, jag tvingade dem att ta ett LVM"*. Han fortsatte sedan berätta hur han iscensatt en situation där tvångs-ingripandet genomfördes på grund av att *"min situation var lite ohållbar ute liksom - - - jag kunde inte ens jobba för det jag behövde få ihop för att må bra, jag var inte frisk alltså. Så, jag tjatade och tjatade och tjatade för att få ett LVM. Och de sa nej. Och så till slut så lade jag mig ned och var så sjuk så att ambulansen fick komma och hämta mig."* Socialsekreteraren som utredde tvångsvården i detta fall säger att hon inte riktigt kan beskriva vad det var som gjorde att tvånget blev verklighet i denna situation, men hon menar att *"han var alltså, jag upplevde honom väldigt självmordsbenägen, han hade resignerat fullständigt, annars var det inte tycker jag, värre rent missbruksmässigt, utan det var det här att han hade resignerat."* Socialsekreteraren vet inte riktigt varför tvånget blev verklighet i just denna situation, men det är en känsla av resignation som får henne att agera. Denna känsla gör socialsekreteraren och klienten eniga, men trots att det är socialsekreteraren som har tolkningsföreträdet, är det ändå klienten som styr situationen. Han använder de argument som socialsekreteraren har i sin reper-toar och försätter sig i en sådan situation som kan leda till det tvång han vill ha och därmed blir det också möjligt. Så länge han som ett självständigt handlande subjekt krävde vård fick han ingen, men när han använder sitt handlingsutrymme till att för-

sätta sig i en position där socialsekreteraren uppfattar det som att han ”lägger sig ned” eller ”resignerar”, som de uttrycker det, då går han aktivt in i en objektposition som möjliggör att tvånget blir verklighet.

I denna första länk i interaktionskedjan positioneras aktörerna i förhållande till varandra, socialsekreteraren är subjekt med tolkningsföreträdare och missbrukaren är objekt som skall passa in i kategorin ”i behov av tvångsvård”, där det centrala är att missbruket äventyrar liv. Interaktionen dem emellan varierar beroende på deras respektive tidigare erfarenheter och deras förväntningar på varandra. Den intersubjektivitet som skapas mellan aktörerna och den emotionella laddning som finns i situationen ger tolkningen av det som sker. En tolkning som också är första steget i att förstå tvånget.

Objektifiering och förflyttning

Den objektifiering av missbrukaren som sker genom att tvånget beslutas är ett nödvändig led i processen. Genom tvångsomhändertagandet förlorar den omhändertagne rätten att fatta beslut om sitt eget liv och denna beslutanderätt överförs på socialtjänsten. Formellt sker det genom beslut i Länsrätten och även där sker en tolkning och definition av problemet. Gustafsson (2001) konstaterade i sin studie av rättssäkerheten i LVM att det fanns ett inslag av godtycklighet i den rättsliga processen. Jacobsson (2004) påtalade att LVM-förhandlingen i rätten präglas av vad hon kallar försoningens och legitimeringens logik, där personen underordnas problemet, missbruket och övertygas om vårdens nödvändighet.

Redan i detta första steg förväntas den omhändertagne inse det nödvändiga, det vill säga acceptera sig själv som objekt, inte bara i relation till socialsekreteraren, socialtjänsten och rätten, utan till livet i sin helhet. Ytterligare ritualer för att förstärka och betona detta kommer att ske i inledningen av tvångsvården. Överföringen från vardagen in i vården är en kedja av situationer som successivt leder in i den objektifierade ”nollpunkt” som tvångsvården innebär. En nollpunkt med syfte att en ny kedja av interaktioner skall kunna ta vid för att leda till en ny form av subjektivitet och normalitet.

När beslutet om vården skall verkställas är det första steget att den omhändertagne skall förflyttas till en vårdinstitution. Genom det rättsliga beslutet har missbrukaren formellt förlorat sitt självbestämmande och han kommer därför att förflyttas oavsett om det är med eller mot hans vilja. I denna förflyttning blir tvånget uppenbart eftersom det kan innebära fysisk våldsanvändning och beskrivs av många som ett kränkande ingrepp i deras liv. Inte minst blir kränkningen påtaglig om omhändertagandet är omedelbart och genomförs genom att polisen ansvarar för transporten till vårdinstitutionen. Upplevelsen av att bli transporterad med polis beskrivs i termer av att ses som en brottsling eller kriminell person och som en omhändertagen sa: *”Jag är ju ingen brottsling och här kommer polisen och hämtar mig som om jag vore en bov”*.

När socialsekreteraren använder sig av polisens handräddningstjänst i manifestationen av tvånget minskar graden av samstämmighet mellan socialsekreterare och

klient och tvånget blir till en tydlig maktutövning. Transporten är en transformeringsprocess där den omhändertagne omvandlas från en roll till en annan samtidigt som han fysiskt förflyttas från ett sammanhang till ett annat (Svensson & Svensson 2006). Det gör att den omhändertagne missbrukaren tydliggörs som objekt både i förhållande till interventionen och till de personer som utför handlingen. Det är inte bara i relation till socialtjänsten och samhället som missbrukaren blir objektifierad, utan även i relationen till personen i socialsekreterarrollen. Det är här kränkningen blir påtaglig, när en person blir medveten om sin maktlöshet och sitt underläge i relation till de andra personerna i situationen.

Känslan av kränkning kan mildras genom att socialsekreteraren träffar den omhändertagne kort tid efter det att han blivit placerad på institutionen. Hon bidrar då till att återupprätta hans känsla av sig själv som subjekt, trots att hans handlingsutrymme är kraftigt beskuret. En omhändertagen som varit med om detta berättar: *"Socialsekreteraren måste jag säga, hon har skött sitt jobb alla tiders när det gäller LVM:et. Hon satte sig i bilen på morgonkvisten tidigt och körde upp till [institutionen] för att äta lunch med mig i 2 timmar, sedan körde hon hem igen. Det är strongly alltså, för det är inte många som gör det."* Socialsekreteraren utgår från sin personliga kännedom och den relation hon har till den nu omhändertagna personen och säger: *"Jag kom dit och besökte honom ganska så snabbt och gjorde en planering. Vi planerade att han skulle vidare snabbt för tanken var att han skulle komma på benen. Och ja, jag är väl den som kan se de här förändringarna som han har gjort, som ingen annan kan se."* Närheten mellan socialsekreterare och klient bygger på en gemensam bas i tidigare erfarenheter och uppfattningar av varandra. Den lägger grunden för en gemensam strategi för behandling efter tvångsvården, vilket också innebär att maktutövningen inte blir lika tydlig. Genom att tidigt besöka den omhändertagne skapar socialsekreteraren en allians med klienten och återupprättar den interpersonella relationen, så att en del av subjektiviteten bibehålles trots tvånget. Denna subjektivitet och relation behövs för att kunna återupprätta subjektet i ett senare skede. Man kan säga att den konserveras genom att de båda accepterar de rådande rollerna och positionerna i tvångsvårdssituationen, men samtidigt vidmakthåller en interpersonell subjektrelation. Den goda relationen och samstämmigheten döljer då objektifieringen i ingripandet, vilket inte innebär att det inte sker någon objektifiering. Trots den goda relationen är den omhändertagne fråntagen rätten att bestämma över sitt liv.

Inskrivning och upprätthållande

När den omhändertagne har skrivits in på vårdinstitutionen måste han förhålla sig till de rutiner och relationer som gäller där. Goffman (1973) har beskrivit det som en objektifieringsprocess och som en mortifikationsprocess. Den innebär att de ritualiserade rutiner som institutionen ger kategoriella roller för aktörerna och får till följd att den omhändertagne systematiskt fråntas sin identitet. Till att börja med sker det genom en förändring av det yttre genom att den som skrivs in på institutionen förvägras sina egna kläder, smycken och andra attribut som är viktiga för hans identitetsmarke-

ring. En av de intervjuade beskriver hur detta sker: *"Vi kom fram till ett garage och vi hälsade och så där. Jag hade folk omkring mig hela tiden. Sen gick vi in i en tambur de hade. Och där stod det en låda med kläder i. Och så skulle jag lämna urinprov och så fick jag gå och duscha. När jag kom ut var mina kläder borta, då skulle jag ha deras. Jag fick ta på mig fångdräkten. Jag tänkte, vad fan är detta för nånting? Det är som jag säger, för min del var det ett skräckexempel".* Tvånget manifesteras här tydligt genom en kedja av ritualer som avpersonifierar den omhändertagne: duschning, fråntagen egna kläder och opersonligt bemötande. Den tvångsomhändertagne tvingas in i en roll där hans personlighet inte får något större utrymme. Det som är viktigt är att den omhändertagne ska passa in i den rådande strukturen och kulturen på institutionen. Hans betydelse som subjekt elimineras, han fråntas rätten att bestämma över sin livssituation, han är flyttad från sitt sociala sammanhang och han befinner sig på en institution där han också berövas sina personliga kläder och andra tillhörigheter. Därmed är objektifieringen markerad och institutionens disciplinerande tvång fortsätter sedan att upprepas i olika former genom hela institutionsvistelsen.

Efter de inledande, tätt följande och tydligt formaliserade ritualerna följer en mer långdragen process med ett långsammare tempo mellan de ritualerna som upprätthåller objektifieringen. Under tiden som vården pågår upprätthålls tvånget genom de vardagliga händelserna på tvångsvårdsinstitutionen. Vardagen struktureras genom schemalagda rutiner där speciella moment skall genomföras på speciella sätt och där de omhändertagnas inflytande endast rör inre aktiviteter av mindre betydelse. En av de intervjuade berättar om vardagen i tvångsvården och beskriver de få händelserna. Han menar att mycket tid ägnas framför datorn, men att det finns vissa sysslor att utföra och vissa möjligheter till särskilda aktiviteter. *"Vi har väl aktiviteter varje tisdag och någon gång vid helgen. Vi åker och badar på tisdagen och så på helgerna då föreslår vi någonting så försöker de lösa det. De är djävligt lyhörda på det sättet, väldigt alltså, det är ett stort plus."*

Parallellt upprätthåller den omhändertagne relationen till socialtjänstens representant. Den relation som utvecklas mellan dessa två aktörer blir som en kedja av interaktioner där de steg för steg formar sina roller i sin interpersonella relation. Den omhändertagne har samtidigt relationer med andra tjänstemän, framför allt inom vårdinstitutionen, och det bedrivs ett så kallat motivationsarbete i syfte att planera för fortsatt vård under frivillighet. Motivationsarbete sker i form av samtal, men det är mycket oklart om på vilket sätt dessa motivationssamtal skiljer sig från andra samtal (Billinger 2000; Svensson 2000).

Även om det pågår aktiviteter inom institutionen är det socialsekreteraren som har stor betydelse i den transformeringsprocess den tvångsomhändertagne förväntas genomgå. Det är socialtjänstens ställningstaganden i olika frågor som avgör vilket handlingsutrymme klienten har. Interaktionen mellan socialsekreteraren och klienten under vårddagen handlar primärt om vilket beslut om fortsatt vård som skall fattas. Därför är relationen mellan socialsekreteraren och klienten en nödvändig del för att processen skall löpa vidare. Deras kontakt behöver inte vara tät, tiden som förflyter mellan mötena kan vara lång. Klienten blir hörd och förväntas vara aktiv i att föreslå

lämplig frivillig vård, medan besluten fattas av socialtjänsten.

Under tiden den tvångsomhändertagne finns på vårdinstitutionen upprätthålls tvånget genom de små ritualiserade rutinerna i vardagen. I dessa ritualer är den omhändertagne objekt för vården. Parallellt löper kontakten med socialtjänstens representant, där ett litet utrymme för subjektivitet och interpersonell relation ges. Det är i denna relation som möjligheten att komma ur tvångsvården ges.

Ny subjektivitet testas

Rytmen i socialtjänstens och klientens liv är olika. Medan socialtjänsten måste följa administrativa rutiner och regler kan klienten snabbt bestämma sig för att en viss frivillig vård är intressant (Svensson 2005b). När missbrukaren har bestämt sig och vill komma vidare till frivillig vård, behandlingshemmet är kontaktat och utvalt, då skall socialtjänsten fatta beslutet. I en del fall kan socialsekreteraren själv ta detta beslut, men ibland skall det fattas av chef eller politisk nämnd. Under tiden socialsekreteraren arbetar med den frivilliga placeringen finns den omhändertagne kvar i tvångsvården och väntar på besked.

En av de intervjuade omhändertagna beskriver hur denna handläggning drog ut i tid. När han tillsammans med personal på tvångsvårdsinstitutionen hade funnit en lämplig frivillig vård besökte han denna. Socialsekreteraren skulle ha varit med vid besöket, men blev sjuk. Den omhändertagne, personalen från tvångsvårdsinstitutionen och personalen från behandlingshemmet var överens om att vården var lämplig för denna person och plats fanns tillgänglig, men beslutet skulle fattas av socialtjänsten. I väntan på beslutet fick han vara kvar på tvångsvårdsinstitutionen och han beskriver tiden där som mycket meningslös: *"Du gör i stort sett ingenting om dagarna här. Ibland har du så att du kan gå ut en runda i parken. Nej, här händer ingenting. Väldigt långsamt är det. Då undrar jag, vad gör de egentligen? De säger ingenting, det händer ingenting. Vad gör de?"* Klienten försöker nå socialsekreteraren, men får inte tag i henne, hon är först sjuk och har senare semester. Han blir frustrerad över att bara vänta när allting egentligen verkar klart, och säger: *"Gå här inne och trampa, totalt meningslöst. Jag är avgiftad och allting och så bara rullar det på. Här finns ingenting att gå här inne för, det är bara tid som går till spillo, ingenting annat."*

Socialsekreteraren å sin sida har haft fullt upp. Dels har hon varit borta en del från sitt arbete, dels har hon flera klienter i liknande situationer och konstaterar: *"Jag har ju trettio ärenden till, där folk är iväg och så, så ser det ut - - - jag har liksom andra också."* Utifrån sin position menar socialsekreteraren att hon arbetar mycket aktivt i ärendet. Hon har inte rätt att själv besluta om behandlingen, utan måste ta upp det med chefen. När chefen givit klartecken kan socialsekreteraren besöka behandlingshemmet och därefter beslutar chefen om kostnaderna, varpå en tid för den omhändertagnes ankomst till behandlingshemmet kan bestämmas. Socialsekreteraren skall följa med till inskrivningen på behandlingshemmet och tiden bestäms därför utifrån hennes kalender, hon säger: *"när jag tittar i min almanacka, så får det bli i början av april."* Den omhändertagne kommenterar planeringen med: *"Då planerar man in ett datum"*

då hon kan följa med och lämna av mig där uppe. Och vad hon skall med för, det begriper jag inte. För jag menar när hon har tittat på det så kan hon ju bara säga så kunde jag ju ha åkt dan efter, typ. Nej, då skall det planeras in efter hennes almanacka.”

I detta exempel blir socialtjänstens tolkningsföreträdare åter tydligt. En planering för fortsatt frivillig vård kommer tidigt till stånd, men genomförandet av planeringen bygger på socialtjänstens rutiner och socialsekreterarens tillgänglighet. Den omhändertagne har enbart sin person och sin önskan att föra med sig i mötet, medan socialsekreteraren framstår som representanten för myndighetens regelverk och rutiner. Det blir ett möte mellan missbrukaren och myndigheten. Särskilt tydligt blir detta när socialsekreteraren betonar att denna klient bara är en bland många andra. Beslutsprocessen att bevilja bistånd till en missbruksbehandling är en formaliserad ritual, därför blir också rollerna kategoriella. Det är inte i den personliga relationen som besluten fattas, de fattas i organisationen och är frikopplade från personerna. Därför kan den tvångsomhändertagnes objektskap bibehållas, trots den personliga relationen till socialsekreteraren och trots det egna agerandet för frivillig vård.

I strävan efter att bibehålla, eller återfå, sin subjektivitet och självkänsla och för att undvika tvångsvårdens regler kan omhändertagna använda olika typer av motstrategier. Ett av de mer vanliga sätten att vägra att underordna sig är att rymma. På samma sätt som att förflyttningen till vårdinstitutionen är en av ritualerna i skapandet av vårdobjektet är rymning ett tydligt motstånd mot objektifieringen. En omhändertagen säger: *”Jag blev så här lite trotsig precis som alla andra. Jag var lite smartare än de, för jag stack när det var full snöyra.”* Socialsekreteraren till denna klient accepterar personens agerande och säger: *”han tog permissioner som var lite häftiga. Han tog inte på allvar att han var på en LVM-institution. Han upphävde det så att säga själv.”* I denna relation har motstrategin fungerat, här har socialsekreteraren accepterat klientens ställningstagande, objektifieringen har aldrig fullföljts och klienten har förblivit en person inför socialsekreteraren. När han dessutom lämnar institutionen och får socialsekreterarens förståelse återtar han en viss grad av makt i sin situation, genom sin motstrategi undviker han att bli tvångets objekt.

Andra motstrategier som beskrivs är mindre dramatiska, det kan t.ex. handla om att dra sig undan de olika aktiviteter och behandlingsprogram som erbjuds under tvångsvården. En omhändertagen säger: *”jag ville inte vara med i deras olika grupper”* och beskriver hur han gjort för att inte behöva delta i aktiviteterna på tvångsvårdsinstitutionen. Goffman (1973) har tydligt beskrivit hur olika motstrategier utvecklas av intagna på totala institutioner. Skillnaden mellan motstrategierna inne på institutionen och motstrategier mot institutionsvistelsen som sådan är att den senare är en motstrategi mot tvånget i sin helhet. Gemensamt för motstrategierna är att de genomgående handlar om kampen om en bibehållen subjektivitet och självbestämmande. Skillnaden är att motstrategierna mot tvånget handlar om självbestämmande över sin livssituation, medan motstrategierna på institutionen handlar om självbestämmande över vardagens händelser.

Successiv frihet

Vägen ut ur tvångsvården går mot ett ökat självbestämmande för den omhändertagne och kan beskrivas som en övergång till subjektivitet. Den processen innebär att allt eftersom den omhändertagne personen accepterar att vara underordnad tvångsvårdens regler ges lättnad i inskränkningarna. En omhändertagen beskriver hur man först är på låst avdelning, sedan på öppen och som tredje steg i ett mer eller mindre eget boende i närheten av tvångsvårdsinstitutionen. Allt eftersom den omhändertagne internaliserar vårdens rutiner och fogar sig i dessa medges allt mer "frihet". Denna inskolning i en disciplinerad frihet följer med över i den frivilliga vård som kan ske inom ramen för LVM-vården. När en tvångsomhändertagen överförs till frivillig vård har fortfarande tvångsvårdsinstitutionen ansvar för vården, eller åtminstone för att personen fortfarande är under vård. Det krävs då att den omhändertagne ska bete sig på ett visst sätt för att socialtjänsten mer aktivt skall arbeta för vård utanför tvångsinstitutionen. En intervjuad socialsekreterare beskrev att den omhändertagne i början av sin vistelse på tvångsvårdsinstitutionen hade varit passiv, han hade hållit sig för sig själv och hans sätt att vara hade inte fått honom att framstå som motiverad för den frivilliga vård man planerade för. *"Efter ungefär halva tiden började han öppna upp sig"* säger hon och fortsätter *"han började prata mer med de andra som var intagna, började vara med på aktiviteter, samtalskontakt och sådant."* Medan den omhändertagne såg sin vistelse på tvångsvårdsinstitutionen som högst tillfällig i väntan på den egentliga vården såg socialsekreteraren den som en möjlighet att pröva hans motivation. Först när han framträtt på "rätt sätt" blir den frivilliga vården möjlig och då på det sätt som socialtjänsten arrangerat tillsammans med vårdgivaren. I den omhändertagnes objektroll och det begränsade handlingsutrymmet den medger förväntas ett visst beteende. När det presenteras ges möjlighet för den omhändertagne att "re-subjektifieras".

När den frivilliga vården inletts innebär den att den omhändertagne deltar i de aktiviteter som denna vård erbjuder. Den omhändertagne faller in i den rytm och de rutiner som gäller i den situation han befinner sig. En tvångsomhändertagen missbrukare som, inom ramen för tvångsvården, är i frivillig familjehemsvård säger: *"Jag tänker inte ens på [tvånget]. Det enda gången jag tänker på det är när någon frågar mig."* Samtidigt som han menar att han inte tänker på att han är under tvångsvård har han fyra olika kontakter att förhålla sig till. I första hand skall han fungera i den familj han befinner sig och följa de rutiner som gäller där. Sedan skall han hålla tät kontakt med familjevårdsorganisationen och delta i deras aktiviteter. Löpande håller han så kontakt med socialsekreteraren som i sin tur också får kontinuerliga rapporter från familjehemvårdsorganisationen. Dessutom talar han varje månad med sin kontaktperson på tvångsvårdsinstitutionen och avrapporterar hur den frivilliga vården fortlöper under LVM-tiden, för som han säger: *"jag är ju fortfarande under dem."* Det finns alltså ett nät av kontakter runt den som är i frivillig vård under den tid beslutet om tvångsvård finns kvar, dels de som hör till den frivilliga vården, dels de som hör till tvångsvården och dels socialtjänsten. Tillsammans är de delar i den kedja av interaktioner där den omhändertagne ständigt måste förhålla sig till tvånget, utan att

tvånget gör sig påtagligt märkbart. Trots nätet han befinner sig i menar den omhändertagne att *"jag är ju lika fri som alla andra, det enda är att jag är - - hos den här familjen"*. Han är samstämmig med de som styr och utför vården, på så sätt finns en ömsesidighet och en gemensam tolkning. Att tvånget inte märks eller känns innebär inte att det inte finns, men det innebär att den tvångsomhändertagne har internaliserat den disciplinering som vården förmedlar. Därigenom har han också fått ett utrymme för subjektivitet.

När tiden för tvångsvård är ute försvinner en av kontakterna i nätverket och allteftersom missbrukaren antar de etablerade normerna kommer en efter en av kontaktpersonerna att försvinna. Interaktionskedjan mot subjektivitet och normalitet innebär att normaliteten bit för bit bekräftas och subjektiviteten steg för steg ökar.

Tvångets identitet

Tvånget är en disciplinerande makt som är abstrakt och ogreppbar. Det är en hel uppsättning verktyg, relationer, rutiner och ritualer som tillsammans bildar tvånget. Vi kan se hur tvångets handlingar och tolkningar tillsammans bildar en objektifieringsprocess som, i det ideala fallet, avlöses av en re-subjektifieringsprocess. Det är en kedja av ritualer som omvandlar det missbrukande subjektet till ett objekt för vård, det vill säga en "motiverad missbrukare" för att sedan förvandla denne till en "normal medborgare". Från de inledningsvis täta och formaliserade ritualerna övergår tvånget till att upprätthållas genom en långsam vardag, prövningar och planering i riktning mot frivillig vård. Klienten kan inordna sig eller göra motstånd och motståndet kan ske såväl mot tvånget och processen som helhet som mot vardagliga situationer. I en del fall kan motståndet leda till att tvångets objektifierande verkan undviks, medan det i andra fall leder till att motstrategierna förlänger processen.

Den objektifieringsprocess som tvånget innebär har inget egenvärde. Den är ett led i att omdefiniera personens identitet från missbrukare till icke-missbrukare. Som Kerstin Stenius (1998) påpekat är tvångsvården en produkt av folkhemstanken, det vill säga en produkt av idén att det går att skapa det goda samhället med de goda människorna. Av omsorg om personen skall tvånget leda till en ny identitet. Tvånget är ett yttre medel för att få till stånd transformeringsprocessen, den process som leder alla i folkhemmet förväntas sträva, mot normaliteten. Tvånget är i den meningen ett medel för den starka staten att styra individerna.

På individuell nivå är tvånget erfarenhet. Randall Collins (2004) menar att vår identitet är summan av de situationer och ritualer vi erfarit. Den skapas genom den kedja av interaktioner personen varit med om och därför får de objektifierande ritualerna sin betydelse genom att de strävar efter att beröva missbrukaren sin identitet. När han avpersonifierats kan en ny identitet etableras som ligger i linje med det allmänna normsystemet i samhället. På så sätt kan tvånget erfaras både som en kränkning och en räddning. Vilken tolkningen det blir beror på vilka situationer tolkaren tar med i sin bedömning och hur utfallet av interaktionen varit i dessa. Därför kan en del omhändertagna beskriva tvånget som ett skydd, medan andra bara betonar

kränkningen (Ekendahl 2001).

Vad vi kan se är alltså att tvånget är en serie av händelser som inte var för sig kan fungera, men som sammantaget bildar den praktik som upplevs som tvång. De enskilda handlingarna kan uppfattas olika, men de har det gemensamt att de bildar processer av det slag som Goffman (1973) beskrivit som mortifikationsprocess och att de bär på en disciplinerande mikromakt (Foucault 1987).

Goffmans och Foucaults tidigare beskrivningar av institutioner, anstalter, makt och tvång har lärt oss ett sätt att betrakta vårdapparaten. Den här beskrivna processen har inget att tillföra utöver dessa tidigare välkända förhållanden när det gäller vägen in i tvångsvården. Ändå menar vi att den ger en aktualisering och en tydlig bild av hur normalitet skapas i en process där individen formeras och omformas. Med denna kunskap om tvångets innebörd och verkan är det möjligt att belysa effekter av tvångsvården bortom frågan om det fungerar eller inte. Det blir tydligt att socialtjänstens insatser efter tvångsångripandet är av största vikt för den fortsatta utvecklingen. Det har i flera studier konstaterats att tvångsvården inte har den avsedda effekten och att den snarare skadar än hjälper. Larsson & Segraeus (2005) har i sin uppföljningsstudie av tvångsvårdade missbrukare konstaterat att det gått bättre för dem som fullföljt vården, medan de som avbrutit i en del fall till och med fått en sämre livssituation än före tvångsvården. Studien visade en tydligt förbättrad livssituation för de tvångsomhändertagna som hade stöd av olika slag efter avslutad institutionsbehandling.

När vi förstår tvånget som objektifieringsprocess som förbereder skapandet av en ny identitet blir det tydligt att det är en kraftfull förberedelse för något annat. Att enbart förbereda, men aldrig genomföra, bör rimligen få andra effekter än om det planerade också genomförs. Att påbörja eller att fullfölja en process genom tvångsvården innebär olika interaktionskedjor och måste därför också ge olika erfarenheter.

På samma sätt som objektet "motiverad missbrukare" skapas i samspel med socialsekreterare och personal på tvångsvårdsinstitutionen, skapas det disciplinerade subjektet i samspel med sin omgivning. Därför förutsätter tvångsvården av vuxna missbrukare i sin konstruktion att socialtjänstens agerar för att även insatserna för att bygga upp ett självständigt subjekt skall vara möjliga. Tvångsvårdsinstitutionen klarar bara att skapa och upprätthålla individen som objekt. En identitet som inte ger någon god grund för ett självständigt liv i samhället. Däremot blir det en process som ger en repressiv förståelse av tvånget.

Vi kan därmed se tvångsvårdsinstitutionen som repressiv och objektifierande, eftersom det är där objektet formas, medan det som i idealfallet händer därefter framställs som frivilligt och i hög utsträckning styrt av den motiverade individen själv. Vad vi inte får glömma är att de båda delarna av processen är beroende av varandra. Frivilligheten efter tvångsvården är frivillig just i relation till tvånget, precis som att tvånget kan legitimeras av en fortsättning i en frivillighet.

Endast den del av processen som leder till objektifiering betraktas normalt som tvång. Den senare delen av processen, den som leder till re-subjektifiering, beskrivs vanligen med andra termer. Det handlar om en motiverad missbrukare som strävar efter ett drogfritt liv, en ambitiös och viljestark person. Genom den successiva subjek-

tifieringen av individen tappar vi bort att detta sker under tvång, eller just på grund av tvång. På så sätt verkar makten i tvånget i två dimensioner. Å ena sidan producerar makten den disciplinerade individen som inordnar sig, å andra sidan producerar den även diskursen om den fria, starka individen som har möjligheter. Om vi betraktar tvång som produktivt i stället för repressivt så kan vi i stället diskutera *vad* tvånget skapar och utifrån det föra en diskussion om den sociala vårdens normaliseringspraktiker.

Referenser

- Billinger, K. (2000) *Få dem att vilja. Motivationsarbete inom tvångsvården av vuxna missbrukare*. Rapport i socialt arbete nr 95. Stockholm: Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet.
- Björkman, J. (2001) *Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850-1970*. Stockholm: Carlssons
- Collins, R. (1988) *Theoretical Sociology*. San Diego, New York. Harcourt Brace & Company
- Collins, R. (2004) *Interaction, Rituals, Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Gustafsson, E. (2001) *Missbrukare i rättsstaten. En rättsvetenskaplig studie om lagstiftningen rörande tvångsvård av vuxna missbrukare*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Ekendahl, M. (2001) *Tvingad till vård. Missbrukares syn på LVM, motivation och egna möjligheter*. Rapport i socialt arbete nr 100. Stockholm: Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet.
- Ekendahl, M. (2004) "Omöjlighetens praktik – en studie av socialtjänstens LVM-handläggning", i i LVM-förhandlingar, i LVM-utredningen, *Tvång och förändring. Forskningsrapporter*. Bilagedel till SOU 2004:3. Stockholm: Fritzes
- Falk, L. (2002) *Sex månader efteråt. Uppföljning vid Hornö LVM-hem*. SIS-rapport 2002:3. Stockholm: Statens institutionsstyrelse
- Goffman, E. (1973) *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltens sociala vilkor*. Stockholm. Rabén & Sjögren. Första utgåvan 1961.
- Jacobsson, M. (2004) "Konflikten som inte blir av – argumentation och kommunikation i LVM-förhandlingar", i LVM-utredningen, *Tvång och förändring. Forskningsrapporter*. Bilagedel till SOU 2004:3. Stockholm: Fritzes
- Johansson, G. (2000) *Tvång och tillit. LVM-vård som ingenjörskonst - exemplet Hornö*. Forskningsrapport 2000:1. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Johnsson, E. (2002) *Självordsförsök och narkotikamissbrukare*. Lund Dissertations in Social Work 10. Lund: Socialhögskolan
- Johnsson, E. (2006) *Tvångsvård enligt LVM - intention, praktisk handling och upplevd erfarenhet*. Rapportserie i socialt arbete nr. 1, 2006, Växjö universitet, Institutionen för socialt arbete och vårdvetenskap.
- Järvinen, M. (2002) "Hjälpens universum – ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system", i Meeuwisse, Anna och Swärd, Hans (red) *Perspektiv på sociala problem*, Stockholm: Natur och Kultur

- Larsson, J & Segraeus, V. (2005) *Från tvång till frihet. Uppföljning av SiS missbrukarvård*. SiS uppföljer och utvecklar 1/05. Stockholm: Statens institutionsstyrelse
- Merriam, B. S. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund. Studentlitteratur.
- SFS 1988:870 Lag om vård av missbrukare i vissa fall
- Staaf, A. (2004) "Analys av socialnämndernas utredningar inför ansökan om tvångsvård enligt LVM", i LVM-utredningen, *Tvång och förändring. Forskningsrapporter*. Bilagedel till SOU 2004:3. Stockholm: Fritzes
- Stenius, K. (1998) "Det folkhemiska tvånget". *Nordisk alkohol & narkotikatidskrift*, vol 15, nr 4, sid 195-196.
- Svensson, B. & Svensson, K. (2006) "Inmates in motion - metamorphosis as governmentality. A case of prisoner transportation." *Working Paper* nr 2006:5, Lunds universitet, Socialhögskolan
- Svensson, K. (2000) "Motivationsarbetets grunder", i Johnsson, Laanemets, Svensson (red) *Narkotikamissbruk. Debatt, behandling och begrepp*, Studentlitteratur, Lund
- Svensson, K. (2001) "Straff och behandling, två delar av samma helhet", i Hildigunnur Ólafsdóttir (red) *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkotikabruk*. NAD-publikation Nr 40. Nordiska nämnden för alkohol och drogforskning, Helsingfors. 2001
- Svensson, K. (2002) "Caring Power – Coercion as Care", i *Outlines Critical Social Studies* no 2, sid 71-78
- Svensson, K. (2005a) "Relationer och meningsskapande mekanismer i socialtjänstens arbete med LVM", *Working Paper* nr 2, 2005 Lunds universitet, Socialhögskolan
- Svensson, K. (2005b) "Praksisforskning: Rytme og valg af perspektiv. Når forskeren vælger brugerperspektivet", i *STOF Tidsskrift for stofmisbrugsområdet*, nr 5
- Tännsjö, T. (2002) *Tvångsvård: om det fria valets etik i hälso- och sjukvård*. Stockholm: Thales

ABSTRACT

This article introduces a study concerning parent's regulations regarding their child's participating in social activities. The aim of the study is to examine how many pupils who are not allowed to participate in social activities and some educational elements at school, as for example sports and study tours. The ethnicity and gender perspectives are central for the questions. The implicit aim is to compare the situation among boys and girls with immigrant background in relation to boys and girls with Swedish background. The study contains a quantitative survey among 1193 children, 13 to 15 years old, living in a Swedish middle-sized city. The result from the analysis shows that most of the children are allowed to participate in the activities. However, regarding parental consent to participating in activities the results show that children with immigrant background experience restrictions to a larger extent than others. This result concerns in particular girls with immigrant background. Other significant findings in this study indicate that low-educated parents or/and religious parents have more restrictive norms considering pupils participating in social activities, especially for immigrant girls.

Key words

School, education, immigrant, gender, children.

Sara Högdin är socionom och doktorand vid institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, inom projektet "Lärandets villkor för pojkar och flickor med tvåkulturell bakgrund" som finansieras av Skolverket.

Sara Högdin

Var går gränsen?

Föräldrars gränssättning avseende ungas deltagande i sociala aktiviteter. En jämförelse utifrån etnicitet och kön.

I Yvonne Mørcks studie "Hyphenated Danes: Contested fields of Gender, generation and ethnicity" (2000) återfinns en intervju med Raisa, en ung kvinna som går i en dansk gymnasieskola. Raisa berättar att föräldrarna inte tillåter henne att delta i en rad sociala arrangemang i skolan. Hon får till exempel inte gå på skolfest eller åka på studieresa. Anledningen är att familjens sedlighetsnormer är strikta. Föräldrarna vill inte att Raisa ska vistas i miljöer där det kan förekomma unga män. Under det senaste decenniet har flickor som växer upp under liknande omständigheter som Raisa uppmärksammas inom nordisk forskning (se till exempel Dogan 1998; Eldén 2003; Ericsson & Poikolainen 1995; Länsstyrelsen 2003, Schlytter 2004; Socialstyrelsen 2002). Det gemensamma i flickornas berättelser är att de inte för sina föräldrar tillåts delta i vanligt förekommande sociala aktiviteter i skolan och på fritiden. Vissa flickor tillåts inte delta i idrottsundervisningen i skolan medan andra inte får träffa sina klasskamrater efter skoltid. Ett fåtal studier visar att även pojkar kan omfattas av liknande normer. Østberg (2003) beskriver hur två pojkar, Khalid och Rashid, tvingas ljuga inför sina föräldrar för att få möjlighet att umgås med sina flickvänner. Khalid brukar säga att han tränar eller är hos sin kusin när han egentligen träffar sin flickvän. Rashid tycker att det är jobbigt att hans flickvän aldrig kan komma och hälsa på eller ringa hem till honom.

Inom skola och socialtjänst har man stött på en växande problematik som grundar sig i att ungdomar tvingas förhålla sig till två skilda normsystem. Det centrala i ungdomarnas berättelser är de svårigheter som kan uppstå när de inte tillåts ingå i sammanhang som en majoritet av klasskamraterna betraktar som självklara. Vissa beskriver hur de förhandlar med sina föräldrar för att få vara med på vissa premisser, andra ljuger eller kanske till och med lever ett dubbelliv. Ungdomarnas situation kan betraktas som särskilt problematisk när de inte tillåts vara med på aktiviteter som det i skolan förväntas att de ska delta i. Förhållandet innebär att ungdomarna växer upp med motstridiga normsystem i hemmet respektive skolan.

Ungdomarna som ingår i de tidigare studierna lever i familjer som har immigrerat från länder med en mer traditionell samhällsstruktur. Författarna beskriver hur ungdomarnas familjer har valt att bevara vissa traditionella normer och värderingar från

hemlandet. Normerna skiljer sig från det västerländska samhällets på en rad punkter, till exempel avseende könsroller, barnuppfostran, sexualitet och sedlighet. Det är högst troligt att även ungdomar med svensk bakgrund kan befinna sig i en situation med en dubbel uppsättning normer, framförallt i familjer där vissa grundläggande värderingar skiljer sig från majoritetssamhällets, till exempel i form av religion eller livsåskådning.

I föreliggande artikel presenteras en kvantitativ studie av hur vanligt förekommande det är att ungdomar inte tillåts delta i vissa sociala aktiviteter. Studien baseras på en enkätundersökning¹ utförd på fyra kommunala högstadieskolor i Sverige under hösten 2002. Nära tolvhundra (1193) elever i årskurserna sju till nio fyllde in enkäten. Enkätundersökningen ligger till grund för flera rapporter kring ungdomarnas upplevelse av sin situation i hemmet, skolan och på fritiden. Ungdomarna har själva fått ta ställning till frågorna i enkätformuläret. Det är således de ungas subjektiva upplevelser som studeras.

I denna artikel presenteras analyser av de enkätfrågor som fokuserar på om eleverna för sina föräldrar tillåts delta i vanligt förekommande sociala aktiviteter i skolan och på fritiden samt i vissa av skolans utbildningsinslag. Enkätfrågorna är utformade utifrån resultaten i tidigare studier av ungdomar som växer upp i familjer som har bevarat vissa traditionella normer från hemlandet och de motsättningar som kan uppstå i ungdomarnas vardagssituation. Studiens övergripande perspektiv utgår således från etnicitet. Inledningsvis presenteras relevant tidigare forskning och centrala teorier om familjen i det traditionella respektive moderna samhället, migrationsprocessen och integration. I tidigare forskning redogörs för de skillnader som förekommer mellan flickors och pojkars situation, varvid även könsperspektivet är centralt.

Föreliggande studies *syfte* är att undersöka hur många ungdomar som uppger att de inte tillåts delta i de efterfrågade aktiviteterna samt att studera eventuella skillnader utifrån etnicitet och kön medan ytterligare bakgrundsfaktorer hålls under kontroll.

Normsystem

Ett återkommande begrepp är *normsystem*. Ett normsystem innehåller *sociala regler och normer* som konstitueras inom en avgränsad grupp. Normer utgör en grundläggande förutsättning för social samvaro. De kan betraktas som handlingsdirektiv som bygger på en grupps grundläggande värderingar. Att födas in i ett samhälle och i en social grupp innebär att individen måste lära sig att praktisera det normsystem som delas av medlemmarna. Denna process benämns ofta socialisering. Det finns en ömsesidig förväntan bland gruppmedlemmarna att alla följer samma normer samt att de är konsekventa och tillämpas lika på varje medlem (Heller 1987). Normer är oskrivna

¹ Enkätundersökningen ingår i projektet "Lärandets villkor för pojkar och flickor med tvåkulturell bakgrund", som är finansierat av Skolverket och utförs vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, projektnummer 1087107.

och regleras inte av en speciell konstitution. Det finns ett otal normer att hantera, exempel är sedlighetsnormer, moralnormer och umgängesnormer.

Centralt för denna studie är förbudsnormer, vilka är förbundna med ett avhållande från en viss aktivitet eller handling (Sundby 1978). Förbudsnormer innebär en uttalad eller outtalad gränssättning. Brott mot förbudsnormer kan, men behöver inte nödvändigtvis, leda till straffåtgärder. Regler kan beskrivas som mer preciserade former av normer och utgörs ofta av klart definierade förbudsnormer. Att bryta mot regler leder ofta till sanktioner (Schlytter 1999).

Familjen i det traditionella respektive moderna samhället

I tidigare studier beskrivs de skillnader som kan förkomma mellan traditionella respektive moderna samhällsstrukturer (se till exempel Ahmadi 1998; Giddens 1991; Sjögren 1993; 1998). De traditionella samhällena bygger på en gruppcentrerad, holistisk ideologi där gruppens bästa prioriteras före individen. I beskrivningarna används ett utvidgat familjebegrepp, där stora delar av släkten ingår och individens rättigheter är underordnade familjens intressen. Storfamiljen garanterar medlemmarna trygghet och sörjer för exempelvis barn- och äldreomsorg, sjukvård och arbetslöshetsersättning. Ur det gruppcentrerade perspektivet betraktas barnens och övriga familjemedlemmars rättigheter alltid som naturligt sammanfallande (Almqvist & Broberg 2000; Hundeide 1995; El-Hadi 1996). Familjemedlemmarna är ömsesidigt beroende av varandra över generationsgränserna. Omvårdnaden av barnen beskrivs som en kollektiv handling och det finns ofta många äldre barn och vuxna i omgivningen som är beredda att hjälpa till med de yngre barnens dagliga rutiner (Nyberg 2000). Relationerna till släkten kan vara lika betydelsefulla och viktiga som relationerna mellan man och hustru eller barn och föräldrar. Den utvidgade familjen deltar ofta i viktiga beslut som rör de yngre familjemedlemmarnas framtid, till exempel när det gäller utbildningsplaner och äktenskapspartner (Almqvist & Broberg 2000; El-Hadi 1996). Äktenskapet berör inte endast mannen och kvinnan, utan handlar snarare om en uppgörelse mellan två släkter (Giddens 1991). Ett centralt tema i framställningarna av det traditionella samhället är sedlighetsnormer och synen på sexualitet (se till exempel Delany 1987; Dogan 1998; Eldén 2003; Länsstyrelsen 2003; Mørck 2000; Sjögren 1993; Socialstyrelsen 1988; 2002). Ofta fördöms sexuellt umgänge före äktenskapet. Oskuldskravet gäller framförallt flickor och unga kvinnor, medan pojkar och unga män i större utsträckning tillåts tänja på gränserna. Det kan leda till att ogifta unga kvinnor kontrolleras av släkten och den omgivande gruppen. De strikta sedlighetsnormerna används ofta som förklaring till varför flickor inte tillåts ingå i sociala sammanhang där pojkar eller unga män vistas.

I västvärlden växte det moderna samhället, i takt med industrialismen, fram i början av förra århundradet. Det ledde till en förändring av den traditionella familjestrukturen och en frigörelse från storfamiljen (Beck 2000; Liljeström 1974; Liljeström & Dahlström 1981). Sedan mitten på 1900-talet har västvärlden genomgått en samhällelig individualisering. I den svenska välfärdspolitiken betonas varje individs

rätt att vara självförsörjande. Socialförsäkringssystemet är baserat på individens behov snarare än familjens. Varje familjemedlems rättighet att vara ekonomiskt oberoende är således politiskt definierad (SOU 1996:56). Även om det naturligtvis fortfarande förekommer maktstrukturer i det moderna samhället har individen ett större inflytande över sin livssituation (Giddens 1991; Heller 1990; Sjögren 1993). Varje människa betraktas som autonom och förväntas själv råda över sina mål, behov och önskaningar. Individen utformar sin tillvaro genom att besluta om vilka relationer hon eller han ska utveckla i mötet med andra människor, vänskaps- såväl som kärleksrelationer. Ur det individualistiska perspektivet betraktas självständighet som en viktig egenskap för att klara sig i samhället. Barnen uppfostras till att tidigt ta egna beslut och tonåringen uppmuntras till att satsa på sig själv, studera och att flytta hemifrån. Barnen i det moderna samhället har givits individuella rättigheter som skiljer dem från övriga medlemmar i familjen (Almqvist & Broberg 2000; El-Hadi 1996). Självständighet, i kontrast till samhörighet, beskrivs som en viktig skillnad mellan den moderna och traditionella synen på barnuppfostran.

Migrationenprocessen

Individens invanda normsystem styr förhållningssättet till omvärlden (se till exempel Ahmadi & Ahmadi 1995; Ahmadi 1998; Sjögren 1993; 1998; Söderlindh 1984). Det kan således bli problematiskt för familjer som flyttar från en typ av samhälle till ett annat. I det nya samhället tvingas immigranten att förändra och tänja på sina medhavda referenser och så småningom utveckla strategier för att anpassa gamla normsystem till nya. Vissa av hemlandets normer blir beständiga medan andra förlorar sitt värde. Att möta det nya samhället kan vara en smärtsam process som kräver en rekonstruktion av identiteten (Ahmadi 1998).

Familjens möte med det nya samhället kan se väldigt olika ut (Al-Badawi 1998). Vissa familjer assimileras till det nya samhället genom att bryta med sitt hemlands kultur och helt och fullt anamma det nya landets normsystem. Andra familjer integreras i det nya samhället genom att anpassa och modifiera familjestrukturen till omgivningen i det nya samhället. Den integrerade familjen behåller vissa seder, traditioner och normer från hemlandet, men förändrar andra. En del familjer väljer att upprätthålla hemlandets normsystem utan hänsyn till den nya omgivningen. Ju längre en familj lever i det nya samhället desto svårare blir det att upprätthålla hemlandets normer. I en studie av Al-Badawi (1998) undersöktes 28 familjer från samhällen med traditionella strukturer och deras möte med det svenska samhället. Det visade sig att 4 av familjerna hade assimilerats, 11 familjer integrerats medan 14 familjer upprätthöll hemlandets normsystem.

Det finns flera bakgrundsfaktorer som kan ha betydelse för hur familjen bemöter det nya samhället (se till exempel Ahmadi 1998; Al-Badawi 1998). Exempel på sådana faktorer är vilket land familjen kommer ifrån, familjens religiösa övertygelse och vilken socioekonomisk samhällsklass de tillhör. Om en familj har haft en viss socioekonomisk position i hemlandet och får en högre eller lägre position i det nya landet

kan också ha betydelse. En annan viktig faktor kan vara huruvida familjen i hemlandet har bott i en stad eller på landsbygden (Almqvist & Broberg 2000).

Ungdomars situation

Ungdomar som lever i familjer som har bevarat traditionella värderingar från hemlandet, har uppmärksammats som en särskilt utsatt grupp inom nordisk forskning (se till exempel Borchgrevink 1999; Ehn 1996; Nilsson & Lund 1992; Nordheden 1998; Yazgan 1983; 1993; Ålund 1997). Ungdomarna beskrivs ofta som strävandes efter att hitta en balans mellan lojaliteten till den egna familjen och tillhörigheten till majoritetssamhället. Unga som lever med olika förväntningar i hemmet och i skolan kan uppleva att de förlorar på en arena varje gång de försöker göra vad som förväntas av dem på den andra. Risker att "hamna i kläm" mellan två olika normsystem är stor. Det innebär att de ständigt måste testa sin identitetsupbyggnad och tillhörighetskänsla i mötet med värderingar, föreställningar, traditioner och seder som ibland kan vara allt för olika och väsensskilda.

Ett flertal studier visar att det kan vara mer konfliktfyllt för flickor än för pojkar att leva med skilda normsystem (se till exempel Almqvist & Broberg 2000; Arbabi & Fristorp 2002; Brekke 1999; Bredal 1999; Borchgrevink 1999; Eldén 2003; Ericsson & Poikolainen 1995; Länsstyrelsen 2003; Mørck 2000; Schlytter 2004; Socialstyrelsen 2002; Wikan 2002; Yazgan 1983). Det anses bero på att diskrepansen mellan de förväntningar som finns i hemmet respektive i skolan är större för flickor än för pojkar. I de tidigare studierna beskrivs flickor vars liv kontrolleras av familjen och släkten och hur denna kontroll ofta hårdnar när de kommer upp i tonåren. Många av flickorna lever med stränga regler avseende exempelvis fritid, klädsel och sociala kontakter. Vissa får inte träffa klasskamrater utanför klassrummet, gå på fritidsgården eller vara med på skolfester. Det förekommer även att flickor inte tillåts delta i obligatoriska inslag i utbildningen i skolan, såsom idrott, simundervisning och sexualkunskap. Vissa flickor beskriver begränsningarna som kränkningar av deras individuella rättigheter, rättigheter som de flesta flickor i det omgivande samhället kommer i åtnjutande av. Det leder till att en del trotsar föräldrarnas förbud. En flicka som bryter mot familjens normer kan i värsta fall straffas genom förskjutning och får då inte längre något stöd från sin familj.

Det förekommer enstaka studier som visar att även pojkar kan förbjudas att delta i vissa sociala sammanhang, eftersom de inte får ha relationer med flickor (Østberg 2003). I traditionella familjer ges dock pojkar ofta större frihet än flickor. De tillåts i högre utsträckning att utforska samhället och testa sina gränser (Yazgan 1983; 1993). Studier av pojkar med bakgrund i traditionella samhällen fokuserar främst på problematik som utåtagerande beteende, kriminalitet och gängbildning (se till exempel Bjurström 1998; Sernhede 1998; Temanord Social 1999:535). Ofta beskrivs pojkarnas sociala utsatthet som en följd av föräldrarnas invandring.

Alla ungdomar med bakgrund i traditionella samhällen upplever inte konflikter mellan familj och samhälle. Det finns flera studier som fokuserar på ungdomars po-

sitiva och berikande upplevelser i mötet mellan två kulturer. Ett exempel är Bergs (1994) studie av turkiska "andragenerationsinvandrare" där det positiva mötet lyfts fram.

Integration i det moderna samhället

Bauböck (1990) beskriver samhället som en triad där de tre hörnstenarna utgörs av familjen, staten och marknaden. I de västerländska samhällena utgör de tre hörnstenarna centrala sociala institutioner i en individs liv och inget hörn ska dominera tillvaron mer än något annat. En social institution reproduceras genom normsystem som strukturerar interaktion och socialisering. Individen antar olika roller beroende på vilken institution hon eller han vistas inom för tillfället. De grundläggande rollerna utgörs av familjemedlemmen, medborgaren och den ekonomiska agenten. Varje individ måste finna en balans mellan de tre institutionerna. Hon måste följaktligen förhålla sig till sina olika roller. Det innebär att rollerna inte kan vara allt för väsensskilda eller att en institution kan tillåtas dominera individens liv. Utrymmet mellan de tre institutionerna utgörs av det civila samhället och en mångfald av arenor. I ett samhälle som bygger på liberalism, demokrati och modernism ska det råda en öppen kulturell diskurs på de civila arenorna. Det innebär en öppenhet gentemot alla medborgare och att yttrandefrihet ska råda inom alla arenor. Bauböck använder modellen i en diskussion om integration av immigranter och för att betona likheterna i alla moderna samhällens integrationsmönster. Den öppna kulturella diskursen i samhället innebär att immigranter ska ha möjlighet att ta del av samhällets arenor samt att utmana och förändra villkoren i dem. Juridiskt fastställt medborgarskap är inte tillräckligt för att en person ska uppleva sig som integrerad, utan en ömsesidig anpassning måste till, en så kallad ackommodation. Ett samhälles demokratiska grunder kan prövas genom studier av dess öppenhet för immigranter att ta del av alla arenor och immigranternas möjligheter att förändra dem.

Metod

De fyra kommunala högstadieskolorna som ingår i enkätstudien är belägna i en av landets större städer, dock inte i ett storstadsområde. Skolorna omfattas av en variation av elever från skilda bostadsområden och med skilda socioekonomiska hemförhållanden. Urvalet av skolorna är inte slumpmässigt. De fyra skolorna har valts ut eftersom de omfattas av en hög representation av ungdomar med utländsk bakgrund, vilket möjliggör jämförelser mellan olika etniska grupper. Dock begränsas studiens generaliserbarhet till att gälla områden med en liknade sammansättning av invånare. Sådana områden återfinns främst i större städers ytterområden och i storstädernas förorter. Det är mer tveksamt om resultaten går att generalisera till områden bestående av invånare med huvudsakligen svensk bakgrund eller till glesbyggd.

Det externa bortfallet i enkätundersökningen uppgår till cirka 9 %. Bortfallet utgörs av elever som inte var närvarande vid de lektionstillfällena som var avsatta för en-

käten. Frånvaron berodde främst på sjukdom. Vid ett tillfälle hade dock två elever förbjudits av sina fäder att fylla i enkäten. Eleverna satt med vid lektionstillfället men fyllde inte i enkäterna och räknas därmed in i det externa bortfallet. Det är möjligt att andra elever av samma anledning valde att inte gå till lektionstillfället överhuvudtaget. Dessa elevers frånvaro är en särskilt stor förlust i en studie av elever som inte tillåts delta i vissa av skolans aktiviteter. Denna paradox visar på svårigheten att utveckla kunskapen kring de ungas situation.

Det interna bortfallet i enkätundersökningen är begränsat. De flesta frågorna omfattas av ett bortfall på mindre än 1 %. Undantaget är frågorna kring föräldrars utbildning samt ytterligare tre frågor, nämligen (1) om de unga tillåts att delta i sexualundervisning, (2) om de får ha ett förhållande med motsatt kön samt (3) vilka tider ska de vara hemma. Cirka 8 % av ungdomarna var osäkra på föräldrarnas utbildning eller vad en utländsk utbildning motsvarar i det svenska systemet. Bortfallet på de tre sistnämnda frågorna uppgår till 2-4 % och kan härledas till att de är av mer känslig karaktär och möjligtvis svåra att svara på för elever som ännu inte haft sexualkunskap, förhållanden eller inte har varit ute på kvällarna. Det kan även vara svårt för elever att uppge att de har mer strikta regler än klasskamraterna, då det kan betraktas som anmärkningsvärt att inte få gå ut efter skolan eller ha ett förhållande. Det kan därför förekomma viss underrapportering i materialet, när det gäller förekomst av begränsningar i dessa avseenden.

Mått på social bakgrund

I analyserna används två mått på etnicitet. Ungdomarnas *etniska ursprung* fokuserar på vilken del av världen den unges familj kommer ifrån, se tabell 1. Förutom ungdomar med svensk etnisk bakgrund dominerar ungdomar med rötter i Mellanöstern. Det finns flera anledningar till att Mellanöstern utgör en kategori särskild från övriga Asien. För det första framträder vissa skillnader mellan dessa två kategorier som är viktiga att lyfta fram. För det andra riktas fokus i tidigare studier främst mot ungdomar med bakgrund i Mellanöstern och av den anledningen kan det vara av intresse att studera dessa ungdomars situation separat. Mellanösternkategorin utgörs av en tillräckligt stor andel elever för att den ska kunna brytas ned i undergrupper utifrån land. I redan företagna analyser, som inte redovisas i denna artikel, framträder marginella variationer mellan länderna, varför Mellanöstern har bibehållits som en enhetlig kategori. Kategorierna Öst- och Sydeuropa har slagits samman eftersom elever med ursprung i Östeuropa är för få för att utgöra en egen kategori. En övervägande majoritet av ungdomarna i kategorin härstammar från forna Jugoslavien.

Ungdomarnas *etniska bakgrund* omfattar fyra kategorier, nämligen (1) ”ungdomar med svensk bakgrund²”, (2) ”ungdomar med en utlandsfödd förälder”, (3) ”ungdomar

² Ungdomar med svensk bakgrund har föräldrar som är födda i Sverige. De kan dock ha far- eller morföräldrar som är födda i ett annat land. Även adopterade barn räknas till denna grupp trots att de själva vanligtvis är födda i ett annat land.

mar som är födda i Sverige med två utlandsfödda föräldrar” samt (4) ”ungdomar som själva är födda utomlands och som har två utlandsfödda föräldrar”. De utlandsfödda ungdomarna har delats in i två undergrupper, nämligen utlandsfödda ungdomar som flyttade till Sverige före sjuårsåldern och de som kom senare. De som har bott i landet sedan sjuårsåldern har gått i svensk grundskola sedan första klass. I vissa analyser har gruppen ungdomar med en utlandsfödd förälder uteslutits på grund av dess heterogenitet.³

I tidigare studier lyfts ytterligare bakgrundsfaktorer fram som betydelsefulla. De faktorer som ingår i denna undersökning är föräldrarnas utbildningsnivå, grad av religiositet samt om familjer med utländsk bakgrund kommer från ett landsbygds- eller storstadsområde. Föräldrarnas utbildningsnivå har fastställs utifrån den förälder som har högst utbildning. Utbildningen har delats in i tre nivåer: föräldrar som har genomgått (1) högst grundskola, (2) högst gymnasieutbildning eller (3) högskoleutbildning. Föräldrarnas religiositet utgörs av en sammanslagning av tre frågor om hur religiös den unge anser att modern respektive fadern är samt hur ofta familjen besöker kyrkan, moskén, templet etcetera.

Ytterligare ett antal bakgrundsvariabler har testats i analyserna, men av olika anledningar valts bort. Exempelvis har föräldrarnas civilstånd uteslutits på grund av att variabeln inte uppvisar något samband med utfallsvariablerna och inte påverkar de övriga resultaten nämnvärt. En annan bakgrundsvariabel som har uteslutits är föräldrarnas yrkestillhörighet, det vill säga om föräldrarna är arbetare eller tjänstemän. Föräldrarnas yrkestillhörighet uppvisar visst samband med deras utbildningsnivå, men i detta material förekommer också att föräldrar med hög utbildning innehar arbetaryrken. Detta gäller främst utlandsfödda föräldrar. Av resultaten framgår dock att föräldrarnas utbildningsnivå har ett högre förklaringsvärde. Föräldrarnas yrkesnivå har därför uteslutits ur analyserna.

Mått på föräldrars gränssättning

I föreliggande artikel studeras hur vanligt det är att ungdomar uppger att de inte för sina föräldrar tillåts delta i vissa aktiviteter. Det görs med hjälp av femton frågor avseende sociala aktiviteter i skolan och på fritiden, se nedre delen av tabell 1. De femton frågorna har grupperats i fyra underkategorier. Den första kategorin utgörs av frågor om den unge tillåts delta i vissa av skolans *utbildningsinslag*. Den andra kategorin innehåller frågor om den unge tillåts delta i vissa *sociala arrangemang* på fritiden. Den

³ Till gruppen ”en utlandsfödd förälder” räknas även de ungdomar som har en förälder född i ett nordeuropeiskt land och en förälder född utanför Europa, vilka är förhållandevis få. I ytterligare ett fåtal familjer är den unge själv född utomlands tillsammans med den ena föräldern. För en övervägande majoritet av ungdomarna i denna grupp gäller att en förälder är född i Sverige och en förälder är född utomlands medan den unge själv är född i Sverige. Det är främst ungdomar med en utlandsfödd förälder som har rötter i Västeuropa eller USA. Många av ungdomarna i denna kategori lever inte tillsammans med den utlandsfödda föräldern. I analyser där kategorin ingår bör läsaren ha detta i åtanke.

tredje kategorin består av frågor om ungdomarnas *sociala sammanhang*. Den sista kategorin fokuserar på föräldrarnas *reglering* av de ungas fritid, exempelvis om eleverna får gå ut efter skoldagens slut.

Statistisk analys

I resultatredovisningen presenteras analyser i form av frekvenser, korstabeller, medelvärden och logistiska regressioner.⁴ De logistiska regressionerna riktar fokus mot ungdomar som inte tillåts delta i ett eller flera av de efterfrågade utbildningsinslagen i skolan. Även logistiska regressioner där de femton beroendevariablerna har slagits ihop och fokus riktats mot dem som har ett större antal restriktioner, det vill säga de som har minst fyra, sex eller åtta restriktioner har genomförts. Dessa presenteras dock inte i artikeln. Dessa regressioner uppvisar samband som är snarlika de som presenteras i tabell 4, vilket visar att ungdomar som inte tillåts delta i inslag i utbildningen även omfattas av flera restriktioner avseende sociala aktiviteter på fritiden.

Resultat

I tabell 1 presenteras svarsfrekvenser i antal och andelar. Resultatet visar att det är en relativt jämn fördelning mellan könen. En hög andel ungdomar har utländsk bakgrund och av dem härstammar merparten från Mellanöstern. Drygt en tiondel är födda i Sverige av utlandsfödda föräldrar och nära en femtedel är själva födda utomlands. Dessa två grupper utgör fortsättningsvis studiens huvudfokus och av dem har 97 % ursprung i länderna utanför Västeuropa och USA (redovisas inte i tabellen).

Drygt 70 % av ungdomarnas föräldrar har en högskoleutbildning medan cirka en tiondel endast har genomgått 9-årig grundskola. En majoritet av ungdomarna uppger att deras föräldrar inte är särskilt religiösa.

---

⁴ Som kontroll har analyser i form av linjära och ordinala regressioner genomförts. Samband och signifikansnivåer kvarstår relativt oförändrade oavsett typ av regression. Logistiska regressioner är dock att föredra då den beroende variabeln är starkt snedfördelad.

Tabell 1. Undersökningsgrupper. Antal och andel (%). N=1193.

	Antal	Andel %
Kön (n=1191)		
Pojkar	583	49
Flickor	608	51
Etniskt ursprung (n=1175)		
Sverige	677	57
Västeuropa/USA	75	6
Öst-/Sydeuropa	56	5
Mellanöstern	261	22
Asien	34	3
Afrika	40	4
Latinamerika	32	3
Etnisk bakgrund (n=1193)		
Svensk bakgrund	677	57
En utlandsfödd förälder	163	14
Båda föräldrarna utlandsfödda	152	12
Den unga själv utlandsfödd	201	17
Den unga själv utlandsfödd (n=201)		
Kom före sjuårsåldern	151	13
Kom efter sjuårsåldern	50	4
Född på landsbygden	72	6
Född i stad	129	11
Årskurs (n=1187)		
Sjuan	449	38
Åttan	389	33
Nian	349	29
Föräldrars utbildningsnivå (n=1046)		
Högst grundskola	112	11
Högst gymnasium	186	18
Högskola/universitet	748	71
Föräldrars religiositet (n=1192)		
Inte särskilt religiösa	678	57
Ganska religiösa	421	35
Mycket religiösa	93	8
Elever som inte får...		
...(1) delta i idrotts- eller simundervisningen (n=1185)	20	2
...(2) gå på studiebesök med klassen (n=1185)	25	2
...(3) följa med på klassresa (n=1188)	46	4
...(4) delta i sexualkunskapen (n=1168)	67	6
<i>Antal som ej får delta i ett eller flera av utbildningsinslagen</i>	97	8
...		
...(5) gå på fritidsgården (n=1183)	41	4
...(6) gå på skolfest (n=1188)	60	5
...(7) gå på disco (n=1183)	95	8
...(8) gå på fest hos kompis (n=1183)	110	9
<i>Antal som ej får delta i en eller flera av de sociala arrangemangen</i>	192	16

...(9) äta middag med vänner (n=1183)	27	2
...(10) klä sig som majoriteten av elever i skolan (n=1173)	56	5
...(11) välja kompisar att umgås med (n=1177)	141	12
...(12) ha flick-/pojkvän (n=1157)	175	15
<i>Antal som ej får delta i en eller flera av de sociala sammanhangen</i>	<i>291</i>	<i>24</i>
...		
...(13) gå ut efter skoltid (n=1174)	52	4
...(14) gå till stan på egen hand (n=1173)	74	6
...(15) vara ute lika länge som majoriteten av kompisarna (n=1168)	325	28
<i>Totalt antal som har en eller flera restriktioner kring fritid</i>	<i>358</i>	<i>30</i>
Totalt antal elever som ej tillåts delta i en eller flera sociala aktiviteter	522	44

I nedre delen av tabellen presenteras svarsfrekvenserna för de femton frågorna om deltagande i sociala aktiviteter i skolan och på fritiden. De första fyra frågorna omfattar ungdomar som uppger att de för sina föräldrar inte tillåts delta i vissa utbildningsinslag i skolan. Som förväntat uppger de flesta eleverna att de tillåts delta. Dock meddelar 2 % att de inte tillåts gå på studiebesök och lika många att de inte tillåts delta i idrotts- eller simundervisningen. Fyra procent uppger att de inte får åka med på klassresor och 6 % att de inte får vara med på sexualkunskapen. En sammanslagning av de fyra frågorna visar att 8 % av eleverna svarar att de inte tillåts delta i ett eller flera av de aktuella utbildningsinslagen, vilket kan betraktas som en anmärkningsvärt hög andel.

Av resultaten avseende de övriga elva frågorna framgår bland annat att en fjärdedel av eleverna anser att de inte får vara ute lika länge på kvällarna som sina vänner, 15 % uppger att de inte tillåts ha en relation med någon av motsatt kön och 12 % svarar att de inte själv får välja vilka kamrater de ska umgås med. Totalt uppger nära hälften av eleverna att de inte tillåts delta i en eller flera av de efterfrågade situationerna.

Skillnader utifrån etnicitet och kön

I tabell 2 redogörs för andelen flickor respektive pojkar som uppger att de inte tillåts delta i de sociala inslagen fördelat efter etnisk bakgrund. I tabellen jämförs förhållandena för ungdomar med svensk bakgrund, vars båda föräldrar är utlandsfödda samt som själva är utlandsfödda. Ungdomar med en utlandsfödd förälder har uteslutits ur analysen.

Tabell 2. Andel (%) inom respektive grupp som inte får delta i olika sociala aktiviteter. Signifikansnivå (P).

Elever som inte får...	P	Svensk bakgrund		Båda föräldrar utlandsfödda		Den unga själv utlandsfödd	
		Flickor n=334	Pojkar n=341	Flickor n=84	Pojkar n=68	Flickor n=120	Pojkar n=81
...(1) delta i idrotts- eller simundervisningen	*	1	2	3	3	6	0
...(2) gå på studiebesök	n.s.	2	2	2	3	3	5
...(3) följa med på klassresa	***	1	2	7	6	14	5
...(4) delta i sexualkunskapen	***	2	2	7	11	18	17
<i>Andel som inte får delta i ett eller flera av utbildningsinslagen</i>	***	3	3	12	15	27	17
...(5) gå på fritidsgården	**	3	1	7	6	9	5
...(6) gå på skolfest	***	2	4	6	5	18	4
...(7) gå på disco	***	2	2	20	14	30	13
...(8) gå på fest hos kompis	***	8	4	13	12	22	15
<i>Andel som inte får delta i ett eller flera de sociala arrangemangen</i>	***	11	8	26	19	43	20
...(9) äta middag med vänner	***	0	1	4	8	8	5
...(10) klä sig som majoriteten	***	3	2	10	6	17	6
...(11) välja kompisar	***	8	9	16	20	19	25
...(12) ha flick-/pojkvän	***	3	2	54	19	62	22
<i>Andel som ej får delta i en eller flera av sociala sammanhangen</i>	***	12	13	56	37	63	41
...(13) gå ut efter skoltid	***	1	4	6	3	15	9
...(14) gå till stan på egen hand	***	2	7	6	5	15	15
...(15) vara ute som majoriteten	***	25	19	38	15	66	35
<i>Andel som har en eller flera av restriktionerna kring fritid</i>	***	25	23	42	17	68	39
Total andel som inte får delta i en eller flera sociala aktiviteter	***	34	34	68	51	81	58

Sambanden har testats med χ^2 -test.

*** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, n.s. ej signifikant.

Resultatet visar att en större andel ungdomar med utländsk bakgrund än ungdomar med svensk bakgrund uppger att de inte tillåts delta i de flesta av de aktuella aktiviteterna. Störst andel av dem som inte får delta återfinns i gruppen flickor med utländsk bakgrund. När det gäller de efterfrågade utbildningsinslagen uppger 1-2 % av elever-

na med svensk bakgrund att de inte tillåts delta för sina föräldrar. Andelen ungdomar med utländsk bakgrund som inte tillåts delta är betydligt större, i synnerhet bland de utlandsfödda ungdomarna. Undantaget är frågan om studiebesök där skillnaderna utifrån etnicitet inte är signifikanta på 5 % signifikantnivå. Störst andel som inte tillåts delta i undervisningsinslagen återfinns bland de utlandsfödda flickorna, varav 14 % inte får följa med på klassresa och 6 % inte får delta i idrotts- eller simundervisning. Frågan om sexualkunskapen skiljer ut sig, eftersom även en större andel pojkar med utländsk bakgrund uppger att de inte tillåts delta. Totalt uppger 27 % av de utlandsfödda flickorna och 17 % av de utlandsfödda pojkarna att de inte tillåts delta i ett eller flera av de aktuella utbildningsinslagen. Motsvarande andel bland flickor och pojkar med svensk bakgrund är 3 %.

Resultaten från de övriga elva frågorna följer ett liknande mönster. Flickor med utländsk bakgrund uppger att de har striktare regler avseende sin fritid. Det kan nämnas att av de utlandsfödda flickorna får 18 % inte gå på skolfest, 30 % inte gå på disco och 15 % får inte gå ut efter skoltid, vilket är en betydligt större andel i jämförelse med andra ungdomar. Störst skillnad framträder för frågan om ungdomarna tillåts ha förhållande med någon av motsatt kön (fråga 13). Medan 2 % respektive 3 % av ungdomarna med svensk bakgrund uppger att de inte tillåts att ha pojk- respektive flickvän, är motsvarande andel bland pojkar med utländsk bakgrund cirka en femtedel och bland flickor med utländsk bakgrund över hälften. Av de utlandsfödda flickorna uppger 62 % att de inte får ha pojkvän för sina föräldrar.

Sammantaget uppger 34 % av ungdomarna med svensk bakgrund och över hälften av ungdomarna med utländsk bakgrund att de inte tillåts delta i minst en av de femton aktiviteterna. Av de utlandsfödda flickorna uppger 81 % att de inte får delta i minst ett inslag.

Antal restriktioner

De ungdomar som uppger att de inte tillåts delta i de efterfrågade aktiviteterna kan omfattas av en eller flera restriktioner. För att få en bild av om det främst rör sig om enstaka inskränkningar eller mer omfattande begränsningar i de ungas sociala liv är det av intresse att närmare studera antalet restriktioner.

Tabell 3. Andel (%) och medelvärden av antal restriktioner samt standardavvikelse. Fet stil; P=0,00.

	Minst 4	Minst 6	Minst 8	Totalt antal förbud	
	%	%	%	Medelvärde	Std avvikelse
Alla ungdomar					
<i>Flickor (n=608)</i>	13	6	2	1,33	2,14
<i>Pojkar (n=583)</i>	7	2	1	0,87	1,61
Etnisk bakgrund					
Svensk bakgrund					
<i>Flickor (n=334)</i>	4	1	0	0,61	1,11
<i>Pojkar (n=341)</i>	4	1	0	0,61	1,14
En utlandsfödd förälder					
<i>Flickor (n=70)</i>	9	3	1	0,99	1,80
<i>Pojkar (n=93)</i>	8	1	1	0,71	1,48
Båda föräldrarna utlandsfödda					
<i>Flickor (n=84)</i>	21	10	3	1,95	2,37
<i>Pojkar (n=68)</i>	12	6	2	1,31	2,32
Den unga själv utlandsfödd					
<i>Flickor (n=120)</i>	34	21	10	3,11	3,01
<i>Pojkar (n=81)</i>	17	7	3	1,74	2,29
Den unga själv utlandsfödd					
Kom före sjuårsåldern					
<i>Flickor (n=90)</i>	28	14	8	2,62	2,74
<i>Pojkar (n=61)</i>	16	8	3	1,59	2,36
Kom efter sjuårsåldern					
<i>Flickor (n=30)</i>	53	40	13	4,57	3,36
<i>Pojkar (n=20)</i>	20	5	0	2,20	2,02
Född på landsbygden					
<i>Flickor (n=44)</i>	36	18	7	3,25	2,75
<i>Pojkar (n=28)</i>	21	7	4	2,07	2,51
Född i stad					
<i>Flickor (n=76)</i>	33	22	11	3,03	3,17
<i>Pojkar (n=53)</i>	15	8	2	1,57	2,16
Etniskt ursprung					
Sverige					
<i>Flickor (n=334)</i>	4	1	0	0,61	1,11
<i>Pojkar (n=341)</i>	4	1	0	0,61	1,14
Västeuropa/USA					
<i>Flickor (n=36)</i>	3	3	3	0,97	1,83
<i>Pojkar (n=39)</i>	8	0	0	0,77	1,33
Öst-/Sydeuropa					
<i>Flickor (n=28)</i>	4	4	0	0,64	1,25
<i>Pojkar (n=28)</i>	11	4	0	0,82	1,61
Mellanöstern					
<i>Flickor (n=135)</i>	36	19	7	3,04	2,83
<i>Pojkar (n=126)</i>	14	7	3	1,50	2,46
Asien					
<i>Flickor (n=24)</i>	29	13	8	2,63	3,30
<i>Pojkar (n=10)</i>	10	0	0	1,50	1,43
Afrika					
<i>Flickor (n=25)</i>	16	16	4	1,96	2,49
<i>Pojkar (n=15)</i>	7	0	0	0,60	1,24
Latinamerika					
<i>Flickor (n=19)</i>	11	0	0	0,79	1,51
<i>Pojkar (n=13)</i>	8	8	0	1,00	1,63

Årskurs						
Sjuan						
<i>Flickor (n=234)</i>	14	7	0	1,33	1,92	
<i>Pojkar (n=215)</i>	12	5	1	1,19	1,99	
Åttan						
<i>Flickor (n=203)</i>	11	6	3	1,25	2,16	
<i>Pojkar (n=186)</i>	4	1	0	0,70	1,26	
Nian						
<i>Flickor (n=169)</i>	13	6	4	1,43	2,39	
<i>Pojkar (n=180)</i>	4	1	1	0,65	1,36	
Föräldrars utbildningsnivå						
Högst grundskola						
<i>Flickor (n=67)</i>	43	25	9	3,48	3,22	
<i>Pojkar (n=45)</i>	20	9	4	1,89	2,82	
Högst gymnasium						
<i>Flickor (n=95)</i>	13	6	3	1,43	2,23	
<i>Pojkar (n=91)</i>	6	2	0	0,79	1,46	
Högskola/universitet						
<i>Flickor (n=368)</i>	8	3	1	0,94	1,66	
<i>Pojkar (n=380)</i>	6	2	1	0,78	1,46	
Föräldrars religiositet						
Inte särskilt religiösa						
<i>Flickor (n=335)</i>	6	2	0	0,77	1,33	
<i>Pojkar (n=342)</i>	6	1	0	0,71	1,45	
Ganska religiösa						
<i>Flickor (n=224)</i>	17	9	5	1,74	2,55	
<i>Pojkar (n=197)</i>	7	1	1	0,88	1,41	
Mycket religiösa						
<i>Flickor (n=49)</i>	39	25	8	3,31	2,90	
<i>Pojkar (n=44)</i>	23	16	5	2,02	2,82	

I tabell 3 presenteras fördelning i procent samt medelvärden avseende antal restriktioner uppdelat efter kön, etnicitet samt ytterligare bakgrundsfaktorer. Resultatet visar att ungdomar med utländsk bakgrund i jämförelse med ungdomar med svensk bakgrund uppger att de har fler restriktioner. Av de utlandsfödda ungdomarna uppger 34 % av flickorna och 17 % av pojkarna att de inte tillåts delta i minst fyra av de sammanlagt femton sociala aktiviteterna. Det kan jämföras med gruppen av ungdomar med svensk bakgrund där endast 4 % omfattas av fyra eller fler restriktioner. Ingen av ungdomarna med svensk bakgrund har över åtta restriktioner. Det har däremot 10 % av de utlandsfödda flickorna och 3 % av de utlandsfödda pojkarna.

I gruppen utlandsfödda ungdomar gäller att de som flyttade till Sverige efter sjuårsåldern har fler restriktioner. Över hälften av flickorna i denna grupp har minst fyra restriktioner och 16 % minst åtta inskränkningar. De utlandsfödda ungdomarna som kommer ifrån landsbygden har något fler restriktioner än de som är födda i en stad, men skillnaden är inte signifikant på 5 % signifikansnivå. Av tabellen framgår att det främst är ungdomar med rötter i Asien och Mellanöstern, samt flickor från Afrika, som omfattas av fler restriktioner.

Andra bakgrundsfaktorer som uppvisar signifikanta samband med antalet restriktioner är föräldrarnas utbildning och religiositet. Ungdomar vars föräldrar är lågutbildade eller mycket religiösa har fler restriktioner. Knappt hälften av flickorna med lågutbildade föräldrar och 39 % av flickorna med mycket religiösa föräldrar har minst fyra restriktioner. En fjärdedel av flickorna i båda dessa grupper har över sex restriktioner. Liknande mönster uppträder i gruppen av pojkar, men andelen är lägre än bland flickorna.

Bland pojkarna framträder ett samband mellan antal restriktioner och vilken årskurs de går i. Det genomsnittliga antalet restriktioner minskar bland pojkar med ökad ålder, vilket inte gäller bland flickor.

Inslag i undervisningen

De femton frågor som ingår i denna studie varierar i fråga om dignitet. Vissa frågor kan påverka den unges livssituation i högre utsträckning än andra. Att inte få ta del av sexualkunskapen kan exempelvis ha större inverkan på den unges liv än att inte få gå på disco. En elev som inte får tillgodogöra sig sexualkunskapen - som innehåller basal information om sexualitet, könssjukdomar och preventivmedel - fräntas möjligheten att kontrollera sin kropp och sitt barnafödande. Att få ta del av sådan kunskap betraktas som en grundläggande rättighet i det svenska samhället. När en elev inte tillåts delta i vissa utbildningsinslag uppstår dessutom en motsättning mellan föräldrars inflytande över sina barns utbildning och skolans krav. Motsättningen blir extra tydlig genom att föräldrarnas inställning kan betraktas som stridande mot skollagens krav om skolplikt.

Av det totala antalet ungdomar uppger 8 % att de inte tillåts delta i ett eller flera av de utbildningsinslag som ingår i studien, det vill säga idrott, simundervisning, studiebesök, sexualkunskap och klassresor. De ungdomar som inte tillåts delta i dessa inslag omfattas nästan alltid även av andra restriktioner avseende sociala aktiviteter i skolan och på fritiden. Elever som exempelvis inte tillåts delta i sexualkunskapen eller inte får följa med på klassresor, får ofta inte heller vara med på vissa fritidsaktiviteter eller ha förhållande med någon av motsatt kön.

I tabell 4 presenteras logistiska regressioner av sambandet mellan ungdomar som inte tillåts delta i utbildningsinslagen och ungdomarnas sociala bakgrund. Syftet med regressionerna är att närmare belysa samband med bakgrundsfaktorer vid sidan av etnicitet samt att undersöka den mer direkta inverkan av etnicitet. Regressionerna har genomförts könsseparat för att visa att bakgrundsfaktorerna har olika inverkan bland flickor och pojkar. Av de 97 ungdomar som inte tillåts delta i undervisningsinslagen är 58 flickor. I tabellen presenteras bivariata och multivariata logistiska regressioner med hjälp av oddskvoter och signifikansnivåer. För varje bakgrundsvariabel markerar referenskategori som har värdet 1 (oddskvot = 1). I de multivariata regressionerna har variabeln, "etnisk ursprung", uteslutits. Anledningen är att den inte kan ingå i samma multivariata analys som variabeln "etnisk bakgrund".

Tabell 4. Bivariat samt multivariat logistisk regressionsanalys av ungdomar som tillåts respektive inte tillåts delta i ett eller flera utbildningsinslag. Oddskvoter (Exp (B)) och signifikansnivå (p). Flickor: n=608. Pojkar: n=583.

	BIVARIAT ANALYS		MULTIVARIAT ANALYS	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Etnisk bakgrund				
<i>Svensk bakgrund</i>				
En utlandsfödd förälder	***	***	***	*
Båda föräldrarna utlandsfödda	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>
Utlandsfödd; - kom före sju år	3,04*	1,50	3,73*	0,97
- kom efter sju år	4,38**	5,77***	1,54	4,03*
	6,48***	6,45***	4,12**	3,68*
Årskurs	42,37***	8,22**	19,78***	3,56
<i>Nian</i>				
Åttan	n.s.	*	n.s.	*
Sjuan	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>
	1,39	1,82	1,98	1,00
Föräldrars utbildning	1,37	3,15*	1,29	3,00*
<i>Högskoleutbildning</i>				
Gymnasieutbildning	***	**	***	n.s.
Högst grundskoleutbildning	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>
	2,64*	1,12	3,74**	1,29
Föräldrars religiositet	13,18***	4,71***	11,38***	2,47
<i>Inte särskilt religiösa</i>				
Ganska religiösa	***	***	**	n.s.
Mycket religiösa	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>
	2,67**	2,56*	1,35	1,82
Etniskt ursprung	6,76***	6,96***	7,05**	2,77
<i>Sverige</i>				
Västeuropa/USA	***	**		
Öst-/Sydeuropa	<i>I</i>	<i>I</i>		
Mellanöstern	1,91	3,87*		
Asien	1,01	1,22		
Afrika	10,07***	6,27***		
Latinamerika	10,80***	3,66		
	6,17**	2,35		
	3,81	2,74		

*** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, n.s. ej signifikant.

I den bivariata analysen redogörs för sambandet med var och en av bakgrundsvariablerna separat. Resultaten för flickor respektive pojkar skiljer sig endast på enstaka punkter. Signifikanta samband med etnisk bakgrund förekommer i båda grupperna. Oddset för att utlandsfödda flickor som kom till Sverige efter sjuårsåldern ska upp-

ge att de inte tillåts delta i vissa undervisningsinslag är över 42 gånger så högt som för flickor med svensk bakgrund. Bland utlandsfödda pojkar är motsvarande odds drygt 8. Oddskvoten är signifikant högre även bland ungdomar med utlandsfödda föräldrar. Oddset är högst bland ungdomar med rötter i Mellanöstern. Även flickor med rötter i Asien och Afrika har en signifikant högre oddskvot. I gruppen av pojkar framträder även en signifikant högre oddskvot bland dem som är födda i Västeuropa och USA.

Bland pojkar uppträder ett starkt samband mellan restriktion och årskurs. Sambandet visar att ett större antal yngre pojkar, det vill säga i årskurs sju, inte tillåts delta i utbildningsinslagen i jämförelse med pojkar i nionde klass. Motsvarande samband uppträder inte bland flickorna.

Bland både flickor och pojkar har frågan om restriktioner att delta i utbildningsinslagen samband med vilken utbildning de ungas föräldrar har samt hur religiösa de är. En större andel föräldrar som saknar högskoleutbildning tillåter inte sina barn att delta. Bland flickorna är oddset för att en förälder som har genomgått högst gymnasieutbildning inte tillåter dem att delta mer än 2 gånger så stort som bland flickor med högskoleutbildade föräldrar. Har föräldern högst 9-årig grundskola bakom sig är oddset avsevärt högre, närmare bestämt över 13 gånger så högt. Bland pojkarna återfinns liknande samband med föräldrarnas utbildning, men oddsen är betydligt lägre.

Andelen religiösa föräldrar som förbjuder sina barn att delta i utbildningsinslagen är större i jämförelse med föräldrar som inte är särskilt religiösa. Oddset för att ganska religiösa föräldrar förbjuder sina barn att delta är cirka 3 gånger så högt och för mycket religiösa föräldrar närmare 5 gånger så högt. Sambandet framträder lika starkt för både flickor och pojkar.

När variablerna kontrolleras mot varandra i den multivariata regressionen tonas vissa samband ned medan andra kvarstår mer eller mindre oförändrade. Bland pojkarna försvagas sambanden mellan restriktioner och föräldrars utbildning och religiositet. Däremot kvarstår signifikanta samband med etnicitet och årskurs. Resultaten innebär att pojkar med utländsk bakgrund och/eller som ingår i den yngsta åldersgruppen i större utsträckning uppger att de inte tillåts delta i de aktuella inslagen.

Bland flickor kvarstår sambanden med etnicitet, föräldrars utbildning och religiositet. Sambanden innebär att flickor med utländsk bakgrund och med lågutbildade och/eller religiösa föräldrar i större utsträckning uppger att de inte tillåts att delta i ett eller flera utbildningsinslag.

Tabell 5. Andel (%) inom respektive grupp som inte tillåts delta i ett eller flera utbildningsinslag.

		FLICKOR (p=0.00)	POJKAR (p=n.s.)
Svensk bakgrund	Inte religiösa (n=232/237)	4	3
	Ganska religiösa (n=93/93)	0	2
	Mycket religiösa (n=9/9)	0	11
	Högskoleutbildning (n=215/230)	1	3
	Högst gymnasium (n=56/64)	0	5
	Högst grundskola (n=20/15)	25	7
Utlandsfödda föräldrar	Inte religiösa (n=28/24)	4	13
	Ganska religiösa (n=37/30)	14	10
	Mycket religiösa (n=19/13)	21	31
	Högskoleutbildning (n=46/36)	4	8
	Högst gymnasium (n=13/5)	15	40
	Högst grundskola (n=15/10)	20	30
Den unge utlandsfödd	Inte religiösa (n=33/24)	9	4
	Ganska religiösa (n=70/38)	31	24
	Mycket religiösa (n=17/18)	41	22
	Högskoleutbildning (n=62/44)	8	16
	Högst gymnasium (n=17/11)	41	9
	Högst grundskola (n=30/16)	50	25

n.s. ej signifikant.

I tabell 5 redovisas andel (%) som inte tillåts att delta i ett eller flera utbildningsinslag bland flickor och pojkar efter etnisk bakgrund i relation till föräldrars utbildning respektive religiositet. Det bör påpekas att en stor andel av de föräldrar som är lågutbildade även är mycket religiösa, varför faktorerna delvis överlappar varandra. Resultaten i tabellen visar att utbildning och religiositet uppvisar signifikanta samband i gruppen av flickor. Föräldrarnas religiositet har starkast betydelse i familjer med utländsk bakgrund, i synnerhet i de familjer som kommit till Sverige under senare tid. Bland flickor med svensk bakgrund framträder inga skillnader utifrån föräldrarnas religiositet. Det framgår dock att en högre andel lågutbildade föräldrar inte tillåter sina döttrar att delta i undervisningsinslagen i den svenska gruppen. Bland pojkar uppträder liknade mönster som i gruppen av flickor, men inget samband är signifikant på 5 % nivån.

Sammanfattande kommentarer

I föreliggande studie undersöks hur många ungdomar som för sina föräldrar inte tillåts delta i vanligt förekommande aktiviteter i skolan och på fritiden. Resultatet visar att en övervägande majoritet av ungdomarna får delta i de aktuella aktiviteterna. De

allra flesta får vara med på sexualkunskapen, åka på skolresa eller gå till fritidsgården. Det förekommer dock elever som uppger att de har restriktioner. Majoriteten av dessa omfattas av enstaka begränsningar. Det är viktigt att påpeka att antalet inskränkningar inte nödvändigtvis har någon betydelse för de ungas upplevelse av sin situation. Ungdomar med fler restriktioner behöver inte uppleva sin situation som kring-skuren medan andra förmodligen kan känna sig begränsade med endast en eller två restriktioner. Eftersom majoriteten av ungdomarna tillåts delta i de efterfrågade aktiviteterna kan den minoritet som inte tillåts delta lida av en känsla av utanförskap eller utsatthet. Denna studie kan emellertid inte svara på hur ungdomarna upplever sin situation eller vad det innebär för identitetsutvecklingen att leva med förbudsnormer som skiljer sig från majoritetens.

Det mest framträdande resultatet i studien är att skillnaderna utifrån etnisk bakgrund är påtagliga. Ungdomar med utländsk bakgrund omfattas av restriktioner i anmärkningsvärt större utsträckning än unga med svensk bakgrund. Det framgår att en större andel ungdomar med ursprung i Mellanöstern, Asien och Afrika har fler restriktioner än andra ungdomar. Det uppträder inga signifikanta skillnader utifrån om de utlandsfödda ungdomarnas familjer kommer från ett landsbygds- eller stadsområde. Hur länge familjen har bott i Sverige har däremot betydelse. De ungdomar som kom efter sjuårsåldern uppger i större utsträckning att de inte tillåts delta i aktiviteterna. Andelen är avsevärt lägre i gruppen som kom före sjuårsåldern och ännu lägre i gruppen som inte själva är födda utomlands, men som har föräldrar som är det.

De skillnader som framträder utifrån etnicitet kan innebära att en del föräldrar har bevarat vissa traditionella normer från hemlandet, i synnerhet om det förekommer fler restriktioner. Det finns emellertid andra rimliga förklaringar till varför färre föräldrar med utländsk bakgrund tillåter sina barn att delta i vanligt förekommande aktiviteter. En förklaring kan vara att familjen befinner sig i en migrationsprocess, vilket innebär ett omtumlande möte med det nya samhället. Resultatet i studien visar på ett samband mellan föräldrars gränssättning och var i migrationsprocessen de befinner sig. Familjer som har vistats en längre tid i landet tillåter i större utsträckning sina barn att delta i de efterfrågade aktiviteterna vilket kan bero på att de i större omfattning har anammat omgivningens normer. Nyanlända familjer kan vara mer avvaktande inför det svenska samhället eller sakna tillräckliga kunskaper om innehållet i vissa sociala inslag i barnens liv. Osäkerhet kan således vara en anledning till att föräldrar förbjuder sina barn att delta i vissa aktiviteter. Det är möjligt att föräldrarna skulle tillåta barnen att delta i motsvarande aktiviteter i ursprungslandet. Skillnaderna utifrån etnicitet måste tolkas med försiktighet och det bör noteras att de flesta ungdomar med utländsk bakgrund tillåts delta i de omnämnda aktiviteterna. Det innebär att aktiviteterna inte betraktas som olämpliga bland en majoritet av föräldrarna.

I tidigare studier framkommer att diskrepansen mellan familjens och samhällets normsystem ofta är större för flickor än för pojkar. Resultatet i föreliggande studie visar att könsskillnaderna är påtagliga. Betydligt fler flickor än pojkar förbjuds att delta i aktiviteterna. Det gäller i synnerhet bland ungdomar med ursprung i Afrika, Asien och Mellanöstern. Mellanösternkategorin utmärker sig dock eftersom även en stor

andel pojkar omfattas av restriktioner avseende undervisningsinslagen. Könsskillnaderna är starkast bland utlandsfödda ungdomar. Bland svenskfödda ungdomar med utlandsfödda föräldrar framträder inte lika stora könsskillnader. I gruppen av ungdomar med svensk bakgrund förekommer inga könsskillnader alls. Tydligast framträder könsskillnaderna när det gäller frågan om att få ha en relation med någon av motsatt kön. En majoritet av flickorna med utländsk bakgrund uppger att de inte tillåts ha en sådan relation. Resultaten kan innebära att vissa familjer har bevarat hemlandets mer traditionella värderingar kring könsroller och/eller omfattar ett traditionellt oskuldstänkande. Andra förklaringar är att dessa familjer i större utsträckning vill skydda sina döttrar från sammanhang som de känner osäkerhet inför eller att de vill markera en kulturell gräns gentemot majoritetssamhället. Detta sistnämnda förhållande kan ställas i relation till Solheims (2001) beskrivning av kvinnokroppen som en kulturmarkör. Ytterligare en förklaring är att föräldrarna vill att döttrarna ska vänta med vissa aktiviteter, t.ex. att ha pojkvänner, tills de blir äldre. Det är troligt att skillnaderna mellan ungdomar med utländsk respektive svensk bakgrund hade varit mindre om enkätundersökningen hade genomförts bland äldre ungdomar.

Resultaten i studien visar även att pojkar med utländsk bakgrund i större utsträckning än ungdomar med svensk bakgrund omfattas av en eller flera restriktioner. Det är således av intresse att i framtida studier av motsättningar mellan familj och samhälle öka kunskapen om pojkarnas situation.

I analyserna framträder samband med bakgrundsfaktorer vid sidan av kön och etnicitet. Bland pojkarna framträder ett samband mellan restriktioner och ålder som innebär att ju äldre pojkarna blir desto fler aktiviteter tillåts de delta i. Resultatet är inte anmärkningsvärt när det gäller fritidsaktiviteter, däremot när det gäller utbildningsinslag i skolan. Bland flickorna innebär dock inte ökad ålder att de tillåts delta i fler aktiviteter. Istället framträder samband, vid sidan av etnicitet, med föräldrars utbildning och religiositet. Vid en närmare analys framkommer att en högre andel flickor med utländsk bakgrund som inte tillåts delta i utbildningsinslagen kommer från religiösa och/eller lågutbildade familjer. Resultatet kan visa att traditionella sedlighetsnormer och värderingar kring könsroller främst upprätthålls inom religiösa och/eller lågutbildade familjer. Bland flickor med svensk bakgrund uppvisar föräldrarnas religiositet inget samband med restriktioner. Det gör emellertid föräldrarnas utbildning. De svenska flickor som inte tillåts att delta i undervisningsinslagen kommer i stor utsträckning från lågutbildade familjer. Det är mer osäkert vad föräldrars utbildning och religiositet har för samband med restriktioner bland pojkarna, eftersom de skillnader som förekommer inte är signifikanta.

Avslutning

Föräldrar har med "naturlig" auktoritet rätt att fatta beslut i ett barns ställe för att värna om barnets bästa. Vilka förutsättningar ett barn får att utvecklas på olika områden är därmed främst avhängigt de regler och normer som finns inom familjen. Vissa ungdomar lever med familjer vars normsystem står i bjärt kontrast till samhäl-

lets, vilket skapar problem både för den unge och för samhället. De ungdomar som förbjuds att delta i vissa aktiviteter har utifrån Bauböcks teori (1996) begränsats i sina demokratiska rättigheter att röra sig fritt mellan och inom samhällets tre institutioner: familjen, staten och marknaden. De ungdomar som inte fullt ut tillåts delta inom de statliga institutionerna, till exempel inom skolan, förvägras utvecklingsmöjligheter som är självklara för majoriteten elever. Familjen kommer att dominera de ungas liv medan staten får ett snävare utrymme. Diskrepansen från majoritetssamhällets normer kan påverka ungdomarna på flera sätt. Det kan framförallt försvåra balansen mellan rollen som familjemedlem och rollen som elev. Konflikter kan uppstå när den unge försöker leva upp till skilda förväntningar. Att växa upp under sådana omständigheter kan vara svårt och konfliktfyllt. Den unge riskerar ständigt att ställas inför svåra val som kan leda till repressalier. De som försöker leva upp till det som förväntas av dem på respektive arena tvingas leva ett dubbelliv. Motsättningarna blir extra tydliga när ungdomar omfattas av regler hemma som står i strid med skollagens krav om skolplikt.

Hur staten ställer sig till frågan om undantag från vissa utbildningsinslag får betydelse för den unges vardag. Om staten, å ena sidan, inte godtar att vissa ungdomar befrias från viss undervisning, som idrott, sexualkunskap eller studieresor, när föräldrarna så önskar, skapas en motsättning mellan hemmets och skolans regler. Denna motsättning kan bli mycket svårhanterlig för de unga. Om staten, å andra sidan, tillåter undantag hindras vissa ungdomar från att ta del av utbildningsmoment som är självklara för majoriteten av elever. Att som vuxen inte ha fått tillgodogöra sig elementär kunskap inom vissa ämnesområden kan vara ett problem både för individen själv och för samhället. Det är en grundläggande rättighet för varje medborgare att ha fått tillgång till en fullgod utbildning. Detta är väsentligt såväl för den personliga utvecklingen som för att kunna tillvara ta sina medborgerliga rättigheter och fullgöra sina skyldigheter.

För att möjliggöra en demokratisk process inom skolan krävs en öppenhet gentemot alla medborgare (jmf Bauböck 1996). Det krävs att skolan som demokratisk institution är öppen för alla familjer och bjuder in föräldrarna till dialog. Dialogen möjliggör att föräldrarna utvecklar en ökad förståelse för skolans normsystem, vilket kan leda till en avdramatisering av vissa inslag i utbildningen. Integration i skolvärlden innebär emellertid inte att immigrerade familjer ska assimileras till skolans normsystem. Föräldrarna måste även ges möjlighet att förändra delar av skolans normsystem. Detta får dock inte innebära att föräldrar ska ges utrymme till att detaljstyra skolans undervisning eller läroplan. Dialogen kan istället leda till en ömsesidig förändring och anpassning av skolans och familjens normsystem på ett sätt som inte inkräktar på elevernas grundläggande rättigheter. Ackommodationsprocess får aldrig leda till att viktiga kunskapsområden, såsom sexualkunskap eller idrott, utgår från schemat.

Litteratur

- Ahmadi, N. 1998: Om jaguppfattningens betydelse för tolkningen av sociala normer. I N. Ahmadi (red.) 1998: *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: SiS & Liber.
- Al-Baldawi, R. 1998: Migration och familjestruktur. I N. Ahmadi (red.) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: SiS & Liber.
- Almqvist, K. & Broberg, A. 2000: Kulturella skillnader i barnuppföstran och utvecklingsideal. I C. M.
- Allwood & E. C. Franzén (red.). *Tvärkulturella möten. Grundbok för psykologer och socialarbetare*. Falkenberg: Natur och kultur.
- Arbabi, F & Fristorp, L. 2002: *Överlevnadshandbok för flickor om frihet och heder*. Stockholm: Rädda barnen.
- Bauböck, R. 1996: Social and Cultural Integration in a Civil Society. I R. Bauböck, A. Heller & A. Zolberg (red.) *The Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration*. England: Avebury: European Centre Vienna.
- Beck, U. 2000: *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Berg, M. 1994: *Seldas andra bröllop, berättelser om hur det är, turkiska andragenerationsinvandrare, identitet, etnicitet, modernitet, etnologi*. Göteborgs Universitet: Etnologiska institutionen.
- Bjuström, E. 1998: Ungdomskultur som kamp om etnisk identitet. I N. Ahmadi (red.) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: SiS & Liber.
- Borchgrevink, T. 1999: Invandring och barnvern. I *Barn og ungdoms levekår i Norden*. Temanord Social 1999:535 Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Bredal, A. 1999: *Arrangerede ekteenskap og tvangsekteenskap i Norden*. Temanord Migration 1999:604. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Brekke, J-P. 1999: Barn og unge med innvandrerbakgrunn. I *Barn og ungdoms levekår i Norden*. Temanord Social 1999:535. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Delaney, C. 1987: Seeds of honour, fields of shame. I D. Gilmore (1987) *Honour and shame and the unity of the Mediterranean*. American Anthropological Association, nb 22.
- Dogan, A. 1998: *Kurdiska tonårsflickor*. Edsbruk: Akademitryck.
- Ehn, B. 1996: Ungdom och tradition i det multietniska Sverige. I A. Sjögren (red) *Ungdom och tradition*. Tumba: Mångkulturellt centrum i samarbete med Institutet för folklivsforskning.
- Eldén, Å. 2003: *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Comprehensive Summaries of Uppsala. Dissertations from the Faculty of Social Sciences 128.
- El-Hadi, A. 1996: The inner life of children from ethnic minorities. I V. Varma (red.) *The inner life of children with special needs*. London: Whurr Publishers Ltd.
- Ericsson, K & Poikolainen, K. 1995: *Som om dom inte fanns, invandrantjejerna!* Stockholm: Fritidsforums förlag.
- Giddens, A. 1991: *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity press.

- Heller, A. 1987: *Beyond justice*. Oxford: New York: Brasil Blackwell.
- Heller, A. 1990: *Can modernity Survive?* Cambridge; Polity Press.
- Hundeide, K. 1995: Kulturell variasjon og oppdragelse av barn. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*. 32 (8), 745-754.
- Liljeström, R.. 1974: *Uppväxtvillkor. Samspel mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Stockholm: Publica.
- Liljeström, R. & Dahlström, E. 1981: *Arbetarkvinnor i hem-, arbets- och samhällsliv*. Stockholm: Tidens förlag.
- Länsstyrelsen 2003: *Utsatta flickor i patriarkala familjer. Seminarier i Stockholm 2003*.
- Mørck, Y. 2000: Hyphenated Danes: Contested fields of gender, generation and ethnicity. *Young, Nordic Journal of Youth Research*. 8 (3), 2-16.
- Nilsson, N-E. & Lund, K. 1992: *Föräldrar i nytt land*. Stockholm: Naturia.
- Nordheden, I. 1998: *Jag kan namnet på elva farfar: om vardag och lärarroll i en mångkulturell klass*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Nyberg, E. 2000: Barnfamiljers migration – uppbrott och förändring. I C. M. Allwood & E. C. Franzén (red.). *Tvärkulturella möten. Grundbok för psykologer och socialarbetare*. Falkenberg: Natur och kultur.
- Schlytter, A. 1999: *Kön och juridik i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Schlytter, A. 2004: *Rätten att själv få välja*. Lund: Studentlitteratur.
- Sernhede, O. 1998: Ungdom och svart identifikation. Om unga invandarmäns utanförskap och Motståndskulturer. I N. Ahmadi (red.) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: SiS & Liber.
- Sjögren, A. 1993: *Här går gränsen. Om integritet och kulturella mönster i Sverige och Medelhavsområdet*. Stockholm: Arena.
- Sjögren, A. 1998: Kulturens roll i identitetens byggande. I N. Ahmadi (red.) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: SiS & Liber.
- Socialstyrelsen 1988:23: *Sjaletten sitter i hjärtat, invandrarfamiljer: barnomsorg, sexualsyn*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Socialstyrelsen 2002: *Flickor som lever under hot och tvång i familjer med starkt patriarkala värderingar*. Meddelandeblad nr 6/02.
- Solheim, J. 2001: *Den öppna kroppen*. Göteborg: Daidalos.
- SOU 1996:56: *Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad*. Stockholm: Fritzes.
- Sundby, N K. 1978: *Om normer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Söderlindh, E. 1984: *Invandringens psykologi*. Stockholm: Intergrafica.
- Teamandord Social 1999:535: *Barn og ungdoms levkår i Norden*. Köpenhamn: nordisk Ministerråd.
- Wikan, U. 2002: *Generous betrayal*. USA: The university of Chicago press.
- Yazgan, A. 1993: *Turkiska pojkar - andra generationens invandrare*. Statens invandrarverk. SIV Rapport.
- Yazgan, A. 1983: *Turkiska flickor – andra generationens invandrare*. Statens invandrarverk. SIV Rapport.

-
- Ålund, A. 1997: *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Østberg, S. 2003: Norwegian-Pakistani adolescents. Negotiating religion, gender, ethnicity and social Boundaries. *Young, Nordic Journal of Youth Research*. 11 (2): 161-181.

Immanuel Wallerstein is Senior Research Scholar at Yale University and former president of the International Sociological Association. He is the author of "The Modern World-System" and most recently of "European Universalism: The Rhetoric of Power".

Immanuel Wallerstein

"Islam in the Modern World-System"¹

One has only to open today almost any newspaper published in the United States, Europe, or the Middle East (at least), and you will find some story about Islam or Islamists. However, had you done this same thing in the 1950s, the opposite would have been true. There were extremely few stories about Islam in the newspapers, even in the Middle East. What has changed? To understand the current situation, we have to trace the political importance of religious affiliations in the modern world-system since the long sixteenth century.

At the beginning, religious affiliations were politically extremely important. This was the era of the Reformation and the Counter-Reformation. Defining conflicts as those between Catholics and the others (Protestants, Anglicans, humanists, and in Spain Jews and Muslim) was central to political discourse.

At the time, Europeans defined Islam as an extra-European force that was besieging Europe. The initial Muslim conquests of the eighth century in western Europe had reached Tours in France, and Muslim rulers governed almost all of what is today Spain for centuries, until they were finally totally expelled by the Christian forces of the *Reconquista* in 1492. But at just this time, the Ottoman Empire, a Muslim empire, expanded into Southeastern Europe, reaching its high point in the siege of Vienna in 1685. And of course the Ottomans remained in large parts of southeastern Europe right up until the end of the First World War.

European cultural history in the eighteenth and nineteenth centuries included a large measure of secularization of Christian states. In many countries, the internal religious conflict was now seen as Christians versus freethinkers, the latter trying to detach state institutions from their formal and informal links with Christian churches. Islam was scarcely noticed by Europeans at this time. It certainly was not the center of political debate or even discourse.

By the time we get to the twentieth century, one European state after another is ending or trying to end any political role for Christian churches. Debate was often harsh, but generally speaking the progress of what we now call the separation of church and state was considerable. In much of Asia and the Middle East, there were strong forces calling for the cultural "modernization" of these areas. This meant in

---

¹ for Sociologisk Forskning.

practice for some the redefinition of religious values in a direction parallel to “liberal Protestantism” in the European zone. Socialist and Communist movements in the non-European zones proposed a non-religious, even anti-religious, framework for political activity.

This relegation of religion to something outside the political sphere reached its high point in the period 1945–1970. This is something that can be assessed by looking at three major phenomena. First, the definition of the central geopolitical issue was that of the “free world” versus the Communist world. This had religious dimensions. The Communist world was officially atheist and the “free world” attacked Communist systems for their constraints on religious institutions. Nonetheless the debate was primarily formulated in terms of competing political philosophies, not competing religious faiths.

Secondly, most countries who defined themselves as “non-aligned” in the Cold War were dominated by movements of national liberation. These movements were secular structures and did not use religious affiliations as major categories of their discourse or their organizing. In general, religiously-defined political groups were hostile to the movements of national liberation or at least defined themselves as alternatives. They were however in the minority.

Thirdly, resistance to the process of secularization of the state by its strongest religious opponent, the Roman Catholic Church, collapsed. This is the heart of the political meaning of Pope John XXIII’s *aggiornamento*, in which the Church accepted the idea that it was legitimate to operate in a context of religious pluralism.

We can thus say that there was a steady decline in the centrality of religious categories in the modern world-system from 1500 to circa 1970. The rise of so-called fundamentalisms throughout the world since circa 1970 represents a major political shift. It reversed a five-century trend in the other direction. We have to ask why this happened.

There are three fundamental changes: the end of the Cold War, the collapse of the Old Left movements, and stagnation in the world-economy which has led to profit-making primarily from financial speculation with a consequent sharp increase in the degree of polarization. Let me elaborate on each of these.

The end of the Cold War was a dramatic development. Institutionally, it meant the end of Communist regimes not only in east-central Europe but in the U.S.S.R. itself; the dissolution of the Warsaw Pact; and the entry of most east-central European states into NATO and the European Union.

The end of the Cold War was generally hailed in the United States and western Europe as the political triumph of democracy over Communism. I have contended from the outset that the so-called victory of the U.S. was not a victory at all but rather a setback for its geopolitical position.²

The end of the Cold War served the geopolitical interests of the United States

---

² See *After Liberalism*, New York: New Press, 1995 and *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*, New York: New Press, 2003.

poorly for two reasons. Despite the ideological struggle, or indeed because of it, the United States and the Soviet Union had been in tacit collusion throughout the Cold War, linked if by nothing else by the fear of mutual destruction. This meant that the Soviet Union could and did use its political influence to constrain various countries of the South from upsetting the basic East-West geopolitical equilibrium, lest that lead to a nuclear war. The collapse of the Soviet Union meant the collapse of this kind of constraint mechanism. This had immediate consequences in the first Gulf war.

The second reason why the end of the Cold War was undesirable from the point of view of the United States was that it eliminated the logic that underlay the alliances of the United States with western Europe as well as with Japan and South Korea. These alliances had been based on common commitments to uniting against the Soviet Union. The alliances, having lost their *raison d'être*, risked coming unstrung. And, of course, we have seen in the second Gulf war how much unstringing there has been.

The failures of the Old Left movements had their first major political consequence in the world revolution of 1968. In the post-1945 period, the Old Left movements had managed to come to power all around the globe - as Communist movements in the so-called socialist bloc, as social-democratic movements in the pan-European world, as national liberation movements in much of Asia, Africa, and the Caribbean, and as populist movements in much of Latin America.

They had come to power but they had manifestly not changed the world, which was the heart of the critique against them by the revolutionaries of 1968. They no longer believed in the ability of the Old Left movements to guarantee a better world for the future. Quite the contrary. They asserted that these movements rather sustained the existing system. This reversal of attitude led to the downfall of many of these regimes as well as to the emergence of new kinds of movements which claimed they could substitute for the Old Left movements with movements a different strategy, one that was less state-oriented and therefore would work better.

Finally, the capitalist world-economy since circa 1970 has been in one long Kondratieff B-phase. Such B-phases are marked by standard features: the increase worldwide in the unemployment rates and a generalized attack on wage levels; the shift of erstwhile leading industries that are no longer as profitable to semiperipheral states (which thereupon assert that they are "developing"); the shift of capital from profits via investment to profits in the financial sphere; the attempt to reduce costs by attacking measures to internalize costs (in order to protect the environment) and by seeking to reduce taxation by reducing the welfare state.

All of this has of course happened since the 1970s. We have been calling the discourse of these political efforts "neo-liberalism."

Whatever the economic benefits for small groups of the elite, the overall situation is quite difficult economically for the majority of the world's population. The political consequence is generalized fear about economic prospects, and hence a widespread search for protection.

If we put these three elements together, one can immediately see why political Islamism became a possible focus of the discourse. It offered the United States the im-

age of an enemy that might restore its alliance system in the absence of "communism." For those deceived by the failures of the national liberation movements to ensure a better future, political Islamism presented itself as an alternative that claimed it could achieve the objectives of the national liberation movements far more efficaciously. And for all who were living amidst increased economic fears, it offered either a scapegoat or a symbol of hope, but in any case, something concrete and different.

In the last thirty years, we have seen everywhere the rise of "fundamentalisms" - not only among Muslim, but among Christians, Jews, Hindus, and Buddhists, whose movements, however different, have some very obvious similarities.

The first is their complex relationship to state structures. On the one hand, all these movements assert that their legitimacy derives from instances more important than the state, whose moral injunctions take priority over anything that states enact. Yet, at the very same time, these movements seek to obtain state power in order that the state legislate the laws of God, and thereby impose them upon all who are disbelievers.

In addition, they assert that the states have failed to provide basic social services to the mass of the population. This assertion is largely correct. Feeling it futile to ask of corrupt state authorities to rectify this failure, the various movements have created substitute para-statal institutions: schools and dispensaries; their own equivalent of social workers to help individuals and families solve everyday problems; and para-judicial institutions to deal with violations of moral norms. In short, they seek to become the state *de facto* even when not yet *de jure*.

This assumption of a para-statal role has the double consequence of attracting popular support from persons who have indeed been let down by the formal state apparatus. And by performing these functions, they deligitimate the state structures still further.

It is often alleged that these so-called fundamentalist movements are anti-modern. This is quite incorrect. To be sure, their ideology tends to be formulated in terms of reviving moral rules that are claimed to be the truly traditional ones and are said to have been in operation in earlier times. Actually, this is only partially true. Some of these "traditional" rules have been recent inventions. Others are enforced in ways more rigid than they were in earlier times. But even when the rules seem archaic in terms of modern value-systems (particularly in relation to gender), they are in fact proposed as a way of dealing with present realities.

Furthermore, most of these movements are adept at the use of ultra-modern technologies, attracting thereby the support of science and engineering students. These movements seldom endorse romantic returns to pre-modern life, unlike the Christian evangelical movements of the eighteenth century that still survive as isolated pockets among us. These movements should be thought of as alternative forms of modernism, seeking to impose their version of modernism on the world.

If these movements exist almost everywhere, with comparable agendas, why is so much attention paid to Islamism? No other form of politicized, "fundamentalist" religious movements get comparable notice, except perhaps the so-called Christian right

whose base is in evangelical Christian churches. The two sets of religious movements form a pair. The secular Tamil movement in Sri Lanka, whose adherents are largely Hindu, is fighting against a government whose power base is among Buddhists. The Tamil Tigers more or less invented the idea of suicide bombers. Yet almost everyone associates suicide bombing with Islam. So something else is going on here.

One reason is the obvious one. Political Islamists have identified the United States as the guiding evil force in the world, and have taken to attacking the United States openly and directly. We refer to this phenomenon by the shorthand of 9/11.

The image of a large and continuing threat from "Islamic terrorists" has served the political interests of the Bush regime, which has sought to enracinate this concept in the popular consciousness. In a chaotic geopolitical arena, such blurry but powerful concepts are hard to deal with, even harder to eradicate, and still harder to contain.

Since Muslims in many areas are part of oppressed minorities, Islamist extremism becomes a theme that local power structures find useful to justify their repression and seek political support from the United States and other pan-European powers. A rolling stone thereby begins to gather quite a bit of moss.

It is then possible to call upon memories of historical conflicts that had been long buried: the Crusades and the long and successful Muslim resistance to the twelfth-century Christian occupation of Palestine. It is not that very many people today want literally to revive the Crusades. But this reference serves as a dim legitimization of present-day sentiments.

This is in fact where Israel comes in. Whatever the attitudes of Israelis and Jews elsewhere in the world, it is clear that Israel's existence and policies are a major bone of contention between large numbers of Muslims and Christians. On both sides, there has come to be a Christian-Jewish identification in political terms which is truly remarkable, considering how recent were the terrible consequences of historic Christian anti-Semitism for Jews. But politics, as always, makes strange bedfellows.

There is also great utility in states with a largely Muslim population to emphasize the Islamic character as a mode of national identification. The most secular of movements finds it hard to avoid.

So, there we are today. We live in a world with multiple violences committed in the name of constructed cultural oppositions between a reified Islamism and a reified pan-Europeanism (which scarcely hides its Christian character). Such concepts are self-reinforcing and self-perpetuating. Rational analysis has little impact on their hold on popular imaginations. The question is simply, how long can they last, since for the most part they are built on straw. What is going on in the world today is much more than a debate about religious values and institutions.

The world left has not known how to handle the rise of religious "fundamentalisms." They have been totally unsure whether they should see them as a new variety of antisystemic movement or, at the other extreme, consider them a major enemy of left movements to be thought of as a new variety of fascist-like movements. Most left movements have responded by saying very little and relegating themselves to observing the political consequences of the rise of such movements.

There is good reason for such ambiguity. On the one hand, the world left is heir to movements which more or less agreed with Marx that religion is the opiate of the masses. Of course, there have always been leftists who espoused religious values, but they were a barely tolerated minority within the ranks of the world left. The contemporary world political left throws a somewhat skeptical eye, if not a frankly hostile one, on religiously-based "fundamentalist" political movements.

On the other hand, the world left often finds that such movements are fighting the same enemies that it is fighting. Most specifically, the world left and most "fundamentalist" movements (but especially the Islamist ones) consider the United States as the principal force to oppose. The old political wisdom is that the enemy of my enemy is my friend.

If one looks at the primary meeting-ground of the world left today, the World Social Forum (WSF), one will see that, while some religiously-based movements attend and even play an important role (for example, the left Christian movements in Brazil), no "fundamentalist" movement of any religious persuasion is there. Secondly, neither "fundamentalism" in general nor political Islamism in particular seems to be on the agenda for debate. In a forum that discusses virtually everything, the absence of such debate is striking. Even when one of its major meetings took place in a Muslim country - the meeting in Karachi in March 2006 - this issue did not seem to have been on the agenda.

Of course, for the world left, religious "fundamentalism" is not the only thorny issue. There is the issue of the role to be allotted intellectually and politically to "ethnicist" or "indigenist" movements. But unlike the "fundamentalist" movements, "ethnicist" or "indigenist" movements have not only been active in the World Social Forum, but their even greater participation has been actively solicited by the others.

To be sure, there is some debate about the attitude that should be taken towards them. There have been critics from a traditional Old Left view who have argued that these movements are divisive of the left and unreliable because they refuse to recognize the centrality of class issues. But at least the matter is debated, indeed debated loudly and with passion, but debated also intelligently as a question of basic left strategy in the twenty-first century world.

One might have thought that the WSF would have had the same kind of debate about the "fundamentalist" movements, especially since most of them have been politically on the right. This is certainly true of the Christian, Jewish, Hindu, and Buddhist movements. The only ones that are not unambiguously on the right are indeed the Islamist movements. But they are certainly not unambiguously on the left either.

Are we perhaps discussing this matter too early? As these Islamist movements begin to assume state power in more and more states, will they be coming into more direct conflict with secular left movements? This happened in Iran and to some extent in Sudan and Yemen. It may be happening in post-Saddam Iraq. Everywhere, the secular left in Muslim countries is caught between its unhappiness with the regimes in power and its fears about what would happen - to them - if Islamist movements came to power. Consequently, they have been politically paralyzed.

It is no doubt far too early to say the religious "fundamentalist" movements have passed their prime and beginning to decline as central political forces in their countries. But it does seem to me likely that this point will come, and perhaps sooner than we think. No doubt, we may expect a weakening of the "fundamentalist" character of religiously-based movements precisely as a result of their successes in achieving state power. We have seen how much the achievement of state power gutted the commitments of Old Left movements to their ideologies and political promises. Why should this not be the same with "fundamentalist" movements when they come to state power?

The real question is not what will happen to these movements as a result of their successes in the coming decades. The real question is what will happen to the world left and to their present major incarnation, the World Social Forum, in the coming decades. The WSF, after just a few years of existence in which it grew steadily and became a relative political success, is now facing a turning-point.

There has long been a tension between two large groups: those who emphasized the role of the WSF as an "open space," one that was "horizontal" as opposed to the hierarchical structures of the various historic internationals, and those who think the WSF must become a locus of concerted world political action.

The logic of each side is clear. To emphasize horizontality and open space is to opt for a vast coalition of groups of very different kinds and projects, whose sole unifying requirement is a commitment that they are opposed to neo-liberalism and to imperialism in all its forms. To ensure the breadth of the coalition, the WSF has no officers and passes no resolutions. It is simply a forum in which different groups of activists may exchange views and increase their practical collaboration outside the WSF framework.

For the others, the horizontal structure reduces the WSF to being a "talking shop," which is ultimately politically irrelevant. The WSF must rather organize worldwide political activities. The first group answers that this formula would lead rapidly to exclusions of those who had different views and reduce the WSF to repeating the failures of the previous internationals. Unless the WSF can overcome this division with some formula that is possible for both camps to accept, it will disintegrate.

The merit of the open forum formula is obvious. It seeks to create a very large coalition of every movement that is somehow "left of center." Indeed, the only question one might raise is that of the few exclusions: political parties, movements which engage in military action, and implicitly the "fundamentalist" religious movements. Since the open forum formula allows for no voting, no officers, no agreed-upon resolutions, there is little risk that including these groups in the forum would lead to some kind of "takeover" by them, thereby changing the character of the WSF.

On the other hand, it is clear that world political activity is an essential element of transforming the world in this period of systemic transition in which we are living. One could organize multiple ad hoc coalitions of groups that were ready to engage in specific political campaigns, and recognize that these are outgrowths of WSF's open space but not endorsed as such by the collectivity of those present.

It will only be in the intellectual and political give and take of the unlimited discussions at the open space and the multiple ad hoc political activities that may be created that the world left can hope to achieve that combination of united front and meaningful political activity that gives it the possibility of bringing into being that "other world that is possible." This combination of lucidity and political effectiveness would probably relegate religious credos to their appropriate place in the public political sphere, and set us once again on the path to a greater democratic participation by everyone and a more egalitarian world structure. If this happens, in 2050, we shall look back to the period 1970 to perhaps 2020 at most as an interesting interlude and not at all the face of the future.

Recensioner

Gun Jonsson: *Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga organisationer – en fråga om oligarki eller demokrati*. Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet, No 44 2006.

Kommer frivilliga organisationer efter hand att styras av en liten grupp ledare utan närmare kontakt med sina medlemmar? Frågan om det som kallats oligarkins järnlag har diskuterats i snart etthundra år. Att den problembild som Michels tecknade i början av 1900-talet fortfarande är aktuell visas tydligt i Gun Jonssons avhandling *Tanter och representanter*. Hon har undersökt frågan i sex föreningar knutna till den så kallade bygderörelsen som utvecklats i Sverige de senaste 15–20 åren. Denna rörelse har betecknats som experiment i lokal demokrati och fått mycket uppbackning och positiva omtalanden. Därför är det intressant att frågan om hur demokratiska dessa föreningar förmår vara ställs och undersöks på ett kritiskt sätt.

Problemställningen tar sin utgångspunkt i Robert Putnams forskning om demokratin i norra Italien och dagens USA. Den teoretiska framställningen bygger dock inte direkt på Putnam utan Gun Jonsson utvecklar en teoretisk modell där hon ställer oligarkins järnlag mot ett direktdemokratiskt alternativ. Hon framställer vägen mot oligarki som en process i sju steg, från arbetsdelning och specialisering till nepotism och ett oberoende ledarskap. Mot detta ställer hon en alternativ, direktdemokratisk process i sju steg som bygger på horisontell kompetens, öppenhet och aktiva medlemmar, härledd bland annat från Carole Pateman och Jürgen Habermas. Teoretiskt kunde denna modell ha motiverats bättre, särskilt med avseende på diskussionen av de direktdemokratiska möjligheterna. Men modellen är ett mycket gott analysverktyg och fungerar på ett intressant sätt när den tillämpas på materialet. Avhandlingen bygger på gruppintervjuer med styrelsemedlemmar i var och en av de sex föreningarna.

De sju stegen mot oligarki beskrivs som organisatoriska dilemman. I stort sett finner Gun Jonsson att samtliga föreningar uppvisar tendenser till oligarki men det finns variationer. Hon menar också att det finns vissa möjligheter att undvika att falla i den oligarkiska fällan.

I det första steget som handlar om arbetsdelning beskrivs hur styrelserna är mycket angelägna om att rekrytera folk med breda kontaktytor och specialkompetens, helt enkelt "kunnigt folk". Samtidigt talar man om att medlemmarna i gemen är oengagerade. Motsatsen till detta är när man söker efter styrelsemedlemmar som ska representera olika kategorier medlemmar eller olika byar. I det andra steget beskrivs hur föreningsarbetet binds upp till enskilda individer som beskrivs som eldsjälar eller som

”en spindel i nätet”. Det främsta motivet till detta är effektiviteten i arbetet. Motsatsen är medveten rotation. I nästa steg visas hur specialiseringen kan övergå till en ökad komplexitet som uttrycks i att man söker bidrag från kommuner eller EU eller driver stora projekt som kräver en stark ekonomi. I motsats till detta skulle föreningen kunna välja att avstå från att växa eller engagera sig i större projekt. Föreningens engagemang i stora projekt leder lätt till att organisationen blir ett mål i sig och att ledarna anser sig veta vad som är bäst för medlemmarna, vilket beskrivs som det fjärde steget mot oligarki.

Alternativet här skulle, enligt Gun Jonsson, vara en fortsatt dialog och kanske ett mer informellt arbete. Hon ger exempel på föreningar som åtminstone delvis tillämpat detta genom att till exempel ha möten i hemmiljö och lita till samtal med folk och medlemmar som träffas i affären eller på macken. Det följande femte steget leder till att styrelsemedlemmarna kräver lojalitet om de utsätts för kritik eller om deras arbetsmetoder ifrågasätts. Man kan till exempel hota med att avgå, vilket är ett skolexempel från Michels. Och det kan motiveras på följande sätt: ”man kan ju undra vad som skulle hända om inte någon skulle ta tag i saker och ting som är angeläget att få till det bättre”. En annan motivering formuleras så här: ”ska vi låta byn fortsätta leva eller ska vi låta den dö?”. Konflikter ses som en nackdel för verksamheten. Alternativet är naturligtvis att föra en öppen dialog och kompromissa.

I nästa steg sluts leden ytterligare. Exempler här bygger bland annat på hur man ibland resonerar om årsmöten som närmast onödiga och besvärliga. Istället för att se dem som möjligheter att föra en dialog med medlemmarna säger man att det ”blir för långa årsmöten annars”. Slutsteget blir en utvecklad oligarki. Styrelsemedlemmarna finner det enklare och effektivare att arbeta i en sluten grupp.

Gun Jonsson finner, som nämnts ovan, otvetydiga exempel på att alla av dessa relativt nya och små föreningar uppvisar starka drag av oligarki men hon finner också variationer och exempel på motsatsen. I slutet av avhandlingen beskriver hon dessa steg eller dilemman som vägval och hon antyder möjligheten av att välja andra vägar. Tyvärr ger hon dock inga förslag till förklaringar till varför det finns skillnader i föreningarna. Här kanske Gun Jonsson i slutet av sin analys ger en något omotiverad öppning i sin i övrigt ganska bistra bild av tillståndet i dessa föreningar.

Vid läsningen av intervjuerna förnimmer man dock en viss medvetenhet om problematiken men problemen skylls i stort sett genomgående på de oengagerade medlemmarna. Man kan inte utesluta att det ligger något i detta. Kan oligarkin bero på och till och med legitimeras av medlemmarnas bristande engagemang och tysta medgivande? Tyvärr har inte Gun Jonsson något material för att kunna diskutera medlemmarnas engagemang eller missnöje. Det är en brist i avhandlingen att inga andra än styrelsemedlemmar intervjuats. Som läsare skulle man också ha önskat lite mer beskrivningar av föreningarnas specifika verksamheter. Men kanske hade då föreningarna gått att känna igen på ett helt annat sätt än nu, vilket hade gjort den tuffa beskrivningen svårare att genomföra.

Gun Jonsson utnyttjar också sitt intervjumaterial till att göra samtalsanalyser, främst utifrån en genusaspekt. Hon har bland annat räknat antal ord som de olika

personerna yttrar och sådant som turtagningar (både lyckade och misslyckade) samt så kallade uppbackningar. De sex styrelserna bestod av 21 män och 6 kvinnor. Samtliga ordförande var män och de dominerar gruppintervjuerna totalt. I varje styrelse är det två till tre personer som dominerar och ingen av dem är kvinna. Men det är också ett antal män som inte heller säger särskilt mycket. Så det är klart att oligarkin har en genusaspekt men Gun Jonsson går inte så långt att hon hävdar att oligarkiproblemet skulle lösas om styrelserna dominerades av kvinnor. För att kunna säga något mer om varför styrelserna domineras av män skulle det också ha varit bra med uppgifter om könsfördelningen bland medlemmarna.

Sammanfattningsvis har Gun Jonsson skrivit en intressant och läsvärd avhandling som tar upp ett gammalt problem på ett delvis nytt och givande sätt. Det är inte den teoretiska diskussionen i sig som är avhandlingens styrka utan dess tillämpning. Analysen är en väl genomförd tillämpning av breda och allmängiltiga teoretiska frågeställningar och den ger intressanta svar.

Göran Ahrne, fakultetsopponent

Birgitta Henecke *Plan & protest. En sociologisk studie av kontroverser, demokrati och makt i den fysiska planeringen*. Lund Universitet: Lund Dissertations in Sociology 71 (2006).

Att förändringar i den byggda miljön många gånger är konfliktfyllda beror på att det finns olika intressen kring hur den bör utformas. Detta utgör utgångspunkten för Birgitta Heneckes avhandling *Plan & protest. En sociologisk studie av kontroverser, demokrati och makt i den fysiska planeringen*. Studien fokuserar på de planprocesser som föregår beslut om den byggda miljön, processer som skapar en arena för olika aktörers kamp.

Det hon framför allt är intresserad av är spänningen mellan planering som en rationellt organiserad byråkratisk aktivitet och ambitionen att skapa en demokratisk beslutsprocess. Planprocesserna utgör inte en neutral mötesplats för olika institutionaliserade intressen utan visar ofta på maktrelationer och utmanar demokratiska spelregler.

Det övergripande syftet för avhandlingen är att analysera hur och varför legitimitetsbrist uppstår, hur den kommer till uttryck samt vad den innebär. För att studera detta har Henecke valt fyra plankontroverser. Två av dem rör bostäder (Villa Sunna i Lund och Annestad i Bunkeflostrand i Malmö) och två rör transportinfrastruktur (Väst kustbanans nya sträckning i centrala Lund och ombyggnaden av riksväg 21 förbi Önnestad i Kristiansstad).

Avhandlingen består av fyra delar. I den första delen redogörs för avhandlingens tematik, metod och material samt sociologiska studier av fysisk planering och plankonflikter. Det empiriska materialet består av mediematerial, offentliga dokument och ett

trettiofemtal intervjuer med olika aktörer i plankontroverserna (byggferrar, kommunala tjänstemän, politiska representanter, närboende).

Den första delen avslutas med en presentation av den centrala teoretiska ansatsen, en idealtypisk indelning av samhället i tre sfärer, där var och en har sin distinkta institutionella logik. Utöver marknadssfären (ekonomi) och en administrativ sfär (stat/politik) finns en tredje, mer svårångad, sfär. Vanligtvis benämns den "civilsamhälle" men Henecke ser detta begrepp som alltför omstritt och vill därtill betona att det rör sig om en sfär som kännetecknas av sin platsanknytning. Därför benämner hon denna sfär "närsamhället", som fångar in alla de aktörer som engageras i en plankontrovers utifrån att de är närboende eller tillhör en organisation som intresserar sig för områdets utveckling.

I avhandlingens andra del analyseras de fyra fallen utifrån ett kontroversteoretiskt perspektiv. Kontroversteorin har utvecklats för att förstå vetenskapsbaserade kontroverser. Henecke överför denna ansats till planområdet för att skapa kunskap om planprocessernas konfliktförlopp. Utifrån denna teori analyseras de fyra fallen.

I avhandlingens tredje del görs en analys utifrån demokratiteori och maktteori. I sin demokratianalys utgår Henecke från två demokratimodeller, en representativ och en partecipatorisk, och utreder hur dessa två modeller ser på medborgardeltagande. Därefter undersöker hon hur lagstiftningen för fysisk planering (Plan- och bygglagen med dess förarbeten) ser på medborgardeltagandet. Därefter vänder hon åter intresset till sina fyra fall och analyserar hur medborgardeltagandet gestaltat sig i dessa samt vilka olika föreställningar om demokrati och medborgardeltagande som fanns bland aktörerna.

Hon finner här att medborgardeltagande inte lett till ökad legitimitet utan snarare till eskalering av konflikter och minskat institutionellt förtroende. Hon finner även att medborgarnas institutionellt begränsade möjligheter (samråden) ledde till att de sökte andra vägar att påverka planerna.

Efter denna analys vänder Henecke intresset till frågan om makt. Hon utgår här ifrån Steve Lukes tredelning av makten: beslutsmakt, makt över dagordningen och makt över tanken. Vid sidan av Giddens två maktresurser – allokativa och auktoritativa – föreslår Henecke en tredje typ av resurs: expressiva – möjligheten att göra sin röst hörd. Här pekar Henecke även på att det är främst de resursstarka inom den heterogena kategorin "medborgare" som har störst möjlighet att ifrågasätta en plan och få sin ståndpunkt spridd. Ofta har de påtagit sig rollen som "organiserade skeptiker" som söker utifrån sin kompetens och sina resurser ifrågasätta ett planförslag.

I den fjärde och avslutande delen sammanfattar Henecke sitt resultat och återknyter till frågan om spänningen mellan planering som rationellt organiserad byråkratisk aktivitet respektive som demokratiskt politisk beslutsprocess.

De studerade plankontroverserna uppstod på grund av att platsen valts utifrån ekonomisk och teknisk hänsyn ("effektivitet") och motstånd uppstod för att andra, platsbundna värden inte beaktats. Vilken möjlighet har då motståndet – närsamhället – att påverka planprocessen?

Henecke finner här en paradox: planlagstiftningen har deltagardemokratiska am-

bitioner men verkar i praktiken enligt det representativt demokratiskt synsättet. De närboende reduceras till att främst hävda sina egenintressen. I sin analys finner Henecke också att det inte bara är medborgarna som har ett underläge utan många gånger även kommunerna. Även om kommunen har makt över detaljplaneprocessen och kanske till och med äger marken kan den ha svårt att matcha byggherrens ekonomiska resurser.

Birgitta Heneckes avhandling är ett substantiellt bidrag till forskningen om planprocesser och plankonflikter, ett område som inte är nytt för sociologin men alltför sällan systematiskt studerat. Styrkorna med hennes avhandling är enligt mitt förmenande trefaldigt.

För det första söker hon tillämpa en ansats utvecklad för ett annat område – vetenskapsbaserad kontroversteori – på sitt område, och gör det på ett förtjänstfullt sätt. För det andra visar hon på stor förtrogenhet med områdets politiskt-rättsliga reglering. För det tredje är studien mycket tydlig i sitt upplägg. Studien är systematisk upplagd och Henecke vinnlägger sig om att vara mycket tydlig mot läsaren. Med ytterst få undantag är man osäker på Heneckes argumentation.

Likt alla studier så har denna avhandling även vissa brister. För det första är det oklart i vad mån närsamhället har en unik institutionell logik. Heneckes tankelinje är att aktörer har olika institutionella tillhörigheter och sociala positioner, vilket i sin tur skapar olika intressen och värden, som i sin tur styr deras förhållningssätt och agerande. Detta ska inte utläsas deterministiskt, eftersom Henecke betonar att det rör sig om ett idealtypiskt resonemang och att den institutionella logiken inte utgör en tvingande kraft för aktörer tillhörande olika samhällsfärer. Frågan väcks dock i vad mån "närsamhället" har en egen institutionell logik baserad i platsbundna värden. Att motstånd mot planer har en tydlig rumslig dimension har såväl urbansociologer som kulturgeografer hävdad, men dessa platsvärden kan ju även vara av ekonomisk art (till exempel i form av sänkta marknadsvärden på närboendes fastigheter). Det blir inte klart varför detta inte skall inkluderas i närsamhällets institutionella logik.

En annan kritisk kommentar gäller att det främst är svenska studier av plankontroverser som refereras. Medan Henecke i sin teoretiska diskussion gör tydliga kopplingar till den internationella diskussionen så väljer hon att i sin genomgång av studier på området nästan enbart anknyta till svenska studier. Mot bakgrund av att hon hävdar att forskningsfältet visat på svårigheten att skapa en kumulativ kunskapsuppbyggnad vore det dessutom på sin plats att hon mer visade på avhandlingens relation till tidigare empiriska studier.

Sammantaget ska det ovan sagda inte överskugga avhandlingens kvaliteter. Birgitta Heneckes avhandling är väl integrerad och har en bra balans mellan teoretisk ansats, empirisk material och analys, vilket gör att hennes slutsatser är välgrundade och nyanserade. Hon har i sin avhandling visat att plankontroverser är en samhällsföreelse där sociologisk kunskap har mycket att bidra med.

Rolf Lidskog, fakultetsopponent

Denis Frank (2005). *Staten, företagen och arbetskraftsinvandringen*.
Akademisk Avhandling. Växjö: Växjö University Press

Våren 1965 anlände Maria, 19 år gammal, till Trelleborg. Hon kom från en by i nordöstra Jugoslavien för att besöka några bekanta i Sverige. Några veckor senare ansökte Maria om arbets/uppehållstillstånd och efter ett år gifte hon sig med en svensk man. Den korta resan omvandlades till en långvarig vistelse. Under 15 år betraktades Maria som ett slags speciell person som av myndigheter observerades som "invandrare". Hon behövde ett tillstånd för att vistas i landet, ett för att arbeta och hennes liv tycks ha varit inrutat av organisatoriska gränser där speciella tillstånd behövdes för att passera. Detta är sig ingen ovanlig situation men för Marias del innebar dock den organisatoriska inramningen att hon slussades in till jobb som den inhemska befolkningen inte ville ha.

Hon kommer till Sverige när den "svenska modellen" med sin solidaritetsretorik når internationell ryktbarhet. Närmare paradiset på jorden kan man inte komma under denna tid, men det är paradiset källare som Maria och andra migranter hamnar i när de anländer. Roten till senare tidens etniska spänningar kan märkligt nog sökas i uteslutningsprocesser (och i reproducerade kollektiva minnen) mitt i den svenska modellens hjärta. Och detta trots att dess källare var, i förhållande till andra länders, mer ombonad med ett mer inkluderande skyddsnät. Det är förmodligen uteslutningen och inte själva etniciteten som förklarar den senare tidens spänningar. Rätten att sälja sin arbetskraft var för migranterna inskränkt, de fick sälja sin arbetskraft till sektorer av ekonomin som inte attraherade den inhemska befolkningen, de behövde tillstånd för att byta yrke och i princip inkluderades de inte av näringsfriheten.

Marias livshistoria är inte unik, den representerar typfallet för arbetskraftsmigranten från östra Medelhavet till Sverige under 60- och 70-talets första år och migranternas kontakter med Västeuropas organisationsgränser finns ofta väldokumenterade i pass och andra identitetshandlingar. Det verkar som om Denis Frank i sin avhandling försöker att förstå Marias (och andra migranternas) liv genom att följa alla trådar det går att följa efter varje stämpel i Marias pass och genom att försöka identifiera aktörer, politik och motiv bakom dem. För att göra detta går han igenom tidigare bearbetningar, omfattande statistiskt material och arkivmaterial producerat av berörda aktörer och beslutsfattare. Frank fäster blicken på organisationsgränser, en ganska påtaglig punkt mellan individ och samhällsstruktur och på så sätt kopplar han ihop konkreta individers livsbiografi med reella samhällsprocesser. Detta är en avhandlingens många metodiska och teoretiska meriter.

Ekonomiska migranter tar ofta jobb som den inhemska befolkningen inte vill ta, och som de egentligen inte skulle ta i det egna landet. Ofta betraktades utvandringen som en kortvarig vistelse i ett annat land med högre lönenivå. Skillnaden i lönen mellan länderna gör att migranten kan acceptera en kortare tids elände i utbyte mot att erhålla ett ekonomiskt överskott som uppstår när sparkapital skall föras över till det gamla landet.

Att migranter är beredda att acceptera underordnade positioner som en strategi för social klättring i det egna landet kan dock inte förklara att de hamnar i underordnade positioner på arbetsmarknaden. Avhandlingen berör perioden 1960-1972, perioden där arbetskraftsinvandringen till Sverige var relativt öppen. Men även om den till synes såg ut som spontaninvandring var den ändå reglerad genom mellanstatliga avtal och andra nationella bestämmelser. Det rörde sig inte om en fri invandring som det ofta kallas utan om en institutionellt reglerad invandring med staten (AMS), fackföreningarna och arbetsgivarna som de huvudsakliga aktörerna. Huvudresultatet av denna reglering av gränspasseringar blev att den sociala kategorin "sydeuropeisk invandrare" eller mer specifik i avhandlingens syfte kategorin "jugoslav" kopplades samman med underordnade yrkeskategorier i svenska företag i tillverkningsindustrin. I relation till tidigare forskning får AMS och arbetsgivarna en mer framträdande roll i Franks framställning.

Frank indelar denna tid i två perioder: en fram till 1967-68 som kännetecknas av relativt öppna gränser och en skarp övervakning av migranterna när de anländer till Sverige. Efter 1968 behöver migranterna tillstånd till Sverige innan de anländer. När kontrollen vid gränserna skärps blir övervakningen av dem som har kommit in i landet mjukare. Det blir lättare att byta yrke, tillstånden blir längre och från 1975 får migranterna rösträtt i kommunala val.

Avhandlingen inspireras av Charles Tillys resonemang om hur så kallade externa kategorier som klass, genus eller etnicitet kopplas ihop med interna positioner i organisationer. Frank tolkar dock hela denna process som en slags Foucaultinspirerad övervakning som huvudsakligen bygger på två maktstrategier: Disciplinering av arbetarna genom kontroll av deras förehavanden och reglering av rörelsefriheten när de har kommit in i landet eller gränskontroll. Den första strategin används fram till 1967-68 när det är lätt att ta sig in i landet. Därefter är den andra strategin dominerande.

Skiftningen från Tilly till Foucault tillhör avhandlingens mindre lyckade grepp. För det första ligger det i resonemanget en olöst teoretisk gåta mellan den mekanism som Tilly kallar "möjlighetsansamling" och den Foucaultinspirerade panoptikonmetaforen. Om vi skall prata i panoptikonstermer innebär mekanismen "möjlighetsansamling" skapande av en sluten social relation och att övervakaren runt omkring sig skapar en social gräns som inte tillåter utomstående att träda in. I Foucaults metafor är det de övervakade som låses in. I Tillys mekanism är det övervakaren själv som låser in sig.

För det andra: min uppfattning är att avhandlingen hade vunnit i teoretisk klarhet om mekanismen möjlighetsansamling gavs en vidare innebörd och det hela istället tolkades som hur skiftande gränser för möjlighetsansamling tillåter olika inkludering- och exkluderingsstrategier att verka. Jag tror till exempel mekanismen "möjlighetsansamling" var i funktion före 1967-68 som en mekanism som skapade en gräns mellan de arbeten som de inhemska manliga industriarbetarna kollektivt bevakade och de arbeten som migranterna skulle ta. Det var så att säga inte migranterna som övervakades, det var gränserna till de eftertraktade arbetena som bevakades. När

gränskontrollerna skärps efter 1967-68 sammanfaller möjlighetsansamlingens gränser med nationalstatens, det är den manlige industriarbetaren och hans numera arbetande hemmafru som skall använda sig av de möjligheter som finns till buds innanför nationalstatens gränser.

En sådan perspektivförskjutning skulle kanske inte tillföra avhandlingen mer substans. Det skulle kunna göra det teoretiskt möjligt att diskutera uppkomsten och cementering av etnisk segregering på arbetsmarknaden på ett mer nyanserat sätt. Det som till exempel numera diskuteras som "strukturell diskriminering" skulle inte ses som resultat av inhemska gruppers onda avsikter eller xenofoba attityder utan istället som resultat av "goda" och vanliga människors avsikter och handlingar och som en oavsedd konsekvens när inhemska grupper bevakar sina egna positioner genom att använda sig av maktmedel som finns att tillgå i sådana positioner. Att placera strukturell diskriminering i attitydernas och i de onda avsikternas domäner är att begå stora kategoriseringsmisstag. Perspektiv som Franks kan användas för att avhjälpa sådana misstag.

Avhandlingar i sociologi skall, som goda arbeten i ämnet, väcka både tankar och känslor och den här lyckas bra med båda delar. Det väcker många tankar att, som Frank gör, dra in migrationsforskning till centrala teoretiska diskussioner i sociologi. Och eftersom detta är en avhandling som även handlar om konkreta människor och livsöden väcker den också läsarens känslor. Det är en nyanserad och läsvärd avhandling som Frank har skrivit.

Apostolis Papakostas, fakultetsopponent

Anders Ramsay, (2005). *Upplysningens självreflexion. Aspekter av Theodor W. Adornos kritiska teori*. Lund: Lund Dissertations in Sociology, No. 69.

Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969) var en förgrundsgestalt inom den sociologiska teoririktning som kallas "Frankfurtskolan" eller den "Kritisk Teoretiska Skolan". När Anders Ramsay gjort Adornos tänkande till föremål för en ingående granskning i sin avhandling visar han samtidigt vägen till en mindre stereotyp form av sociologisk avhandling, än vad det vi begåvas med i den anglosaxiska traditionens positivism.

Ramsays bok är en sammanläggningsavhandling, vilket är ett passande format eftersom den spänner över ett brett intellektuellt fält. I ett första kapitel om Frankfurtskolan och Adornos bidrag till dess forskning, stiftar vi först bekantskap med människan Adorno och hans intellektuella utveckling. Det rör sig i viss utsträckning om ett tidigare bidrag till en lärobok, som underlättar den fortsatta läsningen av avhandlingen. Vi blir presenterade för idéer om materialistiska forskningsprojekt, introducerande idéer om hur kapitalismen relaterar sig till psykologiska föreställningar och kritiska synpunkter på såväl stalinism som fascism.

I avhandlingens andra kapitel, *Den infernaliska upprepningen*, finner vi ett försök att bestämma innebörden av den centrala tesen i Adornos och Horkheimers bok, *Upplysningens Dialektik*. Ramsay argumenterar här för, att "redan myten är upplysning, och upplysningen slår tillbaka i mytologi", genom att avgränsa den från den konservativa kulturkritikens bejakande av myten.

Ramsay vill också bemöta den utbredda kritiken mot Adorno och Horkheimer för att företräda en konsekvent upplysningsfientlig och kulturpessimistisk position. Detta är diskutabelt. Underrubriken i Adornos kanske mest tankeväckande arbete, *Minima Moralia* ("Reflexioner ur det stympade livet") visar också att Adorno inte just tog fasta vid kulturens humoristiska sidor. Kanske var det med Adorno, som med Charles de Gaulle, vilken en gång tillfrågades av en journalist, vad som gjorde honom glad i tillvaron, och som då fick svaret, "Glad? Tar ni mig för att vara en idiot?"

Kapitlet "Ontologi och dialektik" försöker att utreda Adornos kritik av den tyska existensfilosofin, särskilt Heideggers "fundamentalontologi". "Genom hela sin karriär, " påstår Ramsay, "var Adorno upptagen av Martin Heideggers ontologiska filosofi som en motpol till den egna." Som Ramsay också visar bekymrade sig Heidegger däremot knappast om Adornos kritik.

Konstituerar kritiken av Heideggers ontologi då substansen i Adornos filosofi? Man kunde vid en ytlig läsning av Ramsays avhandling lätt förledas att tro det. "Tydligast blir denna kritik i hans efterlämnade föreläsningar från början av sextiotalet," skriver Ramsay.

Ramsay knyter också an till Adornos ungdomskritik av kulturkonservatismen, bland annat Ernst Jünger och Stefan George, och konstaterar att: "För Adorno är Heideggers filosofi oskiljaktig från hans politik." Därmed avslutar Ramsay också, på ett intellektuellt acceptabelt och elegant sätt, en debatt vi förde i Sydsvenska Dagbladets kultursidor under våren 1988.

Adornos och Horkheimers tes om upplysningen går (förenklat) ut på att tänkandet befriar människorna från myten och resulterar i en högre abstraktionsnivå med den potential för naturbehärskning, som följer av detta. Samtidigt splittras tänkandet upp som en följd av den vetenskapliga arbetsdelningen, till exempel i "bindestreckssociologier". Upplysningens dialektik medför sålunda framsteg i vetenskapligt hänseende men leder också till en splittring av medvetandet om tillvarons helhet.

I kapitel 5, "Ondskans banalitet och den auktoritära personligheten", behandlas det mest framgångsrika exemplet på förverkligande av programmet för en empiriskt förankrad kritisk samhällsvetenskap, *The Authoritarian Personality*. Här bidrar Ramsay också med en självständig jämförande skildring av Adornos fascismsanalys, som jämförs med Hannah Arendts bok *Eichmann i Jerusalem*.

Förståelse och förlåtelse är inte två sidor av samma sak, vilket man ibland kan förledas att tro vid samtal med kristna teologer. Förståelse kan tvärtom ses som ett försök att skapa kategorier, som gör det möjligt att förutse och behärska ondskan och det är just utgångspunkten för de studier av högerauktoritarianism, som Adorno fått äran av att ha initierat, trots att han bara bidrog med ett kapitel till den bok (kapitel 4) som ofta citeras som *Adorno et al.*

Kan man tala om Eichmanns normalitet och onskans banalitet? Arendts bok gick ut på att visa att Eichmann – till skillnad från Adornos auktoritära personligheter – var en helt vanlig, grå och luggsliten byråkrat, som på grund av olyckliga politiska omständigheter glömde att göra skillnad mellan administrationen av ting och administrationen av människor.

Fast kan man tala om normalitet i Eichmanns fall? Protokollen från den beryktade Wannsee-konferensen i januari 1942 visar att Eichmann egentligen inte var så "normal" som det hävdats. Men om Eichmann skulle betecknas som psykopat i en klinisk eller psykoanalytisk mening, ger det upphov till ett etiskt problem, för psykopater kan inte i juridisk mening ställas till ansvar för sina handlingar i vår kulturkrets.

Sammanfattningsvis är konsekvenserna av de två betraktelsesätt, som Adorno respektive Arendt företrädde, helt olika och orsaken till detta ges en utförlig och självständig behandling av Ramsay, och tillhör avhandlingens mest intressanta delar.

Större delen av Adornos arbeten behandlar estetik och musikfilosofi, inte så mycket psykologi. I kapitel 6, *Teddie hates jazz*, tar Ramsay upp Adornos kritik av jazzen och kulturindustrin, som Adorno började skriva under sin vistelse i Oxford år 1936. Man bör förstå att Adornos kritik av jazz-musiken var en mer allmän kritik av populärmusik (och att han faktiskt skrev en positiv recension av Brechts "Dreigroschenoper" år 1929 som just hyllade de starkt kontrapunkterade och synkoperade jazz-inslagen). Så det är knappast rättvist att se Adornos skepsis och kritik av populärmusiken som kultursnobberi eller hat mot jazz i allmänhet.

"Det är vanligt att uppfatta kritiken av kulturindustrin som ett försvar för högt mot lågt, men den är i själva verket lika mycket en kritik av den föregivna högkultur som ställer anspråk på att vara något bättre, trots att den är minst lika mycket en produkt av kulturindustrin som populärkulturen", skriver Ramsay. Adjektiven "hög" eller "låg" förutsätter, som Ramsay visar, vad som skall bevisas.

För att kunna förstå den kontext som Adornos kritik utvecklade sig i kan det vara på sin plats att se på Adornos påstående, att det nazistiska barbariet inte kom till stånd *trots* Tysklands "högkultur" utan snarare *tack vare den*.

Har Adornos kulturkritik då samtidshistorisk relevans? Kritiken av kulturindustrin som fenomen förefaller enbart att vara i sin linda. Förutom det utrikespolitiska etablissemangets akademiska företrädare (exempelvis Joseph Nye vid Harvard) för också unga skribenter, som till exempel Naomi Klein, diskussionen och kritiken av märkesindustrins fetischism vidare. Här gör Ramsay en behjärtansvärd insats genom att skildra hur Adorno för länge sedan varit inne på samma vägar.

Tom Bryder, fakultetsopponent

Gunilla Hallerstedt (red) (2006). *Diagnosens makt. Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos

Diagnosens makt er en ny, tværfaglig antologi, der reflekterer kritisk over det biomedicinske paradigmes krav på det dominerende tolkningsforetræde vedrørende psykiske og adfærdsmæssige lidelser. Bogens hovedfokus er opkomsten af en diagnostisk neuropsykiatri, der ser menneskets psykiske forstyrrelser som en konsekvens af dets arv, hjerne og gener og reducerer sociale og kulturelle faktorer til forhold, der – i bedste fald – kan forstås som forstærkere eller dæmpere af konstitutionelt forårsagede lidelsers udbrud og forløb.

Flere og flere i det svenske og andre samfund rapporterer selv psykiske vanskeligheder, sygemeldes for dem, diagnosticeres og behandles medikamentelt, og behovet for sundhedsydelse eksploderer. Store mindretal af såvel børn som voksne rammes af lidelser, som for ganske få år siden var ukendte og unavngivne, men nu indgår i et omsiggribende medicinsk diagnosepanorama. Medicinalindustrien producerer nye løsninger, der efterspørger patienter og differentierer mennesker i stadigt mere forfinede kategorier af syge. Og mennesker selv erfarer nye besværligheder, som de efterspørger navn og autoritative og hurtigtvirkende løsninger på. Vi er blevet stressede, ADHD-ramte, udbrændte, selvmutilerende, el-allergiske, overtrætte, bulimiske m.m. Nogle af disse fænomener har mennesker måske altid lidt af, for eksempel træthed eller omkringfarende og vanartet adfærd, men de anses nu for at have sæde i vor hjerne, at kunne diagnosticeres og behandles medicinsk, primært medikamentelt. Det er denne vækst i sygdomspanoramet forfatterne har sat under analyse og diskussion.

Gunilla Hallerstedt diskuterer 90'ernes forandringer i det svenske samfund. Samfundsmæssigt var der økonomisk krise ledsaget af arbejdsløshed, konsolidering af et multikulturelt samfund og medfølgende xenofobi, globaliseringens stigende krav til effektivitet og deraf følgende social eksklusion, medieeksplosion, reduceret tro på folkehjemmet og centrale samfundsinstitutioner med svækket samfundsmæssig sammenhængskraft som følge. Også menneskebehandlende organisationer var under forandring med introduktionen af et markedsorienteret syn på forsorgen, privatiseringer og adskillelse af "bestiller"- og "udfører"kompetencen. Endelig diskuteres paradigmeskiftet i synet på årsagerne til menneskers psykiske vanskeligheder. Hvor tidligere sociale og psykiske faktorer blev betonet, flyttedes fokus igennem 90'erne til menneskets biologiske konstitution.

Karin Johannisson diskuterer med et idehistorisk udgangspunkt sygdom som meningsprocesser. Nye diagnoser opstår, når aktørerne forhandler sig til en navngivning af en tilstand. Diagnosen er en forhandlet realitet. Diagnoser skal imidlertid for at være levedygtige forbinde sig med centrale kulturelle og mediale strømninger. I en vis forstand har diagnoser således et element af social konstruktion, men forfatteren understreger, at det ikke betyder, at hvad som helst kan navngives som en sygdom, eller at lidelse ikke eksisterer eller skal tages alvorligt. I kapitlet ses diagnosen som en interaktiv kategori eller aktør. Ikke blot spiller kulturelle faktorer sammen med sygdom-

mes opkomst og udvikling, diagnosen former også menneskets oplevelse af sig selv i en sådan grad, at mennesket bliver diagnosen.

Sigmund Soback diskuterer, hvad der styrer behandlingsudbuddet til psykisk lidende. Han viser, at det næppe er hverken behov eller efterspørgsel, der bestemmer behandlingsvolumen og -kvalitet. Det er ressourcerne, der sætter grænserne for udbuddet. Kapitlet indeholder en skarp kritik af den markedsøkonomiske udvikling, der har adskilt bestilling fra udførelse, skabt nye bureaukratier, der stjæler ressourcer fra patientbehandlingen, og medført en række ressourcebegrænsende strategier, der ikke er i overensstemmelse med patienternes behov.

Eva Kärfve diskuterer børne- og ungdomspsykiatriens metamorfose til børneneuropsykiatri, som hun anser for en overgangsbetegnelse, idet begrebet "psykiatri", som henviser til psyken som en mediator mellem hjerne og miljø, snart vil være et arkaisk begreb, hvis den nuværende biomedicinske tendens fortsætter. Forfatteren ser ligheder mellem socialdarwinistisk/eugenisk tænkning og dagens diagnostiske kultur i koblingen mellem arvelighed og menneskelig handling uden hensyntagen til sociale og kulturelle påvirkninger og i grundantagelsen om, at "underlegenhed" er en målelig egenskab. I praksis har man udviklet et diagnosesystem, der er i stand til at integrere alle problemer, der tidligere betragtedes som miljøbetingede. Forfatteren finder, at diagnoser kan være en gevinst for nogle voksne – ud over aktionærer i medicinalindustrien – ikke mindst for kriminelle, der forklares syge. For børn rejser den diagnostiske kultur alvorlige etiske problemer, fordi konsekvenserne af diagnosticering kan være et dårligere skoletilbud, der systematisk sætter dem efter deres jævnaldrende, og forventninger om en iboende sandsynlighed for kriminalitet og marginalisering.

Thomas Brante analyserer på sociologisk grund ADHD, som er den hurtigst voksende diagnosekategori blandt børn (nu også udstrakt til voksne). I en spændende historisk gennemgang af ADHD-diagnosens udformning i DSM påviser Brante en stadig udvidelse af diagnosen, hvad angår symptomernes art, patienternes alder og køn (man efterspørger nu feminine symptomer), sted for manifestation af symptomerne m.v. Eksterne faktorer vejer tungt: biologiske forklarings stigende popularitet, professionelle interesser, ansvarsafledning af forældre og skole, medieinteresse, patientforeningers krav og medicinalindustriens interesse. Forfatteren finder ikke, at "den stærke tese" om ADHD, nemlig at sygdommen har en genetisk ætiologi, er verificeret. Man har ikke fundet en neurofysiologisk forskel mellem mennesker med og uden ADHD. Man har heller ikke påvist en kausal relation mellem genetisk konstitution og adfærd. Desuden er symptomerne på ADHD så vagt og upræcist beskrevet, at de ikke kan falsificeres. Brante er fortaler for, at BPS-sygdomme som ADHD ikke betragtes reduktionistisk som under det biomedicinske paradigme, men udforskes tværvidenskabeligt både på grundforskningsniveau og med henblik på kundskab om interaktionen mellem det biologiske, psykiske og sociale.

Aant Elzinga afslutter antologien med nogle centrale videnskabspolitiske og -etiske overvejelser. Universitets- og forskningsmiljøer undergår aktuelt forandringer i retning af en markedsmodel, som ligner dem, der kendetegner behandlingslandskabet. Disse strømninger reificeres gennem sproget og bliver sociale fakta, der overbygges

med regler og organiseringer, der skaber en lukning (closure), der forhindrer videnskabsfolk i at tænke anderledes. Samtidigt indgår forskere i netværk med beslutningstagere og industri. Forskere giver både videnskabelig glans til beslutningstageres ideer og serverer nye koncepter for beslutningstagere i en hybridformation af forskning, politik og penge, der skaber alvorlig risiko for integritetsproblemer og vanskeliggør kritisk forskning.

Det er en kærkommen og uhyre læseværdig antologi, som burde få et publikum blandt såvel forskere som praktikere. Kontroversen om medikaliseringen af forståelsen af en række psykiske og adfærdsmæssige fænomener har, som Thomas Brante påpeger i sit kapitel, til tider været så forurennet, at det er en glæde at læse en så nuanceret, kontekstualiseret, tværvidenskabelig og veloplagt analyse, som denne antologi rummer.

Tine Egelund, Socialforskningsinstituttet i Köpenhamn

Är det dags för en tvärinstitutionell redaktion?

Sociologjämnet är brett och ganska splittrat. Vissa sociologer är inriktade mot teori, andra mot metod, och ytterligare andra mot empirisk forskning som oftast försöker att koppla teori och empiri. Dessutom finns det en uppsjö av teorier och metoder, där vissa sociologer intar en pragmatisk hållning medan andra har tydliga preferenser för speciella teorier och metoder. Denna splittring innebär att det sociologiska allmän-godset, det som alla sociologer känner till, är ganska litet. En kvantitativt orienterad sociolog som är intresserad av stratifiering läser i väldigt liten grad samma litteratur som en kvalitativt inriktad sociolog med fokus på kroppens sociologi. Alla verk-samma sociologer borde väl vara medvetna om detta. Denna bredd ställer vissa krav på en allmänsociologisk tidskrift, åtminstone om man har avsikten att denna ska kunna vara av intresse för alla sociologer. Ett s.k. referee-system är en bra början, dvs. en artikel bedöms av två eller tre för författaren anonyma bedömare/referees. Detta är dock ingen garanti för en fungerande tidskrift. För det första måste redaktionen se till att skicka manus till ämneskunniga sociologer inom fältet. För det andra måste redaktionens beslut vara någorlunda i linje med bedömarnas synpunkter. Samtidigt har en redaktion en viss grad av självständighet i sina beslut som bör balanseras mot bedömarnas åsikter. Utifrån personliga och andras erfarenheter misstror jag den nuvarande redaktionen – den klarar inte av att upprätthålla den professionalism som krävs för arbetet. Jag vet inte om detta beror på redaktionsmedlemmarnas begränsade erfarenhet av att publicera sig i *artikelform* eller om det beror på en stark bias då det gäller teori och metodpreferenser, eller både och. I mitt fall hade jag fått ett manus granskat av två bedömare och accepterat under den förra redaktionen (artikeln hann tyvärr inte tryckas innan Lund tog över). Lundareaktionen rev upp detta beslut och skickade ett nytt negativt beslut. Först efter att Sociologförbundet lagt sig i ärendet ändrade sig SFs redaktion. Lundareaktionens agerande i detta fall tyder på en låg grad av förståelse för hur en redaktion till en vetenskaplig tidskrift fungerar. Refuseringen var dessutom till viss del byggd på en slarvig läsning av artikeln (vissa saker efterfrågas som redan finns i manus) och än värre; på en fullständigt personligt färgad uppfattning av vad sociologi är. Jag fick reda på att min artikel bortsett från ett "frö" till sociologi (den passus där Bourdieu nämndes) inte var att betrakta som sociologisk forskning. Det är ganska magstarkt med tanke på att två bedömare tidigare har ansett artikeln värd att publicera. Detta är ett tydligt tecken på att redaktionen anser sig ha rätten att avfärda vissa områden inom sociologin som att vara icke-sociologiska, vilket förstås är provocerande eller åtminstone löjeväckande för sociologer inom sådana fält. Jag kan förstå att min artikel uppfattas som smal då den handlar om verktygen för stratifieringsforskning, men att inte betrakta detta som sociologi ter sig absurd för mig. I ett annat fall fick Ryszard Szulkin, som skickat in ett manus baserat

på en kvantitativ studie, veta från bedömare att ”upplägg och innehåll” i alltför hög grad följde ”den vetenskapliga uppsatsens”. Redaktionen ansåg då att manus kunde prövas på nytt ifall bedömarens åsikter beaktades. Detta är häpnadsväckande; får inte en artikel i SF vara upplagd som en vetenskaplig artikel? Inte minst med tanke på att Vetenskapsrådet delfinansierar verksamheten med utgångspunkt från att tidsskriften är vetenskaplig är detta ett besynnerligt agerande från redaktionen. Som jag ser det är det en redaktörs uppgift att lyfta fram de delar av bedömarens kritik som leder till redaktionens beslut: ’refusera’, ’återkom med en reviderad version’, ’återkom med en kraftigt reviderad version för ny prövning’. Detta gäller i synnerhet vid uppenbart bisarra råd från bedömare, vilket tyvärr förekommer. Sådana råd kan förbigås med diplomatisk tystnad från redaktörens sida. De kommentarer som jag fick i samband med den ’felaktiga refuseringen’ och de som Szulkin fick på sitt manus, får mig att dra slutsatsen att det är lönlöst att skicka in manus till SF med ett kvantitativt innehåll under Lundaredaktionens tid. Jag tycker att Sociologförbundet borde förnya diskussionen om hur Sociologisk Forskning ska hanteras. Ska det vara en allmänsociologisk tidsskrift med kontinuitet över tiden eller är det okej att tidsskriften blir en intern angelägenhet för institutionen där den är placerad? För mig är det sistnämnda inte acceptabelt. En möjlig lösning är att Sociologförbundet överger idén om att redaktionen ska förläggas till *en* institution utan istället verkar för att införa en tvärinstitutionell redaktion med representanter för olika institutioner. Representanterna kan bytas ut successivt och därmed undviker man att förnya hela redaktionen vid ett och samma tillfälle. De två föregående redaktionerna (Växjö och Umeå) verkar visserligen ha klarat av att upprätthålla det professionella förhållningssättet som krävs för en fungerande redaktion, men även för dessa var det antagligen förknippat med svårigheter att få redaktionsarbetet att fungera i början.

Erik Bihagen

Redaktionen svarar:

Vi vill återigen beklaga att Erik Bihagens manus hamnade mellan stolarna i bytet av redaktioner. Vi vill också understryka att manus utifrån kvantitativt material naturligtvis är lika välkomna som alla andra manus, även i fortsättningen. Den kritik som bedömare riktade mot Erik Bihagens text uppfattade vi inte som grundad på en allmänt negativ inställning till kvantitativa studier.

Att föra en debatt som rör de punkter som Erik Bihagen tar upp är ytterst viktigt. Sociologförbundets styrelse har utarbetat en policy, som syftar till att den typen av övergångsproblem som Bihagen råkat ut för inte ska upprepas. Detta ställer sig redaktion bakom.

På hemsidan www.sociologforbundet.se finns det möjlighet att debattera vidare.

Sociologisk Forskning publicerar här Denny Vågerös granskning av Gillberg-Kärfve-konflikten som gjordes för Vetenskapsrådet under 2006. Eva Kärfve kommenterar.

Om konflikten mellan Gillberg och Kärfve

Till Vetenskapsrådet

Undertecknad har av Vetenskapsrådet ombetts att ge synpunkter på Lunds Universitets skrivelse av den 26 mars 2005 angående misstanke mot Eva Kärfve för oredlighet i forskningen. Jag kontaktades under senhösten 2005 med en preliminär förfrågan kring detta, en definitiv begäran kom i februari 2006. Lunds Universitets skrivelse väcker en rad frågor. VR har dock i första hand bett om ett ställningstagande till frågan om Eva Kärfves forskning kännetecknas av oredlighet utifrån de tre specifika passager i hennes bok "Hjärnsnöken", som Lunds Universitet anger i sin skrivelse.

Min bedömning på dessa tre punkter är följande:

1. Kärfve (sid 15) skriver att Gillberg och Landgren *ignorerade eller avfärdade* resultat som pekar på betydelsen av sociala faktorer, t ex social klass och bostadsförhållanden, bakom MBD. Är detta ett vilseledande eller osant påstående?

Gillberg diskuterar psykosociala förhållanden och social klass på flera håll i sin avhandling. Han finner tex (avhandlingen sid 103, tabell III) att social klass, dåliga bostadsområden och boende i hyreshus är starkt kopplat till MBD-diagnos. Moderns stressbelastning är likaså signifikant kopplad till MBD-diagnos hos barnet. Ändå drar han slutsatsen (sid 112) att "Social disadvantage is in itself not an etiological factor".

Det ser onekligen ut som ett avfärdande.

Nyckelordet för att förstå Gillbergs slutsats är *i sig*. På sid 112 får man en förklaring: "Social class, although in itself highly correlated to the MBD diagnosis was not in any way a factor directly affecting the background variables studied." De etiologiskt verksamma bakgrundsfaktorerna som tillmäts vikt är i stället t.ex "prenatal non-optimal factors", "hereditary non-optimality", etc. Gillberg tycks mena att eftersom social klass och bostadsområde inte är kopplade till dessa bakgrundsfaktorer kan de inte vara etiologiskt intressanta. Men om social klass och bostadsområde är starkt kopplade till MBD, trots att de inte är kopplade till variabler som "prenatal non-optimal factors" borde slutsatsen rimligen i stället bli att social klass är en ("upstream") etiologisk

faktor som verkar via någon annan mekanism än de som diskuteras ovan. Ett viktigt fynd hänger alltså i luften, utan tolkning.

Alternativt kan social klass ändå ha påverkat de faktorer som grupperas under rubriken "prenatal non-optimal factors" (innefattar t ex låg födelsevikt eller för tidig födsel) utan att det upptäcks i just denna studie, med sitt relativt begränsade antal personer (=låg statistisk power). Låg födelsevikt och för tidig födsel är vanligare hos mödrar i arbetarklassen och hos de med låg utbildning i Sverige under denna period. Gillberg poängterar själv betydelsen av låg födelsevikt och "small for gestational age" som etiologiska faktorer för MBD i sin avhandling (sid 110-111). Man borde alltså förvänta sig att "pre-natal non-optimal factors" skulle förmedla det observerade sambandet från social klass till MBD i Gillbergs studie. Även här finns en obesvarad fråga hängande i luften.

Även de faktorer som grupperas under rubriken "hereditary non-optimality" inkluderar flera faktorer med socialt innehåll. Sen puberteten hos äldre släktingar uppfattas som suboptimala hereditet. Men ålder för pubertetsinträde har funnits vara starkt socialt differentierad i alla länder där man kunnat undersöka frågan. Denna bakgrundsfaktor kan alltså lika gärna tolkas som en social som en hereditär faktor.

Kärfve må ha fel när hon säger att Gillberg i sitt arbete har ignorerat betydelsen av social klass och bostadsområde för uppkomsten av neuropsykiatrisk diagnos. Hon har däremot rätt när hon hävdar att han avfärdat dessa som viktiga orsaksfaktorer. Men Gillbergs skäl för detta avfärdande är knappast övertygande. Åtminstone inte i ljuset av dagens kunskap. Även om Gillberg hade ägnat större utrymme åt frågan är det närmast självklart att en sociologiskt skolad person vill fördjupa och delvis ifrågasätta analysen på denna punkt. Kärfves kritik på denna punkt kan alltså inte anses illegitim.

2. Kärfve (sid 49-55) skriver om den s.k. Mariestadsstudien av Magnus Landgren, Christopher Gillberg med flera. Studien ingår i Landgrens avhandling. Lunds universitet skrivelse önskar en kommentar till vad Kärfve skriver om denna studie på sid 52 i sin bok. Kärfve refererar till författarnas arbete som att "rota i gamla journaler", hon anklagar författarna för cynism och anser att arbetet borde underkännas. Kärfves ton är raljerande. Är Kärfve vilseledande, oredlig, eller far med osanning?

Kärfve kommenterar det faktum att fem barn som screenats som positiva och vars föräldrar därpå avböjt medverkan i den kliniska studien ändå införlivas i studien. Landgren och kollegor ger barnen neuropsykiatriska diagnoser med hjälp av journaldata ("a thorough evaluation of all previous records and of the screening results" (sid I:5 i Landgrens avhandling). Diagnoserna ges utan att teamet träffat barnen. Resultatet av journalgenomsökningen blev att fem barn fick följande diagnoser: motor perception dysfunction, mental retardation, DAMP, ADHD samt i ett fall en kombination av ADHD/DAMP.

Proceduren står i stark kontrast till den beskrivning av hur övriga barn i studien fått sina diagnoser. Nämligen genom "...in-depth neurodevelopmental/neuropsychiatric assessment. This comprised a detailed history, psychiatric and neurodevelopmental

tal examination, neuropsychological assessment and evaluation of speech and language performed by the author (ML), psychologists and speech therapists.... a medical, developmental and behavioural history was taken at interview with the parents, using a standardised interview schedule...etc.” (sid I:3 i Landgrens avhandling)

Diagnossättning och diagnoskriterier är en av de saker som varit mest kontroversiella i Gillberg-gruppens forskning. Det finns goda skäl att kritiskt diskutera det sätt på vilket dessa fem diagnoser ställts. Studien är liten, åtminstone i termer av statistisk ”power”, och det är oklart hur tillägget av dessa fem diagnosticerade barn till de övriga 58 diagnosticerade barnen påverkar olika slutsatser i studien. Det metodologiska problemet är olöst. I Landgrens diskussion saknas en belysning av det problemet, i stället ses mödrarnas ovilja att medverka i studien som ett möjligt bekräftande av neuropsykiatrisk diagnos hos barnen. Inte heller det etiska problemet med att efter föräldrarnas avböjande ta in de fem barnen i studien diskuteras.

Jag finner att Kärffves kritik på denna punkt, trots sin omilda språkdräkt, varken är oredlig, osann eller orimlig.

3. Punkt 3 i Lunds universitets skrivelse rör främst sid 45-55 i Kärffves bok. Dessa avsnitt behandlar Gillbergs och Landgrens avhandlingar med tyngdpunkt på hur man beräknat prevalensen av MBD (Gillberg) eller DAMP med flera diagnoser (Landgren). Gillberg gör uttryckliga skattningar av prevalensen i Sverige utifrån sina studier. Kärffve gör en stor sak av att prevalensberäkningen hos Gillberg påverkas starkt av två fall som förs över från den sk kontrollgruppen till gruppen med MBD. MBD-förekomsten hos pojkar skattas därmed till närmare 10 procent. Det illustrerar hur små förändringar i materialet kan ha stora konsekvenser för estimaten. Liknande invändningar finner Kärffve mot Landgrens beräkningar.

En troligen större problematik när det gäller skattningen av prevalens av dessa neuropsykiatriska diagnoser bland barn i Sverige är i vilken grad de material författarna arbetar med är selekterade. Även om man vill utgå från hela befolkningen så sker i ett antal steg en selektion av vilka som till sist kommer att ingå i undersökningen. Selektionen omfattar forskarnas val av undersökningsorter, huruvida barnen går på dagis, föräldrars beslut att medverka eller inte medverka i en enkät, dagispersonals beslut att distribuera eller inte distribuera enkäten, föräldrars beslut att låta eller inte låta barnen undersökas kliniskt, liksom forskarnas beslut att komplettera grupper eller flytta personer mellan grupper. Det är långtifrån självklart (särskilt när det gäller Göteborgsundersökningen) att prevalensskattningarna faktiskt bygger på ett urval barn som är representativa för barnpopulationen på respektive ort, eller än mindre i Sverige. En ordentlig diskussion om eventuellt bias i estimaten efterlyses. De estimat som Landgren och Gillberg ger förses inte heller med några statistiskt beräknade konfidensintervall. Det är ju brukligt särskilt om man anser sig arbeta med representativa urval. Det är alltså svårt att ha någon uppfattning överhuvudtaget om värdet av Gillbergs estimat från 1981 att 7.1% av barnen i Sverige har MBD.

Kärffves kritik av det hon kallar neuropsykiatrisk matematik hos Gillberg och Landgren är därmed inte så uppseendeväckande rent sakligt.

Slutsatser

Lunds Universitet har begärt bedömningar av vissa avsnitt i Eva Kärfves bok "hjärnspöken". Är de uttryck för oredlighet i forskning? Kärfve bedriver ingen egen forskning inom neuropsykiatri - i boken hänvisar hon inte till några egna publikationer inom neuropsykiatri - hon kan alltså knappast anklagas för oredlighet inom forskningen i den mening att hon hittat på sina observationer, förfalskat sina undersökningsresultat eller varit vårdslös med presentation av sina data. "Original research", den kärna som vetenskaplig kunskap bygger på måste givetvis vara den verksamhet som står i centrum för närgången granskning både med och utan misstanke om fusk eller oredlighet.

I det här fallet är misstanken om oredlighet i forskningen i stället en misstanke om att Kärfves kritik av andras forskning är oärlig. De tre punkterna i Lunds Universitets skrivelse rör samtliga Kärfves diskussion av Gillberg-gruppens forskning, däremot inte hennes egen undersökning (i samma bok) av de ideologiska rötterna hos några av de idéer som lekmän och facklärdar har (haft) kring psykisk hälsa och dess orsaker. Forskningskritik kan givetvis också granskas, men kan det göras med samma måttstock?

Forskningskritik, även i starkt polemisk form, måste enligt min mening vara en legitim verksamhet också för någon som primärt inte tillhör den kritiserade forskningsgemenskapen. Det är också legitimt att föra fram sin kritik utanför Akademin, inom ramen för det offentliga samtalet. Normalt sett bidrar kritik av forskning till att forskningen utvecklas. Forskningskontroverser, även när de störs av osakliga inslag, kan ofta ge nya perspektiv på gamla sanningar eller olösta forskningsfrågor. I den mening som är forskningskritik en del av forskningens villkor och en förutsättning för kunskapens tillväxt. Kärfves kompetens inom sociologi är relevant för att bedöma olika aspekter (men inte alla) av Gillberggruppens forskning. Forskningsmetodik och analys av kausalsamband skiljer sig inte (bör inte skilja sig) avgörande mellan olika discipliner som primärt studerar människan och hennes samhälle. Om de nu ändå skiljer sig finns det särskild anledning att vårda samtalet och förståelsen mellan disciplinerna.

Kärfves bok är till stor del en allmän debattskrift – kanske i första hand avsedd att påverka allmänheten och beslutsfattarna, och i andra hand ett inlägg till den specialiserade krets av människor som arbetar vetenskapligt med frågorna. Man kan tycka att tonen är onödigt polemisk eller att Kärfve tar ut svängarna för mycket ibland, men att skriva en polemisk stridskrift om vetenskapliga frågor som delvis eller i huvudsak riktar sig till allmänheten kan knappast betecknas som oredlighet i forskningen. Det är tvärtom en hävdvunnen tradition inom många vetenskapsområden.

Jag tror att det vore en fördel för det vetenskapliga samtalet om Eva Kärfve också formulerade sig tydligt och vetenskapligt i den sociologiska eller medicinska vetenskapliga pressen. En olycklig aspekt av konflikten kring den nya neuropsykiatrin är att den riskerar att dra upp improduktiva stridslinjer mellan samhällsvetare och medicinare. Det är visserligen populärt, men helt ofruktbart att ställa det "biologiska" mot det "sociala", eller "biologism" mot "sociologism". De flesta biologiska processer på-

verkas av människors relationer till varandra, dvs av samhället. Sociala processer påverkas i motsvarande grad av biologin. Man behöver en dialog mellan disciplinerna för att förstå hur. Om Vetenskapsrådet har någon uppgift i samband med Kärfve-Gillberg-konflikten borde det vara att befrämja en sådan dialog och att förhindra blockbildning och disciplinärt skyttegravsrigg.

Ett unikt forskningsmaterial har förstörts. Frågan om hur barns psykiska hälsa utvecklas i det moderna Sverige idag är på många sätt oroande. Vi behöver gräva ner stridsyxorna.

Kärfve svarar:

Denny Vågerö har tagit sig omaket att kontrollera uppgifter i min bok "Hjärnsnöken" mot de forskningsrapporter som jag där kritiserade, och han finner ungefär samma problem i detta forskningsmaterial som jag själv. Vidare påpekar han värdet av att det förs en debatt och att frågor som till syvende og sist påverkar samhället och den så kallade "allmänheten" också kommer upp på dagordningen. Allt detta är välkommet.

Den enda punkt som jag skulle vilja vidareutveckla rör de avslutande orden – om den fruktlösa motsättning mellan biologi och sociologi. Vi är, som alla vet, resultat av såväl det ena som det andra.

Men därmed är inte mycket sagt. Det finns också en starkt ideologiserad dispyt, som har pågått sedan upplysningstiden och som, efter att ha fallit undan för det ena eller det andra maktövertagandet, åter står på agendan. Mycket förenklat kan problemet sägas vara: Kan sociala fenomen (t ex stratifieringen av samhället med ojämn fördelning av resurser till olika grupper) förklaras utifrån enskilda människors biologi? Frågan är väl värd att diskutera, och som alltid måste de olika svaren ha fäste både teoretiskt och empiriskt. Till försvar för den "genetiska förklaringen" finns för närvarande ingen genetisk forskning men väl en degenerationsteori, som har många år på nacken men också en förmåga att anpassa sig efter nya vetenskapliga diskurser. Sociologin hävdar, även om det finns spridda röster för en genetisk-sociologisk teoretisk utveckling, att det sociala enbart kan förstås utifrån en sociologisk och övergripande analys.

Så står sakerna. Och i utkanterna av dessa vetenskapliga frågeställningar finns intressen som kan ha betydande inverkan på socialpolitik och välfärd. Därför är det kanske inte tid att avblåsa debatten – eller den vetenskapliga forskningen som ligger som grund – utan låta den pågå. Och göra allt för att den ska hålla sig på en anständig nivå, med god marginal ovanför skyttegravens.

Eva Kärfve

Sociologförbundet har ordet

För några månader sedan blev en sociolog misshandlad på en syn yrkesroll. De slutsatser han dragit i sitt arbete utsattes inte bara för vetenskaplig kritik och medial granskning utan resulterade i att han slogs ner. Misshandeln föregicks av år av hot och trakasserier.

*

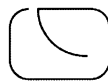
Tyvärr är det inte alla sociologer förunnat att kunna bedriva sociologi i lugn, ro och trygghet. Mycket av sociologin handlar om att "främmandegöra det välkända" som någon uttryckt det, och att peka på skillnader i makt och inflytande mellan olika grupper och hur dessa maktordningar upprätthålls. Detta kan av vissa upplevas som provocerande och smärtsamt. För dem som av olika anledningar ändå väljer att diskutera sina arbeten i det offentliga samtalet kan ett sådant främmandegörande få ödesdigra konsekvenser. Det är naturligtvis ett problem, oavsett vad man tycker om innehållet i de slutsatser forskare och andra kommer med, att forskningen inte utan vidare kan bedrivas och diskuteras fritt och öppet. Flera forskare har hotats på sina forskningsresultat, däribland flera sociologer. På högerextrema hemsidor finns listor över de forskare som betecknas som opatriotiska eller som ett hot mot det svenska fosterlandet. Även om det fortfarande är ovanligt att sociologer blir misshandlade är detta en djupt skrämmande utveckling. Hot mot den fria forskningen är inte något som bara händer i fjärran diktaturer. Enligt min mening är detta något sociologförbundet tydligt och klart bör ta avstånd ifrån.

När det blev känt att sociologen hade misshandlats trodde jag i min naivitet att det skulle leda till protestbrev, diskussioner på universitet och deras säkerhetsavdelningar, debatter, insändare mm. Men det var tyst. Våldigt tyst. Skrämmande tyst. Istället för att protestera mot den misshandel som ägt rum kom diskussionerna att handla om huruvida personen ifråga gjort polisanmälningar eller inte. Och huruvida han inte själv hade provocerat fram misshandeln genom uttalanden i media. Hur arbetsförhållandena för forskare och andra sociologer ser ut eller hur förutsättningarna för en fri forskning begränsas genom rasistiskt våld, diskuterades inte.

Sociologförbundets styrelse har som ambition att stärka sociologin, och sociologerna i Sverige. Vi har diskuterat huruvida vi bör komma med ett uttalande i denna fråga. Vissa av ledamöterna kände sig osäkra på om vi har ett mandat från medlemmarna att göra det och vi har därför kommit överens om att under årsmötet i februari ta reda på om så är fallet. Vad tycker du? Är detta en fråga vi sociologer gemensamt bör ta avstånd ifrån eller bör vi nöja oss med att hoppas på att enskilda medlemmar gör det? Kom till årsmötet och diskutera!

Ulrika Schmauch
Sekreterare i styrelsen

Sociologi i Sverige i Samtiden

Sveriges Sociologförbund
Årsmöteskonferens 2007

Samhällsrelevant forskning är sociologins specialitet. För 200 år sedan beskrev Auguste Comte sociologi som vetenskapens drottning. Utifrån hur samhället formas och förändras, har sociologisk kunskap flyttat fram positionerna på alla samhällsnivåer. Teori och empiri har utvecklats i växelverkan och skilda paradigmer tävlar om tolkningsföreträde. Samtidigt har vi sett att våra ökade kunskaper om och förståelse för samhällsutvecklingen lokalt och globalt, med konflikter, legitimitetskriser, jämlikhetssträvanden, har haft svårt att nå fram till praktiker, beslutsfattare och vanliga medborgare.

Årsmöteskonferensen är på många sätt en intern angelägenhet, en chans att mötas, att utbyta idéer. Men denna gång vill vi vidga perspektivet. Vi vill bjuda in media, praktiker och medborgare för att lära känna vårt arbete. Sveriges sociologer måste beskriva sin forskning, redovisa sina fynd och förklara sina teorier, och ta emot synpunkter, kritik och kanske uppskattning från de som forskningen vänder sig till.

Från sociologförbundets sida ska vi se till att varje workshop på årsmötet får mediabevakning, vi ska bjuda in praktiker från offentlig och privat sektor, vi ha redan sett till att få sammankallande för olika workshops från hela Sverige, och aktiva sociologer kommer att presentera ny och spännande forskning. Vi uppmuntrar inte bara uppsatspresentationer, utan också kritisk diskussion om forskningsläget och om ny litteratur.

Gå in på www.sociologforbundet.se och läs mer om årsmöteskonferensen den 8–9 februari 2007.

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikels första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikels titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla ett abstrakt på engelska om 150–200 ord. Ange engelsk titel och gärna (max) fyra nyckelord = Manuskriptet ska innehålla ett abstrakt på engelska om 150–200 ord samt ca fem nyckelord.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Noter ska vara placerade i slutet av artikeln, före referenser.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409-430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor - ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.
Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet
Box 114
221 00 Lund

Politik och makt

Makt och motstånd i köpcentrumet
Hillevi Ganetz

Tvånget i tvångsvården
Eva Johnsson och Kerstin Svensson

Var går gränsen?
Sara Högdin

"Islam in the Modern World-System
Immanuel Wallerstein

Recensioner

Inlägg: Är det dags för en tvärinstitutionell redaktion?
Erik Bihagen

Inlägg: Om konflikten mellan Gillberg och Kärffe
Denny Vågerö

Sociologförbundet har ordet